

Ljubomir Madžar

Institut za stratejske studije i razvoj „Petar Karić“ Alfa
univerziteta

Ekonomska nauka i privredna kriza

Šanse i hazardi mogućeg paradigmatškog preokreta

Apstrakt

Aktuelna kriza svetske privrede znatno je pogodila mnoga područja društvenog života i, između ostalih, i položaj ekonomske nauke i njenu aktuelnu i potencijalnu ulogu u koncipiranju institucija i formulisanju politika. Naučni krugovi i istraživački centri dolaze sve više pod udar kritike zato što nisu bili u stanju da predvide krizu niti su uspeli da nađu prikladne načine za kompenziranje brojnih nepovoljnih tendencija i odgovarajućih ispoljavanja krize. U radu su naznačene neke epistemološke okolnosti i metodološki razlozi zbog kojih ekonomija ne može, a nikada neće ni moći, da identifikuje sasvim precizne odgovore i jednoznačna rešenja. Razlozi za specifičnu ambivalentnost ekonomskih dijagnoza i za jednako neodređene preporuke za ekonomsku politiku zadiru jako duboko i fundamentalne su naravi. Područja privredne stvarnosti naglašeno su složena i analiza njihovih raznih aspekata prirodno vodi široko izdiferenciranim i često protivrečnim nalazima. Ponderi koje valja pripisati analitičkim implikacijama tih različitih aspekata ne mogu da se odrede na objektivnoj, naučno verifikovanoj osnovi; budući da oni zavise od subjektivnih procena samih istraživača i u

krajnjoj liniji ispostavljaju se kao proizvoljni i nepredvidivi, sasvim je prirodno da različiti pristupi rezultuju veoma različitim zaključcima. Subjektivna evaluacija raznih elemenata u ekonomskim sistemima takođe igra važnu ulogu: stanovišta o meri u kojoj zapošljavanje treba da bude favorizovano u odnosu na politiku stabilizacije zavise od toga kako zainteresovani posmatrač vrednuje krupne društvene dezideratume. Uticaj različitih činilaca na posmatranu skupinu ekonomskih i društvenih pojava ne može uvek da se odredi sa dovoljnom preciznošću, pa jedan broj važnih nalaza stoga zavisi od subjektivne procene njihove relativne snage. Takvi „otvoreni krajevi“ u ekonomskom rezonovanju i analizama koje predstavljaju predloške za politiku vode predvidivo različitim istraživačkim nalazima i otud do suprotstavljenih gledišta o poželjnim pravcima ekonomske politike i politike u drugim segmentima društva.

Turbulentne promene koje prate globalnu ekonomsku i finansijsku krizu čine aktuelnim pitanje preovlađujućih paradigmatičkih shema koje se koriste u izučavanju privrednih pojava. Takve sheme su neizbežne zato što jedan broj apriornih postulata mora da se prihvati kao preduslov za bilo kakav naučni poduhvat. Čak je i prikupljanje podataka nužno zasnovano na prihvatanju neke apriorne teorije koja u pravilu nije eksplicitno formulisana, a istraživači čak ne moraju da je budu svesni. Spektakularni i u dobroj meri razorni zaokreti u makroekonomskim agregatima i čak u dalekosežno opredeljujućim obrascima društvenih interakcija imaju za posledicu potrebu preispitivanja temeljnih funkcionalnih međuzavisnosti. Iskrsava pitanje, i to od fundamentalnog značaja, o tome da li takva množina dalekosežnih promena na skupu privrednih i društvenih datosti iziskuje jednako duboku promenu u paradigmatičkim osnovama ekonomskog razmišljanja. Koegzistencija konkurentnih paradigmi je dobro poznata i široko prihvaćena činjenica koja odražava subjektivne i u krajnjoj liniji proizvoljne apriorne prosudbe o tome kako su u svojoj osnovi

strukturirani široki segmenti relevantne stvarnosti. Višestrukost paradigmi nije nikakav kuriozitet. No, kriza je dovela do pitanja o tome ne bi li neočekivane i doslovno ogromne promene u društvenim zbivanjima trebalo uzeti kao dodatnu osnovu za umnožavanje paradigmi. I, ako je tako, koje bi sastavnice postojećih apriorno datih armatura mogle eventualno da se prihvate kao invarijantne, te inkorporirane u nove paradigmatičke konstrukcije? Ova epistemološka pitanja raspravljaju se nešto opširnije i navode se razlozi za i protiv ovakvih metodoloških skokova. Skreće se pažnja na važnu činjenicu da smo sa množinom paradigmi suočeni od samog početka i da u novoj epohi razobručenih fluktuacija i krupnih urušavanja privredne aktivnosti one ne mogu biti jednako prikladne. Jasna alternativa stvaranju novih paradigmi je očito prebacivanje sa ove sadašnje na neku drugu, koja je takođe potpuno razvijena ali je zbog raznih razloga marginalizovana ili prosto zanemarena. Budući da dalekosežne promene u stvarnosti neizbežno menjaju i relativnu prikladnost alternativnih paradigmi, prebacivanje sa jedne na drugu može da se ispostavi kao pravi odgovor na istraživačke nedoumice i savremene intelektualne izazove.

Druga kolekcija kontroverznih pitanja vezuje se za stanovišta o tome šta može da se tretira kao ostvarivo u okviru datog institucionalnog okvira i šta je moglo da bude efikasnije i više na liniji društvenih interesa u nedavnoj, a povremeno i u više udaljenoj, prošlosti. Ovo je područje na kome se prirodno razvijaju temperamentne a ipak raznovrsne kritike pojedinih politika u raznim društvenim oblastima; te kritike osvetljavaju kritikovane segmente politike ne samo sa raznih tačaka gledišta nego i sa različitim stepenom opravdanosti. Ekonomisti tradicionalno ispoljavaju spremnost da prepoznaju i uvažavaju resursna i tehnološka ograničenja, ignorišući po pravilu manje vidljiva ali ipak žestoka ograničenja u regulativnim mehanizmima, institucionalnom poretku i čak u širim društvenim aranžmanima kao što su vrednosni sistemi, kolektivna sećanja i

neformalne institucije. Ignorisanje takvih ograničenja je očigledno štetno budući da se svodi na traženje onog što je nemoguće i na zaobilaženje ozbiljnih zapreka u nastojanjima da se dostignu službeno proklamovani i implicitni ciljevi raznih politika.

Ključne reči:

ekonomska kriza, razorne fluktuacije, haos i poredak makroekonomska kretanja, paradigme ekonomske teorije, politika stabilizacije, institucionalna ograničenja u formulisanju i realizaciji politika, kontroverze u ekonomskoj analizi, pravila naspram diskrecionog odlučivanja u ekonomskoj politici.

Uvod

Zaludno bi i nesmotreno bilo upustiti se na ovom mestu u sve ogromne štete i gubitke koje je već u dosadašnjem svom odvijanju izazvala tzv. Globalna ekonomska kriza (GEK). Ovde je dovoljno da se podseti da je, naporedo sa teško sagledivim i tek približno merljivim ekonomskim troškovima, produkovala jednako zamašna a možda i pogubnija urušenja u drugim oblastima društvenog života. Nemoguće je da se već u prvom trenutku ne pomisli na teške oblike osujećenosti onih koji ne mogu da se zaposle, na egzistencijalne strepnje i strahove onih koji su ostali bez dohotka ili im se dohodak spustio ispod i najskromnije definisanog minimuma za preživljavanje, na zdravstvene hazarde i bolesti koje nesumnjivo prate ovako spektakularno pogoršanje materijalnih uslova života, na opadanje parametara biološke reprodukcije stanovništva i prateće demografsko urušavanje, pa i na destrukciju moralnih standarda i civilizacijski primerenih bihevioralnih obrazaca i oblika komuniciranja među ljudima. Ovde će međutim, pažnja biti usredsređena ne jednu slabo sagledanu i gotovo nigde isticanu kolekciju gubitaka i šteta koja se sastoji u rastućem nepoverenju u ekonomsku nauku, u jednoj vrsti cinizma sa kojim sve češće bivaju tretirani njeni dometi i – verovalo se – provereni rezultati, te u pojavama njenog devalviranja u stručnim krugovima i u široj javnosti. Da se ekonomska nauka osetno manje ceni sada nego pre nego što je počela aktuelna kriza – može se lako ustanoviti i vidljivo je takoreći i golim okom. Taj rastući skepticizam prema njenim uvidima i nalazima nije u potpunosti neopravdan jer je odavno ustanovljeno i dobro poznato da su mnogi njeni nalazi pod jednako brojnim znacima pitanja i da spoznaje koje nudi tako često nose teško semantičko breme raznih uslovnosti. No, nema sumnje da je cinički intoniran skepticizam prema ekonomiji, uz široko zastupljenu rezervisanost koja na mahove prerasta u pravi nihilizam, umnogome prešao opravdanu granicu i pretvorio se u

neku vrstu ikonoklastije kao vid intelektualne destrukcije koji se javlja kao dodatna i u odnosu na preovlađujuću percepciju skrajnuta komponenta troškova tekuće krize.

Najjednostavniji, a može se reći i najprimitivniji oblik reakcije na mnogostruke i jednako neugodne krizne manifestacije jeste onaj u kome se za krizu okrivljuju ekonomisti. Tipična reakcija brojnih pojedinaca i njihovih različito komponovanih grupa jeste da su sav taj košmar priredili ekonomisti i da su štete koje na raznim frontovima trpi celo društvo direktan odraz i neposredna posledica njihove vapijuće nekompetentnosti. Dozvoljavajući da je optužbu o nekompetentnosti teško i pobiti i odbaciti, ipak ostaje nepobitno da se ovaj urprošćen i nepromišljen pogled na vezu sadašnje krize sa ekonomskom naukom može lako i ubedljivo osporiti. To, međutim, neće znatnije umanjiti obuhvatnije optužbe upućene povodom krize na račun ekonomista, jer široki slojevi javnosti u kojima je predstava o ekonomistima tako mnogo i naglo pogoršana nemaju niti interesa niti osposobljenosti da se upuste u složenija analitička razmatranja. Pogotovo ne u ona koja, uz potrebna nijansiranja i preciznije dokazne postupke, pokazuju i obrazlažu koliko je dug put od ekspertskih preporuka do (eventualne!) njihove realizacije na vrletnom terenu ekonomskih datosti ove zemlje.

Nipošto retke nisu u javnosti predstave da odluke iz kojih proističe ovaj haos i kumulativno urušavanje naposredno donose ekonomisti i da bi kolektivitet kompetentnijih stručnjaka sve to mogao da popravi ili, još radikalnije, i ne dozvoli da do ovog široko rasutog nereda uopšte i dođe. Kako je upravo nagovešteno, ovakva optužba jednostavno se pobija, iako se ne može reći da se lako i odbija. Ako je uopšte smisljeno i moguće identifikovati krivce za lako uočljiv prolom na tako brojnim frontovima društvene stvarnosti, onda to mogu da budu samo oni koji o relevantnim pitanjima vezanim za taj slom *donose odluke*. A ekonomisti su od punktova i procesa odlučivanja udaljeni bezmalo isto onoliko koliko i obični građani. Postupci odlučivanja

o pitanjima ekonomske i drugih područja politike imaju svoju imanentnu logiku, svoj ne uvek lako saglediv *modus operandi*, u odnosu na koji ekonomisti ostaju trajno nemoćni. Jedini način na koji bi ekonomista mogao da utiče na tokove privrednih i pratećih šire shvaćenih društvenih kretanja jeste da za svoje zamisli nekako privoli ili ubedi relevantne političke činioce, ali i tada za sve dobro i sve rđavo što iz takvih odluka proističe odgovornost odnosno priznanje ide na adresu ovlašćenih zvaničnika i za njih vezanih ustanova. Drugi bi način bio da se i sam ekonomista dohvati nekog visokog položaja u politici ili javnoj upravi pa da sa svojom ekspertizom udruži i ovlašćenja za donošenje odgovarajućih odluka. No, upravo je taj eksperiment jako poučan jer se nakon takvog uzdizanja na položaje koji se percipiraju kao komandni brzo pokazuje da procesi političkog odlučivanja imaju svoje imanentne, teško vidljive zakonitosti i da se neumitno odvijaju mimo individualnih opredeljenja ove ili one ličnosti. U složenoj mašineriji odlučivanja o nosećim elementima politike pojedinac je daleko manje uticajan nego što bi mnogi mogli da poveruju.

1. Multidimenzionalnost privrednih pojava i problem njihove pouzdane percepcije

Nezavisno od toga kako se njen uticaj tumači u široj javnosti, ekonomska nauka ima svoje sopstvene, umnogome specifične metodološke probleme. Oni proizlaze iz jedne opšte karakteristike svih kompleksnih procesa i objekata u svetu u kome delujemo, karakteristike koju ekonomski fenomeni ispoljavaju možda i u većem stepenu nego pojave u drugim sferama društvenog života. Reč je o okolnosti da ove pojave imaju veliki broj relevantnih aspekata i da za njihovo puno razumevanje manje-više svi ti aspekti moraju da budu uzeti u obzir. Sagledavanje raznih aspekata, međutim, ne dovodi do istovetnih pa čak ni međusobno usaglašanih i logički lako uklopivih zaključaka. Naprotiv,

sagledavanje jednog aspekta može kao rezultat dati jednu skupinu zaključaka, dok analiza drugog, jednako važnog aspekta može dovesti ne samo do različitih nego i do dijametralno suprotnih zaključaka. U svojoj uticajnoj i često citiranoj knjizi o teoriji organizacije (1974) nobelovac Arrow, nakon jednog dugog i nipošto jednostavnog lanca analitičkih izvođenja, skeptički i razložno zaključuje da se nada da je u celokupnom razmatranju bio *kontradiktoran* jer samo tako može koliko-toliko da se pouzda da je obuhvatio sve važnije aspekte jedne izvanredno kompleksne problemske celine.

Višedimenzionalnost problemskih celina koje su predmet ekonomske nauke uzročnik je i generator dalekosežnih nesuglasica u njenim nalazima i preporukama. Teorijska neslaganja nastaju na dva osnovna, ne nužno posve razgraničena načina. Prvi se sastoji u tome da se razni analitičari usredsređuju na različite, često jako udaljene aspekte; budući da razni aspekti vode različitim zaključcima, predvidivo je i faktički neminovno da se u raznim istraživanjima dolazi do silno izdiferenciranih, a često i posve oprečnih zaključaka. Nije prevelik broj onih koji se, poput Arrow-a trude da obuhvate sve relevantne aspekte složenih problemskih spletova. Drugi način je svojstven onima koji, poput Arrow-a, nastoje da obuhvate razne, možda i brojne aspekte, ali se međusobno razilaze kad nalaze u vezi sa tim aspektima treba da ukomponuju u izvesnu jedinstvenu sintetičku sliku.

Temeljniji, „svestraniji“ i objektivniji istraživači sa dobrim razlogom i uz nesumnjivu analitičku korist prihvataju ono što bi moglo da se nazove *wide-angled approach* – jedan istraživački pristup koji odbija da bude jednostran i koji u ispitivanje uključuje veći broj, po mogućstvu sve značajne, vidove, manifestacije i aspekte datih pojava – ali se time problem nekakve „objektivne“ sinteze ne rešava. Ne postoji naime, jedan, nego praktično beskonačno mnogo načina na koje se od množine parcijalnih uvida može izgraditi jedinstvena slika. Raznim parcijalnim viđenjima mogu se, drugim rečima, pripisati različiti

ponderi, a skup nekakvih „pravih“ ili makar konsenzualno ujednačenih pondera jednostavno ne postoji. Izbor pondera je stvar određene naučne intuicije, osećaja, širokog razumevanja posmatranog problemskog kompleksa i njegovih veza sa drugim jednako složenim područjima, a svakako i stvar apriornih ubeđenja, individualnih ukusa pa i ideoloških predilekcija. Moguće su, dakle, vrlo različite skupine pondera i sve su one manje-više jednako legitimne. Time je otvoreno široko područje za teorijska, pa i šira ekonomsko-analiitička neslaganja: čak i kad su činjenice tačno ustanovljene, što u ekonomiji nipošto ne može da bude uzeto zdravo za gotovo, iz njih se, usled neravnomerne raspoređenosti po različitim aspektima i legitimno izdiferenciranih njima pripisanih različitih pondera, sasvim prirodno mogu uobličiti potpuno različite sintetičke slike i izvesti jednako različiti konačni zaključci.

Razlike u sintetičkim uvidima i konačnim sudovima o tome kako su strukturirani pojedini sistemski blokovi, i kako funkcionišu za njih vezani i njima opredeljeni ekonomski procesi, pokazuju se kao krajnje neugodne. I stručna i šira javnost konfrontirane su, kad je reč o važnim reznjevima sistema i o procesima koji se za njih funkcionalno vezuju, sa disparatnim i često potpuno oprečnim „istinama“. Ako se iz jednog kruga merodavnih profesionalaca za jednu skupinu pojava kaže da je merodavna propozicija A , a iz drugog kruga da za istu kolekciju pojava važi, sa A inkompatibilna, propozicija B , onda iskrsava nekoliko (ne)mogućnosti koje sve mogu da budu krajnje neugodne. Ili je tačno A a netačno B ili je situacija obrnuta, a po pravilu se ne isključuje ni mogućnost da su netačne obe raspoložive propozicije. Među tri naznačene opcije najmanje jedna mora da se ispostavi kao netačna. Situacija se bitno pogoršava kad je broj propozicija koje bi mogle da se pokažu kao tačne i koje se u tom smislu testiraju – *veći* od posmatranog minimuma sastavljenog od svega dveju alternativa. Već u slučaju tri opcije kao tačna može da se ispostavi svega jedna od moguće

četiri kombinacije. Razmatranje se može dodatno komplikovati, uz izvesno sužavanje razmaka između onoga što se teorijskim propozicijama predstavlja kao istinito i objektivnog stanja stvari na ispitivanim pojavama, ako se dozvoli mogućnost, možda i dvosmernog ili oscilatornog, menjanja stvarnosti tako da u jednoj realnoj konstelaciji može da bude istinita jedna kombinacija teorijskih iskaza, a u drugoj druga. Tako bi svaka tvrdnja imala šansu da u nekoj stvarnosnoj konstelaciji bude istinita, ali u istom slučaju da u množini drugih bude jednostavno netačna. Problem je, naravno, u tome što kod višedimenzionalnih problemskih spletova nema objektivnih pokazatelja i s njima skupčanih pouzdanih informacija na osnovu kojih bi moglo da se ustanovi kad će se neka od mogućih teorijskih tvrdnji pokazati kao istinita!

Situacije u kojima ova ili ona propozicija, ili jedna ili druga logički usaglašena skupina propozicija, mogu da budu istinite ne moraju da budu razgraničene niti temporalno disjunktne. Česta distinkcija u pogledu skupina iskaza koji bi mogli da budu tačni (ili netačni) u nekoj od alternativnih konstelacija odnosi se na sučeljavanje tzv. kratkog i dugog roka. Jasno je da „kratak“ i „dugi“ rok nisu vremenski razgraničeni, nego se „dugi rok“ takoreći sastoji od čitave serije ovako ili onako definisanih „kratkih rokova“. Nemali broj tvrdnji, osobito onih koje su formulisane u okviru novije tzv. ekonomske ponude, odnosi se na dugi rok. One se posebno odnose na povoljne razvojne efekte smanjivanja poreza i s njim funkcionalno povezanog rezanja javne potrošnje uz posebno isticano redukovanje činovništva i razgranate mreže državnih agencija. Mnogi analitičari nisu se dali impresionirati ovim zamamnim dugoročnim vizijama. Na dugi rok bi mere u domenu ponude i obrazlagane u okviru ove nove orijentacije makroekonomske i razvojne teorije – morale da dovedu do ekspanzije proizvodnje, zaposlenosti, akumulacije i investicija, ali je nemoguće reći koliko je taj dugi rok doista dug (Parkin and Bade 1988/1982/, pp. 629-30).

Analitička teškoća je u tome što je „dugi rok“ funkcionalno definisan – kao vreme potrebno da se izvrše sva prilagođavanja agregata za koja je upravo rečeno da će ono što se od njih očekuje dati u tom dugom roku. Cirkularno rezonovanje je očigledno i ne pruža nikakvu orijentaciju u pogledu konkretno uzetog vremena kad bi željeni učinci stvarno mogli da se jave. Za ekonomsku politiku, pa i najširu društvenu javnost, bitni su konkretni rokovi unutar kojih bi mogle razumno da se očekuju projicirane promene. Terminološka mantra kratkog i dugog roka tu ne pomaže. Za bilo koji *konkretan rok* ona može da sugerise masu i kvalitet učinaka koji variraju u nepodnošljivo širokim rasponima. Kao što kažu Parkin i Bade (s. 630), kad je reč o kvantitativno preciziranoj meri ovih poželjnih razvojnih rezultata, i to u određenom vremenu, „neki veruju da će efekti biti neznatni, a drugi da će biti ogromni“. Evo još jednog osnova za, čini se legitimna, razmimoilaženja unutar ekonomske struke.

U svetlu po sebi razumljivih i čak predvidivih razlika u teorijskim zaključcima, sasvim je shvatljiva i okolnost da u mnogim oblastima ekonomije, posebno u makroekonomiji, nema jedinstvene, univerzalno prihvaćene teorije koja bi konzistentno i za sve zainteresovane prihvatljivo objasnila ekonomske pojave (Parkin and Bade 1988/1982/, p. 141). Umesto toga, postoji niz široko izvariranih, konkurentnih i sukobljenih teorija, u kom slučaju valja imati u vidu sve njih i – kažu Parkin i Bade (s. 141) – posle pažljivog razmatranja odabrati jednu, onu za koju će se prihvatiti da je istinita. Ovde ima mesta jednom neslaganju, baš u duhu upravo razmatranog mogućeg i verovatnog pluralizma gledišta. Ne mora da bude niti istinito niti celishodno da se posle ozbiljnog testiranja odabere *jedna*, prihvaćena kao *istinita*, teorija. Lako je moguće, a možda i verovatnije, da će se za neke situacije pokazati kao prihvatljiva jedna a za druge neka drugačija teorija. Smenjivanje teorija ne mora da bude posebno atraktivna epistemološka zamisao, ali u slučaju nekih dubokih strukturnih obrta u sistemu ne može da bude ni isključena.

Nekima bi ova relativizacija i naglašena opovrgljivost, donekle i u duhu Popera (2002/1963/, ss. 369-76, 395-403 i, posebno, 405 i 414), mogla da izgleda prenaplašena. Treba stoga podsetiti da ona nije podjednako zastupljena i u istom stepenu relevantna u svim institucionalnim ambijentima i svim makroekonomskim situacijama. Ona postaje relevantna, a pokadšto se nameće i kao imperativ, u situacijama izrazitih i mnogostrano razornih turbulencija. Aktuelna svetska kriza pokazuje da takve situacije ne moraju da budu nešto bizarno i egzotično, a pogotovo ne *nemoguć* splet dinamičkih tendencija. U takvim nemirnim vremenima može da bude koristan jedan paradigmatički preokret. On se sastoji u tome da predmet analize ne budu pojedinačne odluke i individualne akcije, kao što je to slučaj, u tradicioalno uobličenoj i zadugo već ukorenjenoj teoriji (Basu 2003/2000/, pp. 47-51). Obrt se sastoji u tome da se teorijska analiza i njome implicirana politika preusmeri sa pojedinačnih odluka, akcija i događaja na (čitave) *proces*e. To znači na procese odlučivanja i njihovom uticaju izložene *realne* ekonomske procese. Proces je stabilnija i obuhvatnija kategorija od individualnih akata; sa preusmerenjem na procese teorija se usredsređuje sa velikog broja sitnih elemenata u ekonomskim i u procesima odlučivanja – na manji broj nesavršeno stabilnijih elemenata.

Time se povećava eksplanatorna snaga teorije a i njena prognostička moć. Dobro definisani procesi obuhvataju prilično široke skale alternativnih događanja i omogućuju izbegavanje potpunog razmatranja pojedinačnih epizoda i sistemski uslovljenih pomeranja. U normativnoj evaluaciji dobro postavljene procese može da bude ocenjen kao celishodan i poželjan nezavisno od, makar koliko nepoželjnih, *pojedinačnih* ishoda. To je stoga što se procesi i ne cene po pojedinačnim promenama koje unutar njih bivaju generisane nego po *ukupnim* rezultatima koje daju u određenom (dovoljno dugom) vremenu i na posmatranom segmentu unutar šireg sistema. Normativne implikacije idu i dalje

od upravo naznačenog opštijeg karaktera i šireg obuhvata procesa. Novije teorijske analize (Basu 2003/2000/, s. 51) dolaze do svojevrstne relativizacije i dalekosežne modifikacije i samog koncepta optimalnosti. Govori se ne o optimalnosti pojedinačnih akata nego o optimalnosti *pravila odlučivanja*. Pomeranje normativne analize sa akata na pravila sasvim je konzistentno sa odgovarajućim premeštanjem pozitivne analize sa pojedinačnih akcija na (ekonomske) procese.

Normativni aspekt ovog metodološkog zaokreta važniji je i uticajniji nego što bi na prvi pogled moglo da se pretpostavi. Kroz iscrpnu i istančanu argumentaciju, koja je odveć zametna i suptilna da bi u nju ovde moglo da se ulazi a koju je Basu razvio na gorenavedenim stranama (47-51), pokazuje se da serija akata, od kojih je svaki zasebno posmatran *striktno optimalan* shodno eksplicitno datom kriterijumu, u svojoj ukupnosti daju globalni rezultat koji može da se pokaže kao inferioran u odnosu na neke takođe ostvarive, nesumnjivo dostupne dinamičke alternative. Sistemski aspekt optimizacije tako se pokazuje kao kvalitativno različit od tradicionalnog, usredsređenog na *pojedinačne odluke*. Razloge za ovaj funkcionalni i teorijski kontrast valja tražiti u nemogućnosti savršene koordinacije koja bi mogla da izađe nakraj sa svim kontingencijama, u očitoj razlici u (vremenskim) horizontima odlučivanja (horizontima koji u preovlađujućem delu tradicionalne teorije predvidivo izostaju zbog njenog statičkog karaktera) i zbog široko rasprostrtih međuzavisnosti koje su eminentno sistemski fenomen, a na nivou individualnih jedinica odlučivanja eksplicitno i ne dolaze do izražaja.

Nikoga neće iznenaditi zaključak koji proizlazi iz prethodnih osam pasusa. Ekonomska teorija je suočena sa problemima koji su daleko zamašniji i teži nego što to odgovara tradicionalnim, u profesiji još uvek duboko ušančenim predstavama. Ona vodi neravnopravnu borbu sa ekonomskom stvarnošću privreda pojedinih zemalja i svetske privrede kao celine. Objekti njenog proučavanja neuobičajeno su složeni,

široko razučeni i mnogodimenzionalni. Otud se mora dogoditi da različiti teorijski pristupi daju široko izdiferencirane rezultate, a ključni nalazi tako često i na tako karakterističan način pokazuju se kao međusobno kontradiktorni. Suprotstavljenost uvida i rezultata izaziva, pored ostalog, i tako česte i žestoke kontroverze i polemike. Stoga je, i kao ilustracija i kao dokazni materijal za opštu tezu o krupnim razlikama u teorijskim izvođenjima, uputno podsetiti upravo na te krupnije kontroverze u makroekonomskim tumačenjima savremenih privrednih zbivanja, pre svega onih na globalnom planu. Nije slučajno da jedna od najzanimljivijih knjiga iz oblasti makroekonomije (Hiller 1995/1986/, v. posebno pp. 9-20, a naročito pp. 100-9) nosi intrigantan naslov *Makroekonomska debata*. Ovde će to biti učinjeno uz komotan oslonac na fascinantan pregled tih kontroverzi u nedavnom prevodu jednog izvanrednog udžbenika uobličenog kao uvod u opštu ekonomiju (2008/2006/, ss. 797-811).

2. Velike kontroverze u savremenoj makroekonomiji

Nije mali broj predmeta u vezi sa kojima se u struci javljaju nesuglasice. Među njima su odnos prema doziranju javne potrošnje i načinu njenog finansiranja, a u vezi sa tim i razlike u gledanju na budžetski deficit. Drugo kontroveržno pitanje jeste obim, struktura i sektorska i regionalna usmerenost naše spoljnotrgovinske razmene, a potom i pitanje deviznog kursa za koji mnogi ekonomisti smatraju da predstavlja daleko najvažniju i apsolutno ključnu, suštinski opredeljujuću cenu u svakoj privredi. Posebno se to postulira za privrede koje su male, te stoga egzistencijalno upućene na spoljnotrgovinsku razmenu. Da li strategija razvoja treba da se usmeri na maksimiziranje bruto domaćeg proizvoda (BDP), ili eventualno njegove stope rasta. Nije li, radije, pravi prioritet i prešna društvena potreba generisanje novih radnih mesta kako bi se ublažio zastrašujuće

(pre)dimenzioniran problem nezaposlenosti? Treba li u vremenu doslovno razornih kriznih turbulencija, koje su GEK danas učinile najvećom opsesijom i stručne i najšire javnosti, država da nastupi sa svojim programima široko postavljene intervencije i spasavanja životno ugroženih (čitavih) segmenata privrede, uz rizike stvaranja (krupnih i opasnih) moralnih hazarda otprilike na onom nivou na kome i interveniše, ili suočavanje sa krizom i njeno moguće prevladavanje treba da prepusti samoj privredi u duhu načela da posledice treba da padnu na tačke na kojima su skoncentrisane i nadležnosti, kao i faktičke aktivnosti odlučivanja? Koliku odgovornost snose pojedini državni činioци za aktuelno ekonomsko urušavanje, ima li smisla imenom i prezimenom prozivati pojedine zvaničnike i konkretno identifikovati odgovarajuće, takođe odgovorne, forume i ustanove, ili naprotiv, i sam upravljački sistem i politički establišment, kao njegov centralni element i komandno jezgro, ima neke objektivno date zakonitosti funkcionisanja koje velikim (kojim - ?) delom opredeljuju i odluke i ishode? Drugim rečima, koliko je ono što na prvi pogled izgleda plod nekompetentnosti foruma i korumpiranosti dužnosnika, u stvari, spolja uslovljeno i objektivno dato; ako je objektivno, onda je i nepromenljivo, bar u vremenskom okviru u kome se kao egzistencijalno neophodni osećaju ili procenjuju *bitno drukčiji i daleko bolji* ukupni ekonomski rezultati? Dokle seže subjektivna odgovornost, a gde je granica na kojoj počinje objektivna predodređenost i usud egzogenih datosti koje aktuelni akteri – u horizontu kakav nam se nameće kao relevantan – jednostavno ne mogu da promene?

Kontroverzama jedva da se vidi kraj. Umesto njihove iscrpne obrade, koja (na sreću!) nije moguća i zbog prostornih i usled vremenskih ograničenja, ovde će, onoliko sažeto koliko to ova odveć razučena materija uopšte dozvoljava, biti pre parafraziran i nadgrađen nego rezimiran sjajni pregled teorijskih i ekonomsko-političkih kontroverzi koje su, kad je reč o svetskoj naučnoj i regulatornoj pozornici, tako upečatljivo predstavili

Mankiw i Taylor (2008/2006/, ss. 797-812). Oni su u osnovnim crtama opisali pet takvih krupnih dilema u ekonomskoj politici Zapada, pa tako dobrim delom i u traženju poželjnog usmerenja za delovanje države u privredi sveta posmatranog u celini. Tih pet dilema odnose se na sledeće velike vododelnice u ekonomsko-političkom delovanju savremenih država. *Prvo*, da li ekonomska politika – i ako da, u kom stepenu – treba da se okrene stabilizaciji, za razliku od nekih konkurentnih ciljeva kao što je kratkoročno održavanje ili povećavanje proizvodnje i podsticanje zaposlenosti? *Drugo*, da li u monetarnoj politici stil i način delovanja, odnosno zadati režim realizacije odgovarajućih mera, treba da bude zasnovan na jasnim, čvrstim i obavezujućim *pravilima*, ili treba da bude u znaku diskrecionog odlučivanja pri kome će centralne banke, a posredno i vlade imati širok manevarski prostor za preduzimanje mera za koje ocene da su potrebne i celishodne? *Treće*, da li u imperativne ekonomske politike treba uključiti uravnotežavanje budžeta, ili vladama treba da bude dozvoljeno da, opet kad procene kao svrsishodno i društveno korisno, upadaju u fiskalne deficite? *Četvrto*, treba li fiskalni sistem reformisati na način koji će na dugoročnoj osnovi forsirati štednju i tako povećati izgleda za uvećavanje proizvodnog potencijala i obezbeđenje dugoročno održivog rasta? I najzad, *peto*, da li je za zemlje kojima je to dostupno poželjno da se priključe Evropskoj monetarnoj uniji i tako odreknu sopstvene monetarne politike? Analiza ove poslednje dileme data je konkretno za Veliku Britaniju, ali već sada ima širu važnost, a imaće je još u većoj meri i ubuduće. Za Srbiju se ona zasad uopšte i ne postavlja, pa će umesto nje biti raspravljena jedna unekoliko srodna ali ipak drugačija dilema – treba li Srbija da se priključi Evropskoj uniji (EU) i koliko to pregnuće može (mora - ?) da se vrednuje da bi se odredio stepen u kome se zarad njega mogu žrtvovati drugi strateški ciljevi i globalni prioriteti.

3. Stepen prioriteta i društvena celishodnost stabilizacione politike

Kao veliki dinamički, složen, stohastički i tek delimično upravljiv sistem, prepuštena sama sebi (pa i uz realizaciju najboljih upravljačkih dejstava koja su dostupna uz data spoznajna i regulativna ograničenja), privreda je inherentno nestabilna i spontano generiše ciklička kolebanja. Štetnost ciklusa ne treba posebno obrazlagati: u vrhovima ciklusa odveć intenzivno se koristi i tako raubuje proizvodni potencijal, sa nepovoljnim posledicama po njegovo uvećavanje u budućnosti; u vremenski ograničenim intervalima privrednog poleta tekuća potrošnja se podiže preko ekonomski celishodnih i na duži rok održivih standarda, a tako stečene prekomerne potrošačke navike javljaju se u budućim periodima kao neka vrsta histereze koja redukuje akumulacionu sposobnost i razvojni potencijal privrede. Posebno je krupan i poguban hazard generisanja inflacionih pritisaka sa svim štetama i deformacijama koje inflacija može da izazove već u tekućem periodu, a da se o lošim učincima u dužoj vremenskoj perspektivi i ne govori. U fazama recesije i depresije onemogućeno je puno korišćenje proizvodnog potencijala – firme ostaju bez potencijalno ostvarivog profita, domaćinstva se spuštaju na neočekivano smanjene i nezadovoljavajuće nivoe potrošnje i standarda, narasla nezaposlenost ljudskog činioca izaziva poznate ekonomske, socijalne, političke i psihološke štete, a pri dužim periodima nezaposlenosti blede i zaboravljaju se ranije stečena proizvodno relevantna znanja – dolazi do nevidljive ali mnogostruko štetne erozije dragocenog ljudskog kapitala.

Treba li (i može li) ekonomska politika (EP) da ostane neutralna i neangažovana u prisustvu tako brojnih, raznovrsnih i nesumnjivo velikih šteta? Jedan bezmalo tautologičan, ali kao uvod u rezonovanje ipak koristan odgovor, sastoji se u konstataciji da EP treba ili ne treba da se angažuje u zavisnosti od njene sposobnosti da osigura poželjne efekte i jednako važne opaske, da pri tom ne načini veće štete od onih koje proizlaze iz samih cikličkih kolebanja. Ova dilema je delikatnija nego što na

prvi pogled izgleda jer su stvarne ili prividne koristi od ekonomsko-političkih intervencija mahom kratkoročne i relativno dobro vidljive, dok su štete dobrim delom gurnute u dalju budućnost i stoga daleko manje vidljive od promena koje javnost percipira kao dobrodošle neposredno raspoložive deziderate.

U meri u kojoj uspeva da otkloni fluktuacije i da pri tom ne načini *veće štete*, stabilizaciona politika se ceni kao poželjna i neophodna. Povećanjem javne potrošnje, smanjivanjem poreza, ekspanzivnom monetarnom politikom uz smanjivanje kamatnih stopa i otklanjanjem institucionalnih komponenti neizvesnosti, EP popravlja poslovni ambijent i okreće privredne subjekte ekspanziji brojnih aktivnosti, uz podizanje stepena korišćenja svih resursa i relizaciju onog dodatnog BDP koji bi inače ostao kao potencijalni a neostvareni dodatak raspoloživim resursima, te tako i materijalna osnova za sve vidove potrošnje. Time, u opštim crtama izneti argumenti govore i u prilog i protiv stabilizacione politike. Među onima koji govore *u prilog* posebno valja istaći uverenje da država ne može ostati po strani kad se nepregledne mase privrednih subjekata nađu u velikim nevoljama i kad im je potrebna pomoć jedne takve univerzalno prisutne i mnogostrano angažovane organizacije za koju se tako često i gotovo tipično stiče utisak da je moćnija nego što u stvari jeste. No, tu su i suprotno usmereni argumenti koje takođe valja naglasiti. Preduzeća, domaćinstva i sve ostale jedinice decentralizovanog odlučivanja imaju svoje planove i shodno njima donose svoje investicione, pa delom i tekuće odluke. Ti planovi ne mogu trenutno da se menjaju: pozitivnepoteze ekonomske politike treba prvo zapaziti, potom se treba uveriti da će biti doista preduzeti i delovati na trajnijoj osnovi, posle toga valja algoritamski modifikovati planove i izračunati nove, drugačije odluke, a posle svega toga treba pribaviti i sredstva, pre svega finansijska za nove poduhvate koji neko dodatno finansiranje obično podrazumevaju. U meri u kojoj država za postizanje željenih učinaka računa i na konkretne, u bitnim crtama jasno specifikovane reakcije

privrednih subjekata, njene akcije su obavijene velom neizvesnosti i nedovoljno pouzdane da bi se nada u privredni oporavak mogla okvalifikovati kao razložna.

Sve to ima za posledicu da na mere EP subjekti reaguju sa znatnim sakašnjenjem, kao što i sama ekonomska politika kasni u odnosu na realne promene kojima kompenzatorno treba da iziđe u susret. EP mora, naime, da obavi radnje analogne onima koje su upravo navedene za domaćinstva i, posebno, za preduzeća: od prepoznavanja potrebe za intervencijom do izrade operativnih planova i obezbeđivanja sredstava za sprovođenje isplaniranih mera. Kašnjenje može da bude, a u praksi i biva, pogubno po EP i po subjekte koji treba da prihvate i podnesu njene poduhvate. Učinci mera EP mogu da stignu suviše kasno, u vremenu do koga je privreda sama i spontano prevladala recesiona jenjavanja svojih ključnih aktivnosti. EP se tako lako pretvara od činioca stabilizacije u faktor generisanja i produbljiivanja poslovnih kolebanja. Prepoznavanje i podvlačenje njenog *destabilizacionog* delovanja odavno u ekonomskoj nauci ne predstavlja nikakav kuriozitet. Ono što na prvi pogled i u neposrednoj percepciji biva viđeno kao korisno i produktivno, u stvarnosti se ispostavlja kao kontraproduktivno. Tako se dolazi do suštinske promene osnovnog načela kojim se rukovodi EP: umesto preporuke da se angažuje u nastojanju da privredi i društvu pričini koristi, iskrsava upozorenje da *je od svega važnije da ne čini objektivno neuslovljene ekonomske štete*.

Uputno je zapaziti da iza svih ovih teškoća postoji ogroman i neizbežno trajan deficit znanja; nedostatak informacija i pozitivnih znanja je po svojoj prilici najkrupniji i presudan deficit sa kojima se ljudi i njihove organizacije i zajednice suočavaju u svom radu i egzistencijalnim pregnućima; svi ostali deficiti produkuju teške posledice prvenstveno zbog generalnog deficita znanja, i, obrnuto, kad deficit znanja ne bi bio tako dubok, trajan i inhibitoran, svi ostali deficiti lakše bi se privazilazili. U razmatranju argumentaciji vezanoj za (ne)moć EP deficit znanja

javlja se najmanje na dva nivoa: (1) organi ovlašćeni za koncipiranje i preduzimanje njenih mera sa velikim teškoćama prepoznaju (uopšte) potrebu državnog intervenisanja, a potom (i to posebno) na velikoj su mucu u iznalaženju delotvorne kompozicije mera i akcija sa kojima treba da se suprotstave kriznim poremećajima. Drugi nivo je nivo privrednih subjekata, domaćinstava i drugih decentralizovanih jedinica na koje EP mnogostruko utiče: njima je teško da prepoznaju prave namere kreatora politike i istovremeno stepen njihove odlučnosti da u svojim merama i akcijama za neki duži period istraju i pokažu doslednost u novoj makar i široko obnarodovanoj i gromoglasno proklamovanoj orijentaciji.

Ta teškoća je prema uvidima merodavnih analitičara jako aktuelna u privredi SAD ovih dana (tekst se piše septembra 2010). Država je, pokušavajući da suzbije krizu, intervenisala sa nekih 1000 milijardi dolara a rezultati su, opet prema procenama analitičara za koje bi moglo da se prihvati da su merodavni, uglavnom izostali. Akteri privređivanja znaju da se ovako golemi paketi na mogu lansirati na rutinskoj osnovi i da imaju karakter jedinstvenog i neponovljivog ekonomskog zahvata. Ipak, oni strepe i ne znaju šta će biti sledeći korak vlasti, korak koji verovatno ni samoj vlasti nije u potpunosti poznat. Tako je stvorena ogromna *neizvesnost* koja je privredne subjekte umnogome paralisala: ovo je interval masovnog oklevanja i smrknutog očekivanja, svojom krupnom intervencijom država je zaustavila mnoge decentralizovane pothvate; sve je manje jasno da li bi taj veliki državni rez mogao proizvoditi efekte makar i približne očekivanim, a sve je jasnije da je on blokirao privredu da se sopstvenim snagama izvuče iz recesionog potonuća. Deficit znanja i nepozdanost informacija i u nižim i u višim slojevima društvene organizacije onemogućio je, u krajnjoj liniji, celu društvenu zajednicu da uspešno savlada i prevaziđe jedno krupnije iskliznuće u funkcionisanju privrede.

3.1 Modus operandi monetarne politike: pravila ili diskreciono odlučivanje

Broj pitanja kojima se bavi monetarna politika nije mali, ali se već u prvom sagledavanju ističu dva krupna, oko kojih se i gotovo sva sitnija pitanja raspoređuju i grupišu. Prvo pitanje odnosi se na nivo i prilagođavanja kamatne stope, a drugo na nivo i promene novčane mase, i u vezi sa tim, regulisanje likvidnosti. Dva pitanja su višestruko povezana, ali se u raspravu o tim suptilnim međuzavisnostima ovde ne mora i ne može ulaziti. Karakteristično i bitno pitanje na koje nema jedinstvenog odgovora jeste treba li (i koliko?!) u uslovima depresije i deficita agregatne tražnje smanjiti kamatnu stopu, te tako podstaći investicione izdatke, ali i trošenje u sektoru domaćinstava, posebno kad je reč o stanogradnji i trajnim potrošnim dobrima. Ovi izdaci su, baš kao i investiciona ulaganja, u visokom stepenu uslovljeni raspoloživošću i cenom kredita. Već na ovom stepenu javljaju se dileme koje se na osnovu raspoloživih znanja ne mogu pouzdano i definitivno razrešiti. Kamatna stopa, naime, na privredu utiče posredstvom više kanala. Naporedo sa podsticanjem navednih komponenti domaćeg agregatnog trošenja, smanjenje kamatne stope čini zemlju manje atraktivnom za priliv stranog kapitala, pa se po tom osnovu smanjuje i jedan činilac ekspanzije novčane mase i odgovarajuće domaće tražnje. Manja kamatna stopa takođe znači smanjivanje troškova servisiranja javnog duga i po tom osnovu oslobađanje izvesnih budžetskih sredstava za koja u razuđenom i nedovoljno kontrolisanom fiskalnom sistemu nema baš garancija da se prilično brzo neće prelići u neke nepoželjne i prihvaćenoj politici suprotstavljene oblike trošenja. Postojanje množine kanala kroz koje promene kamatnih stopa deluju na privredu otvara pitanje njihove relativne snage, kao i opasnosti da se na drugim kanalima izgubi ono sa čim se računalo aktiviranjem onoga koji je procenjen kao osnovni.

O tim komplikovanim međuzavisnostima nikada ne postoji pouzdano znanje, a i kad bi postojalo, moglo bi brzo da zastari jer se u živoj i dinamičnoj privredi odnosi menjaju i ono što se ustanovi da važi za jednu konstelaciju postaje nedelatno i nevažeće u nekom drukčijem spletu okolnosti. O nedostatku znanja možda najuverljivije svedoči činjenica da su u monetarnim savetima ili analognim upravljačkim organima centralnih banaka glasovi tako često podeljeni i da se većina odluka donosi golim preglasavanjem. Pri svem tom, bitno će drukčiji biti mehanizam prilagođavanja kamatnih stopa, a verovatno i učinci *datih* pomeranja u bilo kom smeru, ako se kamatnom stopom upravlja u režimu jasno postavljenih i svima poznatih pravila ili se njome upravlja u aranžmanu diskrecionog odlučivanja. Ustanovljeni su, a u nastavku teksta biće i raspravljani, razlozi koji govore u prilog i jednog i drugog aranžmana, ali nije utvrđeno, niti će ikad moći da bude, koji je režim delotvorniji, pogotovo ako se nastoji prepoznati onaj koji bi bio superioran za sve vreme i sve zamislive spletove makroekonomskih okolnosti.

Prvi argument u prilog pravila zasniva se na oceni da bi diskrecija kao alternativni *modus operandi* dala ustanovama ovlašćenim za monetarnu politiku preveliku moć, a hipertrofirana moć je uvek opasna, nezavisno od toga kome je data. I pored stroge nezavisnosti centralne banke kao opšteprihvaćenog i univerzalno podržanog ideala, nema garancije da oni koji njome upravljaju neće imati svoje političke simpatije i da epizode ekspanzivne monetarne politike neće tako vremenski locirati da pomognu (re)izbor onih za koje su zainteresovani. Zna se da je to moguće i da u praksi neretko dolazi do izražaja. Ta mogućnost sadrži i podrazumeva hazard ozbiljnog deformisanja pravila političke utakmice i očiglednu pretnju demokratiji, pa i njeno pogubno potkopavanje. Ne treba trošiti reči kakve ogromne društvene štete iz tog potencijalno pristrasnog upravljanja novcem mogu da proisteknu. Jedino kao *izopačen* može se okarakterisati obrt u kome bi grupa tehnoarata koji nisu birani i nemaju

demokratski legitimitet upravljala izborima tako odlučivala ko će se naći na najvišem upravljačkom vrhu, na ključnoj komandnoj poziciji za koji se generalno uzima da je u političkom smislu neizbežno legitimizovana.

Isto tako, na kratak rok postoji supstitucionni odnos između inflacije i nezaposlenosti: gospodari monetarne politike mogu trenutno da smanje nezaposlenost i tako znatno povećaju izborne šanse vladajuće garniture, pogotovo ako – i budući da – inflacioni učinci takve politike dolaze sa приметnim zakašnjenjem. Trenutna makroekonomska slika može tako jednostrano da se poboljša, na izborne šanse može osetno da utiče uzak i ekskluzivno pozicioniran krug već pomenutih tehnokrata, a znatni troškovi takve oportunističke politike pomereni su u budućnost, jednim delom možda i dovoljno daleko da padnu na neke nove, bitno izmenjene upravljačke garniture. Vredno je iznova naglasiti da opisani mehanizam odlučivanja ima i svoj upadljivo ironičan aspekt sadržan u činjenici da kadrovi koji upravljaju centralnom bankom nemaju demokratski legitimitet: oni su se tu našli po logici stvarne ili pretpostavljene stručne kompetentnosti i u posmatranom društvu ne artikulišu ničiju političku volju.

Kako na dugi rok nema supstitucionog odnosa između inflacije i nezaposlenosti, a s obzirom na navedene hazarde diskrecionog i demokratski nekontrolisanog vođenja monetarne politike, sugerise se bezmalo samo po sebi jedno krajnje jednostavno pravilo. Ono se odnosi na određivanje kamatne stope u vidu precizno opredljenih procentualnih promena u zavisnosti od statistički registrovanih inflacionih tendencija, pravilo koje bi bilo jednostavno i razumljivo najširoj javnosti i čija bi primena bila neposredna i svima unapred poznata. Otklonili bi se hazardi zloupotrebe moći i manipulisanja izbornim procesima i njihovim budućim ishodima. Takođe bi bila otklonjena vremenska nekonzistentnost u vođenju monetarne politike koja se sastoji u tome što, nakon najavljenog programa monetarne politike i nakon što mu javnost poveruje a sam bude delimično realizovan,

kreatoru monetarne politike postaje isplativo i atraktivno da tu politiku skrene sa najavljene putanje, čemu on teško može, a slabo i želi, da se odupre. Jedno od takvih jednostavnih pravila, kojim se žrtvuje moć upravljanja odgovarajućim instrumentima i skoro eliminiše manevarski prostor za elektoralno-manipulativnu politiku, ali silno povećava poslovna izvesnost i po tom osnovu podiže mikroekonomska efikasnost, odnosi se ne na kamatnu stopu nego direktno na novčanu masu kao najvažniji monetarni agregat. To je ono pravilo koje je sugerisao M. Friedman – da se svake godine odabrani monetarni agregat jednostavno povećava za neki unapred utvrđeni i, ponovo, svima poznati, procenat. Presentacija razloga za priklanjanje jednostavnom i izvesnom, makar i krutom, pravilu deluje razložno i ubedljivo, ali ona ovde ne bi ni bila prikazivana kad ne bi postojali drugi razlozi koji sugerišu dijametralno suprotno rešenje.

Neporeciva i za mnoge fascinantna vrlina diskrecione monetarne politike, sposobnosti i ovlašćenja centralne banke da raspoloživim instrumentima slobodno manipuliše, jeste fleksibilnost. Privreda neprestano prolazi kroz najrazličitije promene od kojih su mnoge sasvim nepredvidive. Poželjno je, ako ne i neophodno, da se na te promene reaguje. Među tim promenama bude i takvih pri kojima bi odsustvo reakcije nanelo društvu zamašne gubitke. Unapred fiksirana, tvrda pravila, onemogućavaju takve reakcije i tekuća prilagođavanja egzogenim udarima i autonomnim pomeranjima unutar samog ekonomskog sistema. Pored toga, slabosti diskrecione monetarne politike ne moraju biti tako krupne kako su upravo prikazane. Ako se centralnoj banci osigura puna nezavisnost, ona ne mora biti sklona da se prikloni nekoj političkoj opciji na račun drugih. Drugi činilac koji ograničava, ako ne i onemogućava zloupotrebe jeste tzv. transparentnost: odluke i stavovi centralne banke mogu na takav način da budu izložene javnosti da neki pristrasni potezi mogu da se povlače samo uz velike rizike za ovlašćene zvaničnike.

Dalji odbrambeni mehanizam sastoji se u vremenski dugim mandatima ovih zvaničnika: ako se oni preklapaju sa nekoliko mandata činilaca izvršne vlasti, podsticaji da se banka svrsta uz bilo koga među njima bili bi možda smanjeni. Tome treba dodati i sistem nagrađivanja funkcionera centralne banke koji ih stimuliše da politiku velikim delom vode u skladu sa javnim a ne nekim partikularnim interesom. Primera radi, njihova primanja često su fiksirana u nominalnim iznosima, pa ukoliko svojom navijačkom politikom podignu stopu inflacije, to se direktno odražava na njihova realna primanja; za svoj oporunizam bivaju neposredno kažnjeni. Nezavisnosti i nepristrasnosti centralne banke može mnogo da doprinese institucionalna lokacija njenih najviših upravljačkih tela. Ta tela mogu da budu podignuta na parlamentarni nivo i da njihov izbor ne zavisi od izvršne vlasti, pa na nešto duži rok ni od političkih stranaka koje iza njih stoje. Sve su ovo argumenti koji relativizuju i slabe prethodne razloge za radikalno ograničavanje diskrecionog odlučivanja o monetarnoj politici.

U svetu postoje iskustva niske stope inflacije i zavidnog nivoa makroekonomske stabilnosti i u sistemima diskrecionog vođenja monetarne politike. A i sama činjenica da bankama upravljaju demokratski nelegitimizovane tehnokrate može da se ispostavi kao velika *prednost*: oni su daleko od izborne kombinatorike i mogu sebi da dozvole vođenje politike koja će biti dobra sa stanovišta – bilo kako da je definisan – društvenog interesa i da budu slepi i gluvi za partikularne stranačke interese. A uz sve, ispostavilo se da nije nimalo jednostavno definisati pravila kao alternativu diskrecionom odlučivanju i da baš na ovom pitanju izbijaju i opasno se razgorevaju žestoke kontroverze. Eto još jednog područja na kome oštro suprotstavljeni stavovi svedoče o ograničenosti ekonomske nauke i o njenoj očevidno limitiranoj sposobnosti da se uhvati u koštac sa krupnim izazovima savremenog života. Kod nas ti razlozi nemaju potrebnu snagu niti akcionu relevantnost. Kod nas je

ukupna vlast vertikalno podeljena na međusobno razgraničene i feudalnim lenima slične segmente, i to na način koji je tradicionalnu podelu na međusobno razdvojene grane vlasti sasvim uklonio i u kome je nezamisliva bilo kakva podela sa intencijom i funkcijom da jedan segment vlasti kontroliše druge i da u isti mah od njih bude kontrolisan.

3.2 Pitanje uravnoteženog budžeta

Uravnoteženje budžeta je jedno od najdelikatnijih ekonomsko-političkih pitanja. Ni na jednom području nisu toliko suprotstavljeni stranački, sektorski, resorski, pojedinačni i svi drugi zamislivi interesi kao što je to slučaj sa budžetom, sa alokacijom njegovih zamašnih sredstava i sa alternativnim načinima njegovog napajanja. Naša teško skrpljena koaliciona vlada ulaže velike napore da javnost ubedi da je složna i monolitna i, za divno čudo, uprkos znatnim neslaganjima u tome unekoliko i uspeva. Međutim, kad je posredi budžet sa pratećim izdacima i porezima, u tome vlada, uprkos naporima nije sasvim uspela da se usaglasi. To je jedno od malobrojnih područja na kojima su neslaganja između ministara otvoreno izbila u javnost. Budžet je pravo neuralgično jezgro svekolike EP upravo zbog toga što se preko njega preraspodeljuje veliki deo BDP-a i što posredstvom njega brojni subjekti, privredne i druge organizacije, pa i čitave društvene grupe mogu takoreći besplatno da se domognu znatnih sredstava koje je, ponekad i pod surovim okolnostima a uvek uz izloženost tržišnim vetrometinama, morao da stvori neko drugi. Zato što omogućava manipulisanje javnim dugom, a posebno pribavljanje dodatnih sredstava putem njegovog povećavanja, budžet je pravi rasadnik političkog oportunitizma. Putem duga, politički direktorijum može kratkoročno da pribavi znatna dopunska sredstva, da poveća razne sastavnice potrošnje i znatno (mada ne i dugoročno održivo) podigne životni standard, te se tako o tuđem trošku umili

biračkom telu i vidno podigne svoje izborne šanse. Pošto su krediti po pravilu dobijeni na dugi rok, a troškovi servisiranja razvučeni na veliki broj godina, trenutne koristi od zaduživanja uživa tekuća upravljačka garnitura, a teret otplate snosiće drugi, među kojima su i oni koji u trenutku podizanja kredita nisu bili ni rođeni.

Time se došlo do prvog argumenta u *prilog* uravnoteženog budžeta. Alternativa je da se ide na budžetski manjak. Taj manjak može da se finansira ili emitovanjem (dodatnog) novca ili javnim zaduživanjem. U prvom slučaju neminovno izbijaju inflacione tendencije, dezorganizuje se privredni život, bitno se umanjuje efikasnost tržišta, delimično se demobilizuje proizvodni činioci i upada se u dalekosežne nekontrolisane preraspodele koje, znače razoran udar na moralni kodeks društva, s jedne strane, a s druge strane produkuju dalekosežne štete u domenu stepena i pravaca angažovanja raspoloživih privrednih resursa. Zaduzivanje, sa svoje strane, prebacuje teret javne, a po implikaciji i dobrog dela privatne potrošnje na buduće naraštaje. Naporedo sa glavnicom, oni će morati da plaćaju i kamate, te stoga biti prinuđeni ili da podižu poreze i druge javne naknade ili da smanjuju javnu i prateće komponente privatne potrošnje, ili, najzad, da se orijentišu na neku, manje-više jednako neprijatnu, kombinaciju ova dva zla. Prevelika javna potrošnja, delom i na račun budućih pokolenja, istiskuje investicije i smanjuje tekuću akumulaciju, što ima za posledicu sporiji rast ukupnog kapitala i sporiji budući rast privrede posmatrane u celini. Privredi se razvojni potencijal umanjuje za onoliko za koliko se tekuća potrošnja pomera iz budućnosti prema sadašnjosti. Oko ove međugeneracijske preraspodele među ekonomistima, ali i među ostalima, izbijaju žestoki sporovi: jedni misle da je pravo ponešto „štrpnuti“ od budućih generacija jer će one ionako biti bogatije od sadašnjih; drugi pak misle da je jedino ispravno da svako troši shodno onome što je proizveo i da zadiranje u tuđe, makar to bili i naši

sopstveni potomci, ne može na moralnoj osnovi da se opravda. Ovako viđen, sukob je više oko etičkih načela nego povodom ekonomskih razloga, ali dve oblasti nisu striktno odvojene i razlike u opredeljenjima neizbežno povlače za sobom i razlike u ekonomskoj argumentaciji.

Za ulaženje u budžetski deficit ipak postoje razlozi za slučaj recesivnih epizoda u privredi. Faktori proizvodnje su zbog deficita agregatne tražnje nepotpuno iskorišćeni, dodatno javno trošenje moglo bi da ih pokrene, za finansiranje i onih koji dohodak ne stvaraju postoje ozbiljni razlozi budući da je nezaposlenost iznad svog normalnog ili „prirodnog“ nivoa; ti deficiti mogli bi elegantno da se nadoknade kad se privreda oporavi: u intervalima prosperiteta raste BDP, a zajedno sa njim i fiskalni prihodi, automatski opadaju neke komponente javnog trošenja kao što su transferna plaćanja nezaposlenima, stiču se uslovi za stvaranje budžetskog suficita, u čemu se i sastoji njegovo upravo pomenuto kompenzatorno dejstvo. Ovim se već pomalo zagazilo u suprotnu argumentaciju, u dokazivanje teze da striktno uravnotežen budžet baš i ne mora da bude u javnom interesu. Nevolja je ipak u tome što je dobar broj i deo tih protuberanci u javnoj potrošnji ireverzibilan: u trošenje se lako upustiti ali se na suprotno usmerenom putu kompenzatornih prilagođavanja javljaju mnoge prepreke, a ponajviše one političke prirode.

U prilog odustajanja od insistiranja na uravnoteženom budžetu navode se obrazlaganja da teret budućeg servisiranja i nije tako velik, osobito s obzirom na veće očekivane buduće dohotke. Za razliku od pojedinaca koji imaju ograničen životni vek i kod kojih se pitanje vremenskog raspoređivanja resursa postavlja sa svom ozbiljnošću, kod države, čiji se vek u smislu operativne analize može uzeti kao neograničen, taj aspekt bitisanja postavlja se u bitno drukčijem svetlu. Kao što pojedinac vrši preraspodelu potrošnje u vremenu, to isto čini i država, samo je njen vek i njen horizont odlučivanja znatno duži. Uz sve, za

razliku od individualnog, javni dug može neograničeno da raste. Rast može da ide *in perpetuum* ili *ad saecula saeculorum* sve dotle dok ostaje u granicama odabranog, na dugi rok odozgo omeđenog odnosa duga prema BDP. Rast BDP, drugim rečima, otvara prostor za *trajno povećavanje javnog duga* jer omogućava plaćanje rastućih iznosa kamata i eventualnih otplata. U stvari, postoje razlozi zbog kojih javni dug i ne treba paušalno i definitivno otplaćivati jer su obveznice koje su mu pandan važan deo materijala na tržištu kapitala: bez instrumenata koji su opredmećeni u obveznicama javnog duga, bio bi obimom manji a kompozicijom siromašniji. Bez njega bi, drugim rečima, tržište kapitala lošije funkcionisalo, dinamička efikasnost privrede bi se smanjila, njen razvojni potencijal bi opao, a društvo bi nepotrebno izgubilo jedan deo potencijalnog BDP-a. Može se dodati i to da hartije putem kojih se stvara državni dug igraju važnu ulogu u monetarnoj politici; bez tih *open market operations* monetarna politika bi se teže vodila, pa bi i ceo makroekonomski sistem bio manje efikasan.

Ovome valja dodati i da inflacija silno olakšava opterećenje državnim dugom i podiže stopu njegovog mogućeg a razvojno nesubverzivnog rasta. Ta stopa može da se digne na vrednost zbira stope realnog rasta i opšte stope inflacije. Sve dok ostaje u nekim (kojim - ?) razumnim okvirima, inflacioni porez omogućava dodatno zaduživanje i, po nekima, produkuje i druge pozitivne razvojne učinke. No, okviri unutar kojih se bezbedno može živeti sa rastom opšteg nivoa cena, stvar su krupnih sporenja i daleko od toga da u struci postanu predmet konsenzusa; vrlo su uvereni i neretko uverljivi oni koji smatraju da je nulta inflacija, tj. njeno potpuno odsustvo, jedina razumna opcija. Dodatne komplikacije, a samim tim i sporenja, unosi očigledna istina da se javno zaduživanje ne može i ne sme posmatrati izvan konteksta drugih javnih politika. Ako se država zadužuje radi ulaganja u neke dobro odabrane, npr. infrastrukturne, investicije, pa time buduću privredu čini znatno produktivnijom nego što bi to

inače bio slučaj, te ako je taj porast produktivnosti veći od troškova servisiranja duga, onda je jasno da je sadašnji naraštaj zaduživanjem *popravio a ne pogoršao* ekonomski položaj budućih pokolenja.

Samo se po sebi razume da prebacivanje sredstava pribavljenih javnim dugom u tekuću potrošnju produkuje dijametralno suprotan učinak. Usložnjavanjima inače zamršenih problemskih spletova nema kraja, a jedva da je moguće zamisliti plodnije tlo za stručne razmirice i profesionalne kontroverze. A one su vidan dokaz ograničenih dometa, ako ne i nemoći ekonomske nauke, makar u odnosu na predstave o tome šta bi sve ona morala da razreši. U tom teško savladivom problemskom klupku jedino precizna analiza fiskalnih imponderabilija može da doprinese teško predvidivom i hazardnom razvitku i privrede sveta i ljudske civilizacije u celini. Sve ovo ima svoje neposredne institucionalne posledice.

Za fiskalni sistem i politiku koja se vodi unutar njega sve češće se uvode, i to sve čvršća, pravila koja vlastima vezuju ruke. Pravila se u preovlađujućem broju slučajeva odnose na količnik duga i BDP i na strukturu javnog trošenja. Očigledno je da nije svejedno da li se tekući fiskalni prilivi i njihova dopuna putem javnog zaduživanja usmeravaju u tekuću potrošnju ili u investiciona – infrastrukturna, obrazovanju namenjena, na naučno-istraživački rad usmerena itd. – ulaganja. Ideal koji se postavlja, a pomalo i nameće, pred javne politike jeste upravljanje koje bi bilo analogno poslovanju dobrog privrednika u privatnom sektoru. Od države se očekuje da na svom sektoru doprinese povećavanju društvenog bogatstva, a da opcije na kojima se taj porast ostvaruje budu u najvećem mogućem stepenu u skladu sa temeljno sagledanim i dobro proučenim društvenim potrebama. Kad je reč o budžetskom deficitu, sve češće se i sve sistematičnije, opet uz neminovna neslaganja, pravi razlika između ukupnog deficita i deficita u tekućoj potrošnji. Najgora je, dakako, kombinacija velikog ukupnog deficita i takvog načina

njegovog pokrivanja koje podrazumeva prodaju, tj. *likvidiranje a ne formiranje kapitala*, kakav je tokom poslednje decenije, a možda i duže, kod nas nesumnjivo bio slučaj.

Vrlo umesno razdvajanje tekućeg i kapitalnog budžeta izgleda da državu nije sprečilo da gro kapitalnih priliva (pre)usmeri na tekuću potrošnju. I to je element na kome su se razvile nesuglasice i sporenja: dok su jedni ovakvo čašćenje biračkog tela skloni da tumače kao *investiciju* u konsolidovanje našeg krhkog demokratskog poretka, drugi rezolutno odbijaju svaku pomisao da se u potrošnju sadašnje generacije preliva ono što su akumulirali oni pre nas, kao što odbijaju da se ista ta tekuća potrošnja finansira putem javnog zaduživanja, na račun budućih pokolenja. Izgleda da smo se mi *hic et nunc*, uz sve ovo siromaštvo i lišavanja, ovajdili i preko onih pre nas i na račun onih koji će nas naslediti. No, i to je područje jetkih sporenja, pa tako i ilustracija teze kojoj je posvećen ovaj tekst; a teza je da je nauka nerazvijena i daleko od toga da odgovori potrebama ovog rovitog poretka i turbulentnog vremena. Iz ovoga nažalost ne sledi da bi potpuno osposobljena, svim izazovima dorasla nauka garantovala izlaz iz razvojnog škripca iz koga se decenijama ne uspevamo izvući. Jer, nema sigurnosti da će biti sprovedeno to što nauka identifikuje kao celishodno: kako će biti obrazlagano u nastavku, poželjni tokovi budućeg razvoja mogu da se pokažu politički nesprovodivim ili se mogu, čak i u slučajevima tehnološke, resursne pa i administrativne *dostupnosti*, nasukati na tako tipičnim hridinama odsustva političke volje.

3.3 Fiskalna stimulacija, investicija i akumulacije

U ekonomiji se tokom decenija uspostavila neka vrsta saglasnosti da nema garancija da će decentralizovani tržišni mehanizam, sa svojim podsticajima i tipičnim rizicima, pod svim okolnostima proizvoditi stopu štednje koja bi u bilo kom smislu mogla da

bude prihvaćena kao optimalna. Čin štednje vodi, makar u krajnjoj liniji i makar potencijalno, uvećavanju proizvodnog potencijala zemlje, ali dohodak koji će taj potencijal generisati biva po pravilu raspoređen duž niza budućih perioda i raspodeljen na veliki broj pojedinaca, opet rasutih unutar dugih, u nekim stilizacijama čak neograničenih, budućih intervala. Prisustvo eksternalija očigledno je: tačke i subjekti delikatnih i teško predvidivih aktivnosti koje stoje iza štednje znatno se razlikuju od tačaka i subjekata koji će biti uključeni u ubiranje rezultujućih efekata. *Arbores serit agricola quorum fructus aspiciet numquam* – čak i stara poslovice prepoznaje osobu koja sadi voće čije plodove nikada neće videti. Razdvajanje subjekata čije aktivnosti generišu određene poželjne rezultate od onih kojima ti učinci pritiču središnji je element same definicije eksternalija.

Drugi mogući – veoma posredan i zaobilazan, ali zato ne i manje moćan – izvor eksternih efekata jeste činjenica da akumulacija i investiranje, uvećavajući bogatstvo i proizvodni potencijal društva, stvaraju prestiž i čine posmatranu zajednicu atraktivnom i uglednom u međunarodnim odnosima; u meri u kojoj pojedinci ostvaruju određenu korisnost po osnovu ugleda koji kod drugih društava uživa njegova zemlja – javljaju se pozitivni eksterni efekti, i to na način koji je očigledan i posve razumljiv. Drugi kanal kroz koji se na druge subjekte prenose eksterni efekti jeste jačanje odbrambene moći zemlje po osnovu uvećavanja njenog ukupnog, naročito onog proizvodno angažovanog bogatstva: veća odbrambena sposobnost znači bolju zaštitu od eksterne agresije, a samim tim i veću izvesnost na relacijama unutar posmatrane zajednice; po tom osnovu, što će reći kroz uvek poželjnu *redukciju neizvesnosti*, popravljaju se poslovični ambijent privređivanja, a to znači veću efikasnost i veći nivo i rast blagostanja za celo društvo. Tako se dolazi do zaključka da u generisanju štednje i upravljanju akumulacionim potencijalom ima mesta za neke oblike kolektivne intervencije iza koje ne može da ne stoji država. I ovde, naravno, važi uobičajeni

caveat spectator: državnom angažovanju ima mesta samo pod uslovom da situaciju koja se apriornim teorijskim razmatranjima dijagnostifikuje kao nezadovoljavajuća – dodatno ne pokvari i ne učini je još nepovoljnijom.

I dok se na terenu ovih opštih razmatranja o mogućim otkazima tržišta u formiranju akumulacije mogu javiti veoma različita mišljenja – evo još jednog „zahvalnog“ područja za neslaganja među ekonomistima – kad je reč o Srbiji nema mnogo dvojbe u pogledu njenog *krajnje nedovoljnog akumulacionog potencijala*. U mnogo navrata i na mnogo mesta (smotreno je uputiti na seriju priloga koje redovno na savetovanjima NDES prezentira S. Stamenković sa saradnicima, među kojima je posebno efektan ovaj najnoviji 2010/2009/, posebno ss. 15-25 koje su obuhvaćene znakovito naslovljenim odeljkom *Kriza pre krize*) pokazano je da Srbija faktički ne generiše nikakvu akumulaciju, tj. da je agregatna štednja, nakon što se izbilansiraju svi relevantni tokovi, jednaka nuli. Za taj doista katastrofalan ishod mora da je svoje nepovoljno dejstvo produkovalo bezmalo nepregledno mnoštvo uticajnih činilaca – iščekavanje akumulacije ne može tek tako i samo od sebe da se dogodi – ali se dva sintetička uzročnika mogu izdvojiti bez velikog rizika.

Prvi je drastičan pad dohotka (kako god da se definiše) koji datira još iz daleke 1990. godine. Dohodak je opšteprihvaćen kao ključna determinanta štednje, ali je manje poznato i ređe se ističe da relevantan nije samo njegov nivo, nego – u nekim situacijama još su i uticajnije – njegove promene. U odnosu na pomeranja dohotka, promene potrošnje pokazuju jednu krajnje indikativnu asimetriju: sa povećavanjem dohotka potrošnja se, doduše u manjem iznosu pa po pravilu i u manjem procentu, takođe povećava; međutim, u periodima smanjivanja dohotka potrošnja se ne smanjuje ni u približno onoj meri u kojoj se sam dohodak smanjuje. U jednoj davno objavljenoj knjizi (Madžar 1982) ta asimetrična kovarijacija potrošnje i dohotka – povećavanje potrošnje u slučaju povećanja dohotka i njeno slabo

prilagođavanje ili gotovo nikakvo smanjivanje u epizodama padanja dohotka – nazvana je efektom zaponca. Efekat zaponca je jedan od mehanizama kroz koje se da sagledati često isticana *histereza* u ponašanju potrošnje – pojava dužeg trajanja koja se sastoji u tome da promene neke ekonomske promenljive u jednom periodu ili u ogranečenom broju intervala ostavljaju tragove na dužem nizu budućih perioda, uz mogućnost čak i trajnih posledica.

Drugi uzročnik je pad poverenja koje može da se istopi preko noći, dok za njegovo stvaranje ili obnovu mogu da budu potrebne čak decenije. U novijoj literaturi celovito je istraženo koliko snažno na privredu deluje nivo poverenja i kako je velik broj veza i mehanizama kroz koje se taj uticaj ispoljava (Rose-Ackerman 2001). Ovdašnje štediše su kroz inflacione konfiskacije doživljavale redovne udare i tako gubili volju za uvećavanje finansijske imovine, ali je posebno traumatičan šok stigao kad je na neodređeno vreme zamrznuta, a opšti je utisak bio da je uzapćena, tzv. stara devizna štednja. To će reći da se na neodređeno vreme našla, van dohvata njenih legitimnih vlasnika, *ukupna štednja* koju je tokom decenija formiralo ovdašnje stanovništvo. Kolektivno pamćenje je veoma dugo, posebno kad su posredi ovako neprijatne, istinski šokantne epizode. Ono zadugo opredeljuje obrasce i orijentacije ponašanja i bitno utiče na veličinu i dinamiku presudno lažnih makroekonomskih agregata. „Žežen u ledeno piri“: to što danas ovdašnje stanovništvo pokazuje tako nisku sklonost štednji – velikim delom je uslovljeno više nego neprijatnim iskustvima pretrpljenim u prošlosti. Moraće sa tim činiocem da se računa i u budućnosti, i to u budućnosti koja se ne da precizno odrediti ali za koju se zna da će biti veoma duga. Sve ovo vodi jednoj markantnoj i značajnoj *saglasnosti* u ekonomskoj struci i izvan nje. No, po logici jedne takoreći starodrevne pravilnosti, činjenicu inače retko sretane saglasnosti, prati zbnjujuća množina razlika u gledištima pa i posve suprotstavljenih stavova.

Razlike se javljaju u vezi sa načinima podsticanja štednje i instrumentima koji tu mogu eventualno da budu upotrebljeni. Može li se posle spektakularnog urušavanja poverenja u sada već poodavnoj prošlosti računati na značajnije podsticanje, pa potom i oživljavanje individualne štednje? Po nekim mišljenjima nema te kompozicije instrumenata koji bi, posle iskustava iz prošlosti, mogli značajnije da pokrenu štednju u doglednoj budućnosti. Tome kao da se suprotstavlja činjenica da se devizna štednja, uz poznati uzmak sa kraja 2008. godine, u značajnom iznosu vratila u banke i da pokazuje ohrabrujuće znake porasta. S druge strane, faktički izostanak dinarske štednje upečatljivo ukazuje na, u neku ruku trajni, nedostatak poverenja u domaću valutu.

Oni koji nemaju mnogo vere u mogućnosti i perspektive oživljavanja domaće štednje, pa makar bila i u deviznom obliku, skreću poglede prema državi kao mogućoj i čak izglednoj institucionalnoj lokaciji za neku buduću obilniju akumulaciju. No, tek tu se razgovaraju one prave, doslovno ponajžešće kontroverze. Jedni bi da državu potpuno izbace iz svih aktivnosti koje sa privredom imaju neku, makar i posrednu vezu, dok joj se drugi okreću sa puno nade i otvorenog poverenja. Malo je, doduše, onih koji veruju da bi nešto krupno, a pogotovo što god značajno u domenu akumulacije, mogla da postigne ova i ovakva država sa kojom smo se zadesili *hic et nunc*, na ovoj nesmirljivoj društvenoj vetrometini. Međutim, uvek iznova aktivira se nekakva nada koja po kratkom postupku prerasta u iluziju i poprima standardne obrise jedne nepopravljive utopije: na ovu državu se u epohalnom poduhvatu obnove akumulacionog potencijala zaista ne možemo osloniti, ali tu je zato mogućnost njenog dalekosežnog reformisanja, jedna slabo artikulirana ali uporno negovana vera da, za razliku od gotovo svega što slabo funkcioniše u ovom društvu, država zbog nečega može i brzo i dobro da se unapredi. Ne iznenađuje da se povodom ovakve zamisli o ulozi države javljaju velika neslaganja i silni sporovi. Jer, za razliku od onih koji veruju u potencijal države, postoje oni drugi koji ne

samo što odriču državi da može bilo šta korisno da odradi izvan uskog kruga njenih najstriktnije shvaćenih i nezamenljivih kompetencija, nego u isti mah poriču i mogućnost da kroz bilo kakve reforme država postane bitno drugačija od onoga što je sada.

Oslonac na državu kao potencijalnog aktera štednje nailazi na široko izdiferencirane ocene i kad je reč o političkim preduslovima za ovakvu njenu funkciju. Da bi delatno nastupila kao važan činilac nacionalne akumulacije, država sigurno mora da bude i jaka, racionalno organizovana i otporna na političke pritiske i socijalne udare. To je neophodno zato što državna štednja iziskuje i podrazumeva jak i efikasan državni aparat i, još i više, snažnu društveno podržavanu i politički stabilnu vladu. Jaka vlada je neophodna zbog toga što smelije angažovanje države u formiranju akumulacije podrazumeva dve skupine mera i radnji koje su obe krajnje nepopularne, a možda bi moglo da se kaže i podjednako hazardne. Odlučnije dizanje državne akumulacije zahteva, naime, s jedne strane redukciju tekuće javne potrošnje, uključujući i neugodno nabujale transfere svih oblika i destinacija, a s druge strane traži dizanje poreza i drugih instrumenata posredstvom kojih država, *koja ne stvara dohodak*, konfiskatorno uzima dohodak od onih koji ga stvaraju. Nepopularnost i jednog i drugog skupa mera, kresanja javne potrošnje i dizanja državnih nameta, ima za posledicu da je cela zamisao dizanja akumulacionog potencijala kroz oslonac na državu – na samoj granici izvodljivosti ako nije i izvan nje.

Ukratko, za one poželjne pomake koje bi u formiranju nacionalne štednje trebalo da izvede država potrebna je vrlo jaka i stabilna vlada. Oslonjene na široke, krajnje heterogene i trajno neusklađene koalicije, naše vlade su sve samo ne to. No, i ovde se otvaraju prostori za neslaganja. Mnogi će se saglasiti sa ocenom da su nam vlade slabe i da takve kakve su nisu kadre nešto značajnije da urade ni na kojoj liniji svog delovanja. Ali, na toj tački iskrsavaju nove razlike u stepenu svojevrsnog optimizma.

Prihvatajući da slabost vlada odražava dalekosežne strukturne slabosti političkog sistema, javlja se ideja njegovog reformisanja, i to na način koji bi omogućio formiranje jakih i stabilnih vlada. Dobro bi bilo kad bi stručna mišljenja na ovome mogla da se usaglase. Jasno je, međutim, da žilavo opstaju i čak se produbljuju upadljive bifurkacije u procenama mogućnosti reforme političkih institucija i njima delimično uslovljenog državnog aparata. Jednostavno rečeno, jedni veruju u tu reformu dok drugi njenu mogućnost rezolutno isključuju.

3.4. Dalje razmatranje naučnih sporova o putevima podsticanja akumulacije

Ipak, kako to obično biva, dok su veliki preokreti, krupni zahvati i spektakularni pomaci izvan područja ostvarivog, neke male intervencije i marginalne modifikacije su svakako moguće. Među lakše puteve reformisanja državne mašinerije i njenih brojnih funkcija spada ne stvaranje novih instrumenata i gradnja dosad nepostojećih mehanizama nego ukidanje postojećih i razgradnja onoga što dugo postoji a pokazalo se kao disfunkcionalno. Ta je ideja sadržana u inicijativi tzv. giljotine propisa. Ako već, zbog njene slabosti i razrešenosti, državi ne mogu da se natovare nove funkcije i zadaci, hajde da se ispita mogućnost njenog *rasterećenja*, što će reći smanjenja bremena njenih postojećih poslova. U svojoj znantno uopštenoj varijanti ta je ideja već nekih tri decenije veoma popularna u svetu. Ako se već na putu uspostavljanja njene uloge u novim oblastima društvenog života javljaju tolika spoznajna, politička i resursna ograničenja, zašto ne preusmeriti delovanje i razmisliti o tome šta bi ona *prestala da radi* i kako je osloboditi nekih tereta? Izgleda da ni ovo nije onako jednostavno kako se doima na prvi pogled: tako gromko najavljena i opetovano aktualizovana, giljotina propisa nikako još na očekivani način da proradi. Izgleda da je opšta empirijska zakonitost da se oko većine propisa oforme i grupišu neki

redistributivno obojeni, parazitski pozicionirani partikularni interesi koji propise brane od najavljene seče i koji, dobro obavješteni o partikularijama svakog institucionalnog sklopa, nalaze delotvorne načine da spreče ukidanje onoga što za njih generiše obilne i lako pribavljene rente.

Unatoč svemu navedenom, ideja povlačenja države iz nekih funkcija koje obavlja nije bez izvesnih izgleda. Država je, primera radi, morala da uloži izvestan napor i pokaže određenu kreativnost prilikom uvođenja poreza na kamate od privatne štednje. Taj porez sigurno nije na liniji jačanja akumulativne sposobnosti našeg društva. Možda je manje posla i manje domišljatosti potrebno za ukidanje tog instrumenta koji je očigledno kontraproduktivan u važnom poslu jačanja i održavanja akumulativne sposobnosti celokupne zajednice. No, i ovde su moguća neslaganja. Jedan deo mislilaca iz oblasti društvenih nauka, među kojima ekonomisti ne moraju da budu osobito zastupljeni, mnogo polaže na suzbijanje nejednakosti u društvu i njihovo držanje u nekim dovoljno uskim okvirima. Ukidanje kamata na štednju, a pogotovo eventualno uvođenje nekih novih stimulativnih instrumenata, oni doživljavaju kao veliki hazard daljeg rasta nejednakosti, pa u tome nalaze visoku cenu koja ima da se plati za jačanje akumulativne sposobnosti zajednice. Kad se, i ako, taj aspekt odnosa između grupa i pojedinaca dovoljno visoko vrednuje, lako se dolazi do zaključka da porez na štednju ne samo da ne treba ukidati nego da ima mesta ispitivanju mogućnosti njegovog povećavanja. Tako se i ovde javlja prostor za moguće kontroverze, uključujući i prepirke između istraživača specijalizovanih za različite društvene nauke.

U pravce institucionalnog prilagođavanja i ekonomsko-političkog delovanja sigurno spada pojednostavljivanje propisa koji regulišu investicione aktivnosti. Notorna je činjenica da su ti propisi kod nas odveć brojni i prekomerno komplikovani. Mišljenja o uzrocima ovog investicionog košmara poprilično su (i opet) podeljena. Jedni u njima vide prevagu činovničkog interesa i

birokratske volje za moć – otprilike isto onako kao što grozdovi partikularnih interesa čuvaju i održavaju veliko mnoštvo disfunkcionalnih propisa u svim drugim sferama društva – dok su drugi, možda manje brojni ali uz uključivanje i ovog autora, skloni da tu zbunjujuću i dezorijentišuću kompleksnost vide kao posledicu više nego opasnog *deficita znanja*. Organizacija države je bezmerno kompleksna stvar. Njeno postavljanje na racionalne i delotvorne osnove je, uz sve ostalo, ogroman intelektualni izazov. Ona podrazumeva raspolaganje čitavom lepezom vrhunskih znanja, a mimo i preko toga neophodnost prilagođavanja standardnih, u literaturi datih rešenja uvek specifičnim konkretnim okolnostima mesta i vremena.

U ovom kontekstu javlja se iskušenje da se načini jedna naglašeno smela, možda i bezobzirna generalizacija, sa izgledima ili aspiracijom da se postulira i kao jedna opštija empirijska zakonitost. Kompleksnost pravne i operativne regulative neke oblasti društvenog života, a posebno privrede kao jedne od važnijih među njima, odraz je nedostataka znanja (i kreativnosti) i negativno je korelirana sa raspoloživošću znanja i, dakako, kvalitetom same te regulative. Što komplikovanije – to trajvije i manje usklađeno sa dostignutim nivoom ekspertize u svetu. Reč je naravno, o ekspertizi po relevantnim oblastima i širokim problemskim područjima. Reklo bi se da je normativno i operativno regulisanje privrede i ostalih sfera života analogno pisanju naučnih tekstova: jasnoća i jednostavnost znak su i dokaz dobrog razumevanja materije i bazične racionalnosti ponuđenih rešenja, dok je složenost i razuđenosti indikacija izostale kompetentnosti i nesposobnosti da se posmatrani problemi jasno sagledaju u svojim bitnim dimenzijama.

Malo uočen i nedovoljno uvažen momenat u kompleksu neugodno brojnih promenljivih i njihovih višekratno izukrštanih međuzavisnosti u sferi akumulacije i investicija, te alternativnih puteva uvećavanja proizvodnog potencijala privrede, jeste bliska povezanost činilaca i podsticaja u sferi formiranja štednje sa

onima u domenu njenog investicionog angažovanja. Stimulativnost individualne i korporativne štednje nije naime nezavisna od atraktivnosti investicionih ulaganja. Decentralizovano formiranje akumulacije svoj smisao i opredmećenje očigledno nalazi u delatnosti investiranja. U režimu propisima ograničenih, ako ne i onemogućenih, prekograničnih kapitalnih tokova, domaća štednja, kolika god da je, svoje konačno odredište mora da nađe u investicijama. Zbog toga sve ono što podstiče ili sputava investicije, u isto vreme, iako na posredan način, stimuliše ili koči i samu domaću štednju. Štednja dakle nije institucionalno i ekonomsko-politički posredovana samo neposrednim vezama sa impulsima koje svojim propisima i direktnim akcijama stvara vlast i država. Štednja biva ohrabrivana ili sputavana i posrednim vezama koje idu kroz kompleks investiranja.

Ovde se krije jedan nedovoljno uočljiv ali delatan skup činilaca koji deluju na decentralizovano formiranu akumulaciju. Ta dejstva su zasad dovoljno moćna i naglašeno nepovoljna. Naime, snažno destimulisanje investicione aktivnosti u nas notorna je činjenica koju bi malo ko doveo u pitanje. Propisi su odveć brojni, loše napisani, izukršteni i neusaglašeni, i to kako na relaciji njihovih međusobnih odnosa tako i unutar sebe samih. Zato što su brojni, a naročito zato što su nedorečeni, loše uobličeni i previše komplikovani – oni su i teško čitljivi i često sasvim nerazumljivi. Oni podrazumevaju neshvatljivo duge i komplikovane procedure. U brojnim medijima bilo je opetovano javljano da je sve donedavno za registrovanje firme bilo u Srbiji potrebno čitavih 250 dana, što je imalo za posledicu da je na odgovarajućoj svetskoj rang listi ona bivala redovno locirana pri samom dnu. Razni indeksi konkurentnosti koji bez izuzetka predstavljaju sintetičke (kompozitne!) pokazatelje većeg broja pojedinačnih indeksa (u slučaju jednog od njih taj broj je 12) uvek sadrže velik broj pokazatelja koji mere uslove za investiranje i obavljanje drugih radnji iz domena redovnog poslovanja. U

listama konkurentnosti sastavljenih za nekih 140-ak zemalja Srbija je uvek u blizini stotog mesta; njena lokacija na rang listama je tipično takva da je nekih 2/3 zemalja ispred, a tek oko 1/3 iza nje. To pokazuje krajnje nepovoljne ambijentalne – reč je o institucionalnom okruženju – uslove za privredno poslovanje.

Tout court, investiranje u Srbiji je veoma teško, a administrativne procedure previše duge i skupe zbog odveć brojnih i loših propisa i nepovoljnih institucionalnih okvira u kojima su privredni subjekti prinuđeni da posluju. Takvo institucionalno i administrativno destimulisanje investicija posredno, ali stoga ne i manje intenzivno, destimulise i štednju. Ometanje investiranja ne može a da se ne manifestuje i kao sputavanje akumulacije. Ocena stupnja administrativnog potiskivanja i unazađivanja investicija daleko je od toga da bude jednostavna i jednoznačno izvodiva. Mogući su različiti pristupi, a, pored ostalog i zbog razlika u apriornim elementima koji ni u jednoj analizi ne mogu da se izbegnu, neizbežni su i različiti, u stvari vidno izdiferencirani rezultati. Tako se i na ovom području javljaju suprotstavljena gledišta i brojni sporovi koji, uz ostalo, indiciraju i svojevrsnu nemoć, neki bi radije rekli ograničenu moć, ekonomske analize.

Pored nepovoljnog sistemskog ambijenta i administrativnih procedura koje se pokazuju i kao vremenski zametne i skupe, kao i dramatično neefikasnog sudskog sistema koji onemogućava učinkovito obavljanje transakcija i sam se po sebi nameće kao poguban dodatni izvor neizvesnosti, veliki problem za Srbiju jeste i voluntarizam njenih zvaničnika koji, kad osete da je to u njihovom interesu, nalaze mnogo načina da poslovnim ljudima zagorčaju život i mimo propisa i njima definisanih postupaka. Politika po logici svoje društvene uloge akumulira moć i traži poslušnost. Nepodudarnost interesa poslovnih ljudi i onih u politici u samoj je prirodi stvari, ali u slučaju sukoba između politike i „biznisa“ zna se ko izvlači deblji kraj. Mediji su dobro popunjeni pričama o poslovnim ljudima koji

su stradali u sudaru sa političkim grupama, a ne postoji slučaj da je neko iz politike stradao zato što se našao na smetnji ili u sukobu sa nekim poslovnim čovekom.

Na istu poslovno, te tako i ekonomski, destruktivnu osnovu postavljena je i opšta vrednosna orijentacija, pa tako i raspoloženje javnog mnjenja. Našu kolektivnu svest tradicionalno karakteriše mržnja i verovatno zavist prema poslovnim ljudima. Sve to ima za posledicu da je svojevrsan odstrel preduzetnika i privrednika uopšte bezopasna i u javnosti prilično popularna aktivnost. To je posebna izvor neizvesnosti za poslovne krugove i činilac koji ovu privredu čini daleko manje razvojno propulzivnom nego u drugačijim društvima sa drugačijom vrednosnom orijentacijom. Antipatije javnosti i pretnje iz političkih krugova loše se odražavaju i na štednju i na investicije, a razvojni potencijal spuštaju daleko ispod onoga koji je ostvariv s obzirom na raspoložive tehnološke mogućnosti i bogatstvo u resursima. A koliko naša kolektivna raspoloženja i naše tradicijom reprodukovane naravi obaraju naš razvojni potencijal ispod nivoa koji je inače objektivno dostupan – to je još jedno široko područje na kome će se javljati različite procene i naučni uvidi, a unutar koga i povodom koga će se razgorevati i trajno plamteti mnoge kontroverze.

To je kontekst u kome je iskrsla jedna interesantna i razvojno značajna pojava. Vlast može dobro da pritisne, poslovno iscrpe pa i uništi poslovne ljude delujući i unutar i izvan propisa. Budući da su propisi nejasni, dvosmisleni i protivrečni, oni dozvoljavaju širok manevarski prostor u praktičnoj primeni. Pravo značenje nekih odredbi često se i ne da razabrati iz samog teksta nego biva onakvo kakvim ga proglasi zvaničnik ili ovlašćeni činovnik. Na to se dodaje i protivrečnost između propisa, pa je nemoguće sve ih istovremeno respektovati: poštujući jedan, neizbežno se krši drugi. Sve to, u kombinaciji sa narogušenim, naprijateljki postavljenim javnim mnjenjem stvara mnoštvo neotklonjivih mogućnosti za vlast da pritiska i onemogućava

poslovne ljude. Te se mogućnosti obilno koriste. Ova istraga preduzetnika u isti mah je i na liniji posve partikularnih interesa ovdašnjih brojnih i prekomerno moćnih dužnosnika i na liniji ukusa i opredeljenja uvreženih u široj javnosti; isterujući svoje interese, zvaničnici simultano ugađaju i javnosti, uvećavajući tako svoje uvek visoko vrednovane izborne šanse.

No, jedna grupa poslovnih ljudi uspeva ovim pritiscima da se odupre i da minimizira njihov štetni učinak. To su strani investitori. Oni na maltretiranja u režiji ovdašnjih vlasti imaju bezmalo potpun imunitet. Taj imunitet ima dva izvorišta. Prvo je opšta orijentacija na privlačenje stranih investicija koja je dobro shvaćena kao neminovnost s obzirom na izostajanje domaće akumulacije i s obzirom na slabe izgleda da se ona u dogledno vreme pokrene. Strane investitore vlast i javnost jednostavno ne smeju da diraju. Za svaki neprijateljski potez u odnosu na njih brzo se sazna već zbog njihovog stranog porekla i guste mreže informacionih kanala posredstvom kojih su povezani sa međunarodnom poslovnom javnošću. Nedoizvoljen ili nepovoljan gest prema makar jednom stranom investitoru mogao bi da izazove gubitak nekolicine novih koji pažljivo oslušuju šumove iz ovdašnjeg okruženja, pored ostalog i one koji se javljaju na liniji odnosa između vlasti i biznisa. Drugo izvorište njihovog imuniteta je zaštita od strane država iz kojih ti investitori potiču. To više nisu tradicionalne topovnjače. Danas se to postiže diskretnim kontaktima između stranih ambasadora i naših zvaničnika. Dovoljno je da ambasador ljubaznim rečima saopšti nešto nadležnom ministru ili čak nekome ko zauzima viši položaj, pa da se vlast okane svake pomisli da svoju aroganciju istrese na dotičnom poslovnom čoveku ili kompaniji kojom upravlja. Najnovije iskustvo sa rezolucijom o Kosovu puno nagoveštava o težini koju imaju ambasadorska upozorenja i, dakako, uticaj za nas važnih stranih sila koje predstavljaju. Ovo treba protumačiti kao pravi paradoks: u poslovnom svetu bolje su – *nota bene*, u

interakcijama sa našom sopstvenom vlašću – zaštićeni subjekti sa stranim poreklom nego ovi naši domaći i takoreći rođeni!

Ova asimetrija u odnosu vlasti prema ovde rezidentnom poslovnom svetu ima implikacije povodom kojih su ponovo moguće razne kontroverze. Neslaganja bi najpre mogla da iskrсну povodom jedne pozitivne posledice takvog komuniciranja vlasti sa privredom. Iznuđena korektnost u nastupanju prema strancima može da se ispostavi kao jedna vrsta obuke: nastupajući ispravno prema strancima, vlast bi mogla da se priuči oficijelnom redu, te da joj konstruktivan stav prema poslovnom svetu postane neka vrsta uslovnog refleksa. Druga posledica bi takođe mogla da bude predmet sporenja i sastoji se u tome da su uslovi privređivanja iskrivljeni, nejednaki i diskriminatorni. Stranci u našem institucionalnom ambijentu i administrativnom okruženju imaju bolji položaj nego domaći vlasnici i preduzetnici. Stepen te diskriminacije je teško odrediv i mogao bi da se pretvori u novo područje suprotstavljenih stavova i stručnih sporenja. Koliki god da je taj stepen, on ne može da ne bude uzrok alokativnih distorzija i odgovarajućih gubitaka. Resursi, naime, nisu jednako vrednovani u alternativnim upotrebama: bolje se daju valorizovati i daju veće efekte ako su mobilisani u režiji stranih vlasnika i njihovih izvršnih direktora! Dalja posledica ove diskriminacije mogla bi da bude promena strukture vlasnika: ako se resursima lakše upravlja i bolje dostiže tehnološki dostupna valorizacija kad su u vlasništvu stranih subjekata, onda će se spontano javiti sile koje će ih iz domaćeg vlasništva pomerati u strane svojinske aranžmane. Iako tek u početnom stadijumu i sasvim diskretne, tendencije premeštanja resursa u strano vlasništvo daju se već sada prepoznati. Neki ovdašnji poslovni ljudi pokazuju interes da svoje firme prodaju strancima, a svoj kapital će verovatno smestiti u bezbednije luke nekih daljih poreskih rajeva i agilani ali brižni poslovni svet mnogo povoljnijeg okruženja.

Mankiw i Taylor (2003/2006/, ss. 805-6) navode jedan slučaj krajnje neceleshodnog, u stvari direktno štetnog

destimulisanja štednje doista nesmotrenim oporezivanjem nasljedstva. Kad vrednost nasleđa u V. Britaniji pređe 275.000 funti, ono se oporezuje po drastičnoj stopi od 40%. Nema sumnje da je ovim štednja destimulirana. Za mnoge će očito biti isplativije da potroše što veći deo akumuliranog bogatstva nego da u krajnjoj liniji skoro polovina pripadne državi. Budući da je cela svrha štednje da se kapacitet privrede i bogatstvo društva prvenstveno povećava u dugoj seriji budućih perioda – štednja je, na kraju krajeva upravo okrenuta budućnosti – gotovo da je besmisleno ovakvo oporezivanje i tako žestoko destimulisanje jednog načina putem kog se postiže upravo to: napori i postupci sadašnjih naraštaja da uvećaju bogatstvo i poprave ekonomski položaj budućih generacija. U svetlu te okolnosti, biće više nego celishodno da se u odgovarajućoj dimenziji prouči naše nasledno pravo. Ono može da ne sadrži tako besmislene odredbe, ali s obzirom na zbunjujuću (i zbunjenu!) isprepletanost i neodmerenu složenost naših ukupnih propisa, ne treba isključiti mogućnost da je na posredan način i kroz teško vidljive međuzavisnosti izrastao neki regulativni kompleks koji bi i ovde mogao štednju neugodno da obeshrabruje. Ako ne to, ovdašnji dežurni korifeji kolektivizma i solidarnosti lako mogu da dođu na ideju da i ovde ozakone oštro kažnjavanje intergeneracijskih transfera ili da bar zatečene propise učine mnogo rigoroznijim. Pri tom će se pozivati na „praksu u svetu“ kao da je sve što „svet“ čini nekakav obrazac dalekovidosti i sveopšte racionalnosti.

U svakom slučaju razlike u stavovima su predvidive i skoro neizbežne. Na jednoj strani će biti oni za koje su značajni i valjani čisto ekonomski razlozi i koji će dokazivati da se ispravnim podsticanjem razvojno-relevantnih aktivnosti postiže takav rast koji, makar i po cenu rastućih nejednakosti, obezbeđuje veće bogatstvo i viši nivo blagostanja *za sve*; na drugoj strani će biti oni u čijem vrednosnom sistemu jednakost figuriše sa najvećim ponderom i koji će smatrati da viši stepen jednakosti vredi platiti gubitkom opšteg (striktno ekonomski shvaćenog)

blagostanja i nekim spuštanjem *svih* članova date zajednice na niži nivo (opet strogo ekonomski protumačenog) standarda i utiliteta. U mnogim slučajevima oni tog *opšteg pogoršanja* ekonomskog položaja celog društva neće biti svesni – mnogi će poricati da između jednakosti i rasta uopšte postoji supstitucionni odnos – ali to njihov degenerativan uticaj na razvitak institucija i kreiranje politika neće niukoliko smanjiti.

U celoj ovoj raspravi važan je i jedan dopunski momenat. Bogati ljudi raspolazu proporcionalno velikim delom ukupnog društvenog bogatstva. Međutim, njihova potrošnja, ma koliko da je statusno obojena i stoga po tom osnovu приметно povećana, ni izdaleka ne odstupa u odnosu na prosek kao što je to slučaj sa samim bogatstvom. Veliki deo bogatstva, drugim rečima, niti ulazi u potrošnju, niti deluje kao činilac njenog osobito velikog iskakanja u odnosu na preovlađujuće društvene standarde. Ako u ovom smislu to bogatstvo nije u službi individualnih potrošačkih aspiracija ili čak kaprica, onda je ono u funkciji zadovoljavanja nekih širih društvenih potreba. Drugim rečima, u meri u kojoj ono ne biva potrošeno i u kojoj ne služi kao podsticaj za dizanje potrošnje iznad nivoa na kome se već našla, ono je u službi realizacije najširih društvenih ciljeva, uključujući podmirivanje potrošačkih potreba drugih članova zajednice. Mnogo je oblika u kojima veliko bogatstvo u vlasništvu jednih subjekata doprinosi podizanju blagostanja drugih članova zajednice, ali ovde nije mesto za njihovu razradu. Neka samo bude pomenuto da natprosečno velika bogatstva – ukoliko su, kao što je najčešće slučaj, opredmećena u proizvodnim kapacitetima – deluju kao moćan činilac povećavanja tražnje za radnom snagom, iz čega proističe opšta tendencija povećavanja plata i zarada, što je forma podizanja životnog standarda cele društvene zajednice. Zadužbinarstvo i drugi oblici dobrotvornih akcija, kojima oni najbogatiji malne predvidivo i zakonito pribegavaju, najneposrednije je u službi zadovoljavanja širih društvenih interesa.

Predmet velikih sporenja bila je i ostala osetljivost štednje u odnosu na dohodak, merena eventualno koeficijentom elastičnosti između ovih dveju varijabli. Snažno artikulirano ali nipošto konsenzualno gledište jeste ono prema kome je, najpre, štednja veoma (potpuno - ?) neelastična u odnosu na prinose koje donosi, pa bi u tom slučaju instrumenti i mere intenzivnog stimulisanja štednje učinile bogate još bogatijim a ne bi doprinele njihovim naporima da se kroz dodatnu štednju ubrza rast nacionalnog bogatstva. Postoji i suprotna argumentacija koja služi kao osnova posve drugačijim, u stvari suprotnim gledištima. Po njima rezultat artikulisan kroz nizak koeficijent elastičnosti zavisi od (pogrešno izabranog) vremenskog intervala unutar koga se posmatra veza između dohotka i štednje, a potom i između prinosa na štednju i same štednje. Odveć kratak period obračuna regresije može da pomrsi i zamuti pravu dejstvujuću vezu kao što na seriji kratkih perioda, koji mogu da idu i preko godine dana, biva potpuno izgubljena inače postojeća veza između dohotka i potrošnje. Efekat zaponca i napor da se sačuva ranije dostignut nivo potrošnje ima za posledicu da se potrošnja slabo ili nikako prilagođava promenama u dohotku, te da se dođe do (razume se, lažnog) privida da veza uopšte i ne postoji.

Bilo kako bilo, u kovarijaciji dohotka, prinosa na štednju i štednje do izražaja dolaze efekat supstitucije i efekat dohotka. Efekat supstitucije uvek deluje u pravcu povećanja štednje kao odgovora na povećanje stope prinosa jer žrtvovanoj sadašnjoj potrošnji dodeljuje *veću* potrošnju u nekom budućem vremenu. Efekat dohotka može da deluje u smeru smanjivanja štednje: uz dohodak povećan po osnovu prinosa na štednju bilo koji ciljani budući nivo potrošnje može se lakše dostići – takav nivo lakše se, dakle, postiže uz veću stopu prinosa, pa ona može da uslovi smanjenje samog obima štednje. Ako mi preko radnog dohotka od 95 do ciljnog nivoa potrošnje od 100 nedostaje očiglednih 5 jedinica, te ako je kamatna stopa 5%, tih nedostajućih 5 namiriću štednjom od 100, a ako je kamatna stopa 10%, nedostajućih 5

namiriću štednjom od svega 50 jedinica: porast stope prinosa, po logici efekta dohotka, umanjuje umesto da povećava obim štednje. Bez potrebe za posebnim naglašavanjem, dovoljno je samo podsetiti da su se povodom relativnog dejstva efekta dohotka i efekta supstitucije razvile silne kontroverze i odnos ovih dvaju efekata dugo već opstaje kao područje širokih i intenzivnih empirijskih, pa i teorijskih sporenja.

.5 Dileme u vezi sa međunarodnim integracijama nacionalnih privreda

Područje međunarodnih integracija jedno je od onih na kojima iskrsavaju krupne dileme: da li se priključiti nekim višenacionalnim zajednicama i u slučaju prelamanja u prilog takve odluke, koji putevi i kakvi modaliteti bi se u tim integracijama mogli prihvatiti kao najcelishodniji? U tom posebno zamršenom problemskom spletu naročito su brojni razlozi koji govore u prilog i jedne i druge strane u toj krupnoj dilemi, pa je on istovremeno i područje jednako brojnih nedoumica i odsustva spremnosti pa i sposobnosti ekonomske nauke da nastupi sa jednoznačnim i decidiranim odgovorima. Za one visoko motivisane u traganju za argumentima koji treba da potvrde nemoć nauke da pruži odgovore na odsudno važne globalne dileme ovo je plodno i neobično zahvalno tle.

Jedna takva dilema prati Srbiju već dobru deceniju. Reč je, naravno, o tegobnom i strmenitom putu prisajedinjenja Evropskoj Uniji (EU). Iako je unutar vladajuće koalicije snažno artikulisana težnja uključivanja u EU, sve donedavno bila je sa približno jednakom političkom snagom, merenom odgovarajućim raslojavanjem biračkog tela, artikulisana suprotna ideja. U novije vreme klatno se bitno pomerilo u prilog pridruživanja EU, ali je dobar broj dovoljno uticajnih političkih snaga ostao na pozicijama odbijanja ove ideje, ili, što je manje-više ekvivalentno, na pozicijama postavljanja takvih uslova koji i samu pomisao ulaska

u EU čine gotovo bizarnom. To se postiže tako što se neki drugi nacionalni interesi stavljaju tako visoko u odnosu na priključenje EU da je to praktično ekvivalentno *odbijanju* ovako shvaćene evropske opcije. Relevantni politički činioци su vrlo daleko od toga da se oko ove ideje usaglase.

Odsustvo saglasnosti pokazuje bar dva momenta. Prvo, mnoge odluke u sferi državne organizacije, uključujući i one strateškog dometa i sudbinske važnosti, nisu samo stvar nekakve logički zasnovane, rigorozne argumentacije, nego izlaze daleko van okvira strogo racionalnog diskursa kako se on uobičajeno shvata. Drugo, i sami naučni argumenti su daleko od toga da budu decidirani i odlučujući; kad bi to bio slučaj, oni bi imali mnogo veću težinu u odnosu na političke argumente i prostor za spoznajno invarijantna politička odlučivanja bio bi nesravnjeno manji. Naučni argumenti, drugim rečima, nemaju toliku snagu da bi političke preferencije relativizovali u tolikom stepenu da one prestanu da budu merodavne u zauzimanju njima predodređenih stavova.

Mankiw i Taylor (2008/2006/, ss. 808-12) dali su impresivan i krajnje intrigantan pregled razloga *pro et contra* kad je reč o strateškom pitanju da li Velika Britanija, koja je već član EU, treba da se priključi i Evropskoj monetarnoj uniji (EMU). Ta rasprava, međutim, za aktuelnu dilemu koja zaokuplja Srbiju ne može biti od značaja, i to prosto stoga što se takvo pitanje pred Srbiju uopšte i ne postavlja. Srbiju zaokuplja nesravnjeno važnije prethodno pitanje priključenja samoj EU, pitanje koje je V. Britanija afirmativno razrešila još 1973. godine. Stoga će ovde, baš kao što je to bio slučaj na mnogim mestima u prethodnom tekstu, biti razvijena zasebna argumentacija vezana za međusobno suprotstavljene razloge priključenja EU ili trajnog ostajanja van nje. Analiza kojom će biti potkrepljivana opredeljenja za i protiv ulaska u EU tek će sporadično i tangencijalno dodirivati analognu konstrukciju koju su izgradili Mankiw i Taylor.

Prvi argument u prilog ulaska u EU bila bi perspektiva ako ne prevazilaženja a ono bar ograničavanja ili *relativizovanja političke podeljenosti Srbije*. Politička iscepanost, neverovatno veliki broj stranaka i ogromne ideološke i programske distance između njih imaju za posledicu doslovno odsustvo akcionog jedinstva na velikom broju važnih područja i vrlo neefikasne, može se reći nemoćne, koalicione vlade. Da stvar bude gora, te vlade se sporo i teško formiraju, po cenu skupih, gotovo neprincipijelnih i zato nedelotvornih kompromisa. Takve vlade prosto ne mogu da obave mnoge poslove koji su za ovo društvo od ogromne važnosti. Ulazak u EU na ovom čisto političkom polju postigao bi, prema mogućim i nipošto utopijskim procenama, bar tri stvari. Prvo, uticao bi na postojeće političke preferencije i redukovao disperziju u vrednovanjima biračkog tela, sužavajući unekoliko razlike u aspiracijama sa kojima pojedini društveni stratumi ulaze u politički proces. Drugo, ulazak u EU ne bi mogao da ne izmeni postojeću političku mašineriju, i to tako što bi ostavio manje prostora za odveć divergentne nastupe pojedinih činilaca i za akcije koje su neretko toliko suprotstavljene da se međusobno potiru; manji deo društvene moći i političke energije bio bi besplodno trošen na međusobna nadvlačenja i bivao jednostavno izgubljen kroz velika trvenja u političkom procesu. I, najzad, treće, jedan broj krupnih odluka koje postojeći domaći politički sistem donosi uz ogroman utrošak energije bio bi prenesen na viši, evropski nivo, pa bi time automatski bio redukovan materijal na kome izrastaju razorni politički konflikti.

Uputno je dodati da ova vrsta argumenata nije česta i nije mnogo ni popularna u obrazlaganju promena koje zemljama može da donese uključivanje u EU. Naime, nerado se govori o tome da bi taj široki kolektivitet znatnije preokretao krupnije odluke u odnosu na oblik i pravce u kome bi se one donosile uz puno očuvanje nacionalnog suvereniteta. No kad se zna da je nacionalni politički sistem sklon destruktivnim blokadama i nesposoban za

kakvo-takvo razrešavanje i onih strateških pitanja koja su životno važna a na kojima se u normalnim prilikama bez trvenja i oklevanja formira nacionalna saglasnost, onda žal za takvim sistemom ne mora da dođe do većeg izražaja i prebacivanje u neki bitno drugačiji sistem političkog posredovanja može da se doživi kao izbavljenje iz domaće sistemske klopke.

Drugi razlog je takođe političke prirode i mogao bi da se sastoji u *šansi da se društvo izvuče iz zamki preširokog diskrecionog odlučivanja*. Veliku slabost aktuelnog političkog sistema predstavlja premala zastupljenost pravila i krajnje nedovoljan oslonac na njih. Nezdavo širenje prostora diskrecionog odlučivanja očito predstavlja odraz patološki izdiferenciranih interesa i odgovarajućih silno naraslih apetita njihovih personalnih i institucionalnih nosilaca. Čak i tamo gde su ustanovljena pravila, u njihovoj primeni – ili čak u njihovoj neracionalnoj formalizaciji – otvorene su široke pukotine za proizvoljno odlučivanje i raznovrsne oblike upravljačkog voluntarizma. Prostori diskrecije, ili oni koji su rezultat loše sklopljenih upravljačkih ustrojstava i odsustva spremnosti ili sposobnosti za njihovu doslednu primenu, mogu se protumačiti i kao način na koji „politička klasa“ eksploatiše ostatak društva. Eksploatacija se, uostalom, najlakše može i definisati i pokazati kad se posmatra kao izraz i učinak *sile i prinude*, a samo je politički sistem onaj segment društvene organizacije koji počiva na institucionalizovanoj, zakonom uređenoj *prinudi*. Ulazak u EU na ovom bi području značio dve stvari. Prvo, mnogo toga što je ovde ireverzibilno potonulo u bezdan diskrecionog odlučivanja – ireverzibilno u smislu da nema dovoljno moćnih domaćih činilaca koji bi te procese proizvoljnog političkog arbitriranja mogli da preokrenu – bilo bi prebačeno u režim regulisanja shodno konzistentno definisanim, jasnim i za sve jednako obavezujućim pravilima. Drugo, iz režima slabo strukturiranih, kontradiktornih i nejasnih pravila prešlo bi se u režim konzistentno uobličениh, transparentnih i daleko efikasnijih proceduralnih obrazaca.

Pojednostavljajući, iz okruženja nezadovoljavajućih prešlo bi se u ambijent superiornih, neuporedivo boljih pravila. Ulazak u EU takođe bi bio pogodan put lomljenja otpora brojnih partikularnih interesa koji svoju ekonomsku i društvenu poziciju, pored ostalog i svoj dohodak i materijalnu osnovu, temelje na nepostojanju pravila, na nekonzistentnim te stoga i nesprovodivim pravilima i na direktnom njihovom dezaktiviranju ili izopačavanju čak i tamo gde je njihova potpuna primena sasvim moguća.

Treći razlog sastoji se u svojevrsnoj *transplantaciji propisa*. Dobre propise nije nipošto lako sačiniti, a posebno ih je teško uskladiti u konzistentnu celinu. Za valjane propise često treba mnogo više znanja nego što je raspoloživo u ovdašnjim, može se reći lokalnim, stručnim krugovima. Prihvatanje gotovih propisa, iako nosi rizik neusaglašenosti pa i sukobljenosti sa mesnim ekonomskim, političkim i društvenim prilikama, ima tu ogromnu prednost da manje košta i omogućava izbegavanje hazarda velikih grešaka u koncipiranju vlastitih rešenja pa i u pisanju odgovarajućih tekstova. Oni koji su ovde bili u prilici da se udubljuju u tekstove nacarta i predloga raznih zakona i pratećih propisa lako će se setiti svojih dugačkih lista primedbi i notiranih protivrečnosti i drugih logičkih omaški. Pored uštede na troškovima i smanjenja rizika regulativnih promašaja, važna prednost u prihvatanju gotovih propisa jeste i bitno smanjivanje političkih trvenja u njihovom izglasavanju. U tako heterogenoj i stranački prošaranoj skupštini kakva je ovdašnja, lako je naći povod za političke nesuglasice; neretko su kao povod služile gotovo trivijalne sastavnice pojedinih regulativnih rešenja. Pored mnogih smetnji i zapreka u postizanju saglasnosti, naša politička (i parlamentarna!) javnost ima tu dobru osobinu da je na neki način očarana rešenjima koja dolaze iz inostranstva, te da su inače izrazito sukobljeni politički činioци saglasni u podleganju magiji stranog porekla maltene svega što ovde na raznim forumima valja izglasati.

Uz sve, čini se da propisi EU, uz svu svoju komplikovanost i birokratsku krutost, ostavljaju mnogo manje prostora za diskreciono odlučivanje, što ima za posledicu dragoceno sužavanje prostora za korupciju. Koliko ovde korupcije stvarno ima nikad se neće tačno saznati, ali prevladava mišljenje da je ima mnogo i da je sve što doprinosi njenom suzbijanju za ovu zemlju od ogromne važnosti. Isti zaključak sugerišu i redovno (krajnje!) nepovoljna mesta Srbije na brojnim svetskim rang listama sačinjenim prema raširenosti i intenzitetu korupcije (v. Begović 2007, ss. 261-5, 391-470; takođe i Begović i Mijatović, red. 2001, ss. 33-78 i 2007, ss. 77-102 i, naročito, 201-8). Kad je reč o jednom tako fluidnom i nemerljivom fenomenu kao što je korupcija, prirodno je da i tinjaju i razgorevaju se neslaganja na širokom frontu, u struci i van nje. Svojevrsan epifenomen ovakvih neslaganja jeste razlika u stavovima i odlukama između Saveta za borbu protiv korupcije, s jedne, i sudova različite hijerarhijske lokacije, s druge strane: dok Savet godinama grmi protiv korupcionaških krugova i pojava, nije poznato da je kroz sudski sistem uspeo do kraja, tj. do presude i kazne, da dovede i jedan jedini slučaj.

Četvrti argument tiče se veličine tržišta, šire lepeze alokativnih mogućnosti i ekonomije obima koju omogućava uklapanje u tako široku ekonomsku integraciju. Argument je standardan i jedva da dozvoljava neku širu elaboraciju. Neka u vezi sa tim budu istaknuta samo dva momenta. Prvo, zatvorenost u skućeno domaće tržište silno otežava pojavu i izrastanje velikih privrednih organizacija; postoje mišljenja – a ima i suprotnih! – prema kojima bez krupnih i moćnih poslovnih sistema nacionalne privrede imaju slabe šanse da se uspešno uključe u savremenu, toliko razućenu i mnogostruko zahtevnu, međunarodnu podelu rada. Drugi argument je manje kontroverzan. Jedini način na koji može uspešno da se razvija, pa možda na duži rok i da opstane, mala privreda jeste posredstvom obimnog i brzo rastućeg izvoza; autarkija je danas nezamisliva i za najveće zemlje, a o malima da

se i ne govori. Srbija je u ovom pogledu dvostruko hendikepirana. Kao mala zemlja osuđena je na izvozu orijentaciju i na nju egzistencijalno upućena. S druge strane, izvoz je jedan od onih makroekonomskih agregata u pogledu kojih ona najslabije stoji. Privatizacioni prihodi, inostrano zaduživanje, faktorski dohoci i strane direktne investicije omogućili su da se tokom čitave decenije uvoz finansira dobrim delom nezavisno od izvoznih performansi i da se formira na nivou koji je otprilike dvostruko veći od izvoza, a koji očevidno nije održiv na duži rok. Da izvoz treba što pre da uđe u fazu snažne ekspanzije – stvar je opšte saglasnosti i jednako opštepoznata činjenica; jedino nije jasno – a to je domen na kome se opet javljaju žestoke kontroverze – kako to u ovoj zanemoćaljoj i na domaće tržište nezdravo orijentisanjoj privredi (dominacija famoznih *nontradeables*) uopšte ustanoviti kao ostvarivu opciju i kako je eventualno izvesti.

Peti razlog za priključenje EU usko je povezan sa prethodnim i tiče se opšteg *povećanja mobilnosti resursa*, njihovog potpunijeg i mnogo delotvornijeg vrednovanja i njihove bolje čisto finansijske valorizacije. Mehanizam jednog mnogo šireg i konkurentnijeg tržišta omogućiće preusmeravanje resursa na superiorne alternative, pri čemu će to kolanje prema efikasnijim opcijama biti suštinski ubrzano. To znači njihovu produktivniju upotrebu i šansu da se na osnovu njih ostvare daleko veći efekti od ovih kakvi pristižu na skućenom domaćem tržištu. Na ovaj statički intoniran, alokaciono obojen argument nadovezuje se važan dinamički argument prema kome će viši stepen konkurencije aktivirati zasad nepostojeće ili tek rudimentarne inovacione procese i tokove tehničkog napretka koji privredu čine gipkom i propulzivnom posve nezavisno od standardnih alokativnih unapređenja. Posebno su važni izgledi za povećavanje broja radnih mesta, i to kako na domaćem tržištu zbog uvećavanja razvojnog potencijala, tako i na tržištima drugih zemalja-članica EU zbog kvalitativno povećane međunarodne mobilnosti ljudskih resursa. Ima i mišljenja da bi znatno potpunije

integrisanje ovdašnjeg tržišta rada sa tržištima ekonomski moćnih evropskih zemalja povećalo i masu faktorskih dohodaka koja je inače i dosad bila jedan od spasonosnih oslonaca za našu odveć izolovanu i baš na području izvoza naglašeno slabu privredu.

Šesti razlog svodi se na osetno *oslobađanje privrede od državnih stega* zahvaljujući otvaranju širokih mogućnosti njenog angažovanja na prostorima izvan naših državnih granica. Treba zapaziti da je jedan sličan argument ponuđen u trećoj tački ove liste – u dokazivanju da bi preuzimanje izvesnih propisa EU opredelilo jedan stabilniji, transparentniji i na korupciju rezistentniji pravni ambijent. Ovaj argument, međutim, sasvim je drugačiji i u odnosu na gore impliciranu transformaciju institucionalnog okruženja nezavisan i, može se reći, aditivna. Naime, time što kapital i drugi resursi dobijaju daleko lakše mogućnosti prelaska u druge sredine, što im se otvaraju prilike na širokom evropskom tržištu, on istovremeno dobija i mogućnost vršenja snažnog pritiska na domaće vlasti. Pritisak je posredan ali zato ne manje delatan: vlast koja ne vodi računa o domaćem kapitalu i drugim proizvodnim činiocima i koja je pokadšto sklona da prema njima zauzme arogantan i otvoreno agresivan stav, u jednom mnogostrano otvorenom, daleko većem privrednom okruženju izlaže se riziku da bez tih faktora jednostavno ostane. Ne treba posebno naglašavati kako je moćna ova pretnja. Ona znači pomeranje odnosa moći u prilog poslovnog sveta a na štetu ovdašnje dobro ostrvljene države. Uključivanje u šire ekonomske prostore jednostavno će naterati državu da prema poslovnom svetu (tom famoznom „biznisu“) konačno zauzme nikad ranije ispoljen a nasušno potreban prijateljski stav. Oko ovog argumenta sasvim predvidivo javljaju se i nastaviće da se množe neslaganja: oni koji veruju u dobronamernost i efikasnost države zažaliće zbog njenog ovakvog *razoružavanja*; oni drugi, koji su uvereni da je država, pogotovu ovakva kakva je ustoličena u Srbiji, velika pretnja i ogromna smetnja za privredu, okvalifikovaće ovo emancipovanje privrede u odnosu na državu

kao jedan novi početak, kao šansu da se ona konačno oslodi od političkih ucena i birokratskih kvrga.

Sedmi faktor sastoji se u pojavi jednog dodatnog oblika *konkurentnog pritiska*. Pored konkurencije kojoj će biti izložena kroz kvalitativno povećanu mobilnost faktora proizvodnje i poslovnih jedinica, konkurencije koja se sastoji u tome da će država morati sa drugim državama da se *bori* za zadržavanje postojećeg potencijala na svojoj teritoriji i za eventualno privlačenje dodatnog, sa područja drugih država, pojaviće se i neposredna konkurencija između institucionalnih ustrojstava i ekonomskih politika. Ta će konkurencija izrasti iz okolnosti da će sada sve što se u pogledu institucionalnih unapređenja i ekonomsko-političkih dejstvovanja radi u ovoj zemlji moći bezmalo neposredno da se poredi sa odgovarajućim merama i potezima drugih država. Greške i promašaji u državnoj politici u ovoj širokoj i široko integrisanoj zajednici bili bi neuporedivo vidljiviji, a izostali učinci mogli bi daleko jasnije da se sagledaju, pa i izmere, u poređenju sa rezultatima kakve u istom, tj. širem evropskom okruženju postižu druge države. Konkurencija bi se javila na području institucionalnih prilagođavanja i ekonomske politike, što će reći tamo gde je donedavno bila nezamisliva, i ne treba sumnjati da bi i ovde dala blagotvorne rezultate.

Osmi činilac unapređenja koju bi donelo integrisanje u EU jeste mogući obilniji *priliv stranih direktnih investicija* (SDI). Ovde su mišljenja podeljena po više osnova. Pre svega, još uvek ima ostataka davnašnjih uverenja, sa korenima u našem minulom socijalističkom poretku, da strana ulaganja i nisu baš toliko poželjna za jednu zemlju. Sa tim ulaganjima dolaze i raznovrsni pritisci uz rizike po nacionalnu nezavisnost i suverenitet koji se tradicionalno tretiraju kao velike društvene vrednosti. No, takvih je mišljenja sve manje i ostaju bez vidnijeg uticaja. U jednoj privredi sa ogromnom nezaposlenošću, pa i sa prilično niskim stepenom korišćenja raspoloživih kapaciteta, svaki dolazak dodatnog stranog kapitala pokazuje se kao blagotvoran. On ne

može ovde da se aktivira bez znatnog pokretanja komplementarnih proizvodnih činilaca, pre svega upadljivo slabo zaposlene radne snage. Društveni trošak faktora koji nisu potpuno zaposleni, a pogotovo onih kod kojih je stepen proizvodne angažovanosti tako nizak kao što je kod nas slučaj sa radom, kreće se oko nultog nivoa. To znači da celokupnu razliku između dodate vrednosti i profita koji prisvoji strani investitor valja tretirati kao čistu zaradu, kao obilnu i na druge načine neostvarivu društvenu dobit. Malo je alokativnih zahvata koji su sa društvene tačke gledišta, uz ispravno obračunavanje oportunitetnih troškova resursa, toliko rentabilni kao što je ovaj. Zato se kod nas i razvila, i to sa valjanim ekonomsko-teorijskim utemeljenjem, prava glad i jagma za SDI. No, postoji i drugi osnov neslaganja. Prema nekim procenama pravni poredak EU toliko je iskomplikovan, preregulisan i okoštao da je postao kočnica za priliv SDI. Strani investitori se radije okreću zemljama koje nisu članice i u kojima „briselska birokratska preregulisanost“ nije uzela maha. Tu je poslovni ambijent fleksibilniji, a strani ulagači imaju kolektivno, pa donekle i pojedinačno, mogućnosti da utiču na pravce i oblike institucionalnog prilagođavanja. Ostaju za zemlje koje još nisu prišle EU i mogućnosti carinske i vancarinske zaštite poslovnih jedinica nastalih kao rezultat SDI; naravno ovde se već javljaju dileme i nesuglasice u vezi sa tim koliko su ovakve mere, iako nesumnjivo povoljne za pojedinačne investitore, poželjne sa stanovišta privrede kao celine. O poželjnosti uticaja stranih ulagača na modalitete institucionalnog prilagođavanja uvek će biti nesuglasica. Jedni će smatrati da je poslednja stvar koja se može poželeti razbijanje institucionalnog poretka pod pritiskom stranih aktera; drugi će energično ukazivati na brojne *vlastite* promašaje u gradnji institucija i greške EP, uz tvrdnje da od raznih politika u domaćoj režiji malo šta može da bude gore, te u isti mah isticati naviknutost stranih privrednika na red i stabilnost i povoljan uticaj koji iz te privrženosti institucijama može da proistekne.

Deveti razlog u prilog priključenja EU jesu *direktne donacije* koje EU odobrava svojim manje razvijenim članovima. To je posebno atraktivan element paketa kojim je opredmećeno uključivanje u ovu veliku integraciju. Reč je o jednostranim transferima koji su izvan uobičajenih dvostranih transakcija postavljenih tako da se nešto može dobiti samo pod uslovom da se nešto ekvivalentno da za uzvrat. Odobravanje donacija ekonomski nerazvijenijim i finansijski slabijim državama redovna je aktivnost EU (Atilgan i Klajn 2008). Iako atraktivna iz očiglednih razloga, i ova vrsta interakcija prekrivena je izvesnim senkama i praćena određenim kvalifikacijama. Ovih donacija će biti sve manje budući da je EU sve brojnija i budući da u njenom širenju deluje svojevrsan zakon opadajućih prinosa. Naime, razvijene evropske zemlje mahom su se uključile u ovu sve veću organizaciju, pa sad na red dolaze sve manje razvijene i sve siromašnije. Sa povećanjem broja kandidata za ovakvu jednostranu pomoć, prirodno je da opada iznos transfera po kandidatu, ako već ne i ukupan iznos koji se izdvaja za ove namene.

Nepovoljna okolnost je i to što je odobravanje donacija vezano za opsežne, vrlo komplikovane i teško savladive administrativne procedure. Pripremanje dokumentacije za dobijanje ovakvih donacija postala je svojevrsna specijalnost od koje jedan broj profesionalaca ostvaruje poprilične prihode, a poznati su i slučajevi takvih koji žive isključivo od toga posla. Trošak i napor koji moraju da se ulože da bi se došlo do donacija očevidno su nepovoljna karakteristika ove evidentno atraktivne veze sa EU. No, možda je još indikativnije, i daje još više razloga za nelagodu, to što je ova složenost i preobimno administriranje reprezentativni pokazatelj silno naraslog *ukupnog formalizma*, pavo – neki bi rekli – patološkog počinovljenja široko razuđenih odnosa koje novoprimiteljne članice uspostavljaju nakon prijema u EU. Komuniciranje unutar EU znatno je obimnije i komplikovnije od onog prethodnog, izvan te organizacije.

Postoje mišljenja prema kojima će ovo, kao i svaki slučaj hipertrofije administrativnog uplitanja u privredni život i život uopšte, nepovoljno uticati na preduzetništvo i, posebno, na investicije. Tako uspostavljanju veberijanskog reda, kao poželjnog i dobrodošloj promeni koju donosi priključenje, valja suprotstaviti preširoko administriranje koje je skupo i traži ulaganja u specijalno obrazovanje i obuku kao preduslov stabilnog opstanka u toj integracionoj celini. Čašu meda i ovde prati izvesna doza žuči, a procena veličine ovih međusobno suprotstavljenih efekata može da posluži kao još jedna arena za ekonomska sporenja i za dijagnozu ograničenih mogućnosti profesije da na izvesna važna pitanja da nedvosmislene odgovore.

Došlo se, evo, do dugačkog spiska, doduše tu i tamo relativizovanih, razloga za priključenje EU. No, nije mali ni broj razloga koji bi mogli da se navedu i faktički se navode *protiv* ovog utapanja u širu zajenicu naroda. Neki od njih su nagovešteni u konstatacijama kroz koje su relativizovani razlozi za priključenje.

Prvi takav razlog je *gubitak sposobnosti za nezavisno vođenje EP*, koji se tumači i kao poražavajući gubitak suvereniteta. Naravno, stav prema ovom opredeljenju zavisi od procene svega što činimo sa tim suverenitetom i u kojoj meri ga koristimo na dobrobit zajednice. Ova procena se zapravo svodi na ocenu sveukupne EP ali i drugih oblasti javne politike. Oni koji žale za suverenitetom lako upadaju u jednu krupnu protivrečnost. Oni, valjda poput svih ostalih, o aktuelnoj politici imaju mahom vrlo nepovoljna mišljenja. To bi moralo da implicira stav da suverenitet baš i nema toliku vrednost i da bi u opštem interesu bilo nekakvo preusmeravanje ka mehanizmima odlučivanja posredstvom kojih bi lokalne (tj. sopstvene) vlasti konačno bile sprečene da ovom društvu nanose toliku štetu. Iz te logičke klopke – insistiranja na nacionalnoj nezavisnosti i istovremenog isticanja da je to što nam država čini daleko od dobrog – zagovornici suvereniteta i nezavisnosti traže izlaz u tvrdnji da to što je zasad

toliko loše ne mora završiti da ostane loše, da postoje izgledi i mogućnosti da se sve to radikalno popravi. Pored ostalog i kroz, konačno i pravo, mobilisanje domaće ekonomske pameti, kroz formiranje jednog ili čak i više saveta najkompetentnijih ljudi koji bi konačno utvrdili pravi put u budućnost. Problem sa ovakvim verovanjima jeste u tome što se ne da specifikovati kad bi ta zora nacije i svekolike društvene zajednice konačno svanula. Dalji slabo sagledan problem sastoji se u tome da bi odluke o pokretanju i angažovanju domaće ekspertize i pameti morali da donesu oni koje tako žestoko kritikujemo, a da im je to u interesu to bi već učinili i bez naših prizivanja. Onaj ko se ukopao u postojeću politiku i ko ima interes i, posebno, moć da je produži i bezmalo ovekoveči – teško da će moći da se privoli da je radikalno preokrene.

Drugi razlog za rezervisan stav prema evropskim integracijama jeste *uverenje da bi to ugrozilo neke bitne komponente nacionalnih, autentično naših vrednosti*, odsudno ih udaljavajući od tradicionalnih, za samo nacionalno biće odlučujućih vrednosnih opredeljenja. Uverenje je da su te vrednosti značajno drugačije od onih koje preovlađuju u EU i njome okupljenim zapadnim zemljama, te da bi, zbog inkompatibilnosti vrednosnih opredeljenja i nejednake moći, naše specifične i za nas sakrosanktne vrednosti bile ugrožene. Vrednosti su široko rasute, difuzne i teško uhvatljive kategorije, pa je u vezi sa njima teško izvesti čvrste, rigorozno dokazane i logički utemeljene sudove. Zato će tu uvek biti mnogo prostora za različite tvrdnje i duboka neslaganja. Ta neslaganja će svoje vidne reflekse imati i na drugim područjima društvenog života, pored ostalog i na privrednim odnosima, pa će iz takvih refleksa izvirati ne samo opšte filozofske nego i konkretnije ekonomske kontroverze.

Treći čest argument jeste već istaknuta birokratizacija EU i njena regualtivna okoštaloš, uz znake institucionalne sklerotičnosti koji su po nekima sasvim vidljivi. Malo će ko

posumnjati ili poreći da je birokratizacija u EU uveliko uzela maha, ali će dosta prostora ostati za neslaganja u pogledu tačne mere u kojoj se ona razvila, i još i više, kakve bi njene posledice bile po razvitak *našeg* društva. Izvesnu svetlost u ovu dilemu može da unese spoznaja da ni naša domaća politička pozornica i činovnička aglomeracija nije lišena birokratskih izobličenja. Naprotiv, birokratija je ovde izrasla u dovoljno krupnu društvenu silu i sistemsku pretnju da su se, baš u duhu Svetozara Markovića, pojavile ideje o novonastaloj političko-činovničkoj klasi (Pešić 2008), koja uz oslonac na političke manipulacije i državu kao aparat prinude beskrupulozno i surovo eksploatiše ostatak društva. Kad se i domaća birokratizacija uzme u obzir, dilema u vezi sa analognim rizikom koji bi generisalo priključenje EU javlja se u nešto drugačijem svetlu: izbor nije između EU sa notorno podmaklom birokratizacijom i neke alternative koja je toga zla lišena, nego između dva scenarija nesumnjive činovničke pošasti, ove domaće i one evropske. Odgovori na ovo krupno pitanje ne mogu a da ne budu različiti, pa su sporenja neizbežan ishod. Neće biti mali broj onih koji će smatrati da je domaća birokratija opasnija po društveni razvitak, i to ne samo zbog toga što nekontrolisano buja nego i zbog toga što je nedovoljno ograničena pravilima i na autentično naš način tone sve dublje u proizvoljnost i voluntarizam. Za evropsku birokratiju neki će isticati da je po svom karakteru više veberijanska i da je čine manje pogubnom impersonalna i nedvosmislena pravila kojih ne može da se oslobodi. Neće manjkati ni suprotno usmerene argumentacije: na domaća birokratska divljanja već smo navikli, protiv samovolje ovdašnjeg činovništva razvili smo odbrambene mehanizme i u budućnosti ćemo lakše naći lek za ovo zlo; evropska birokratija, naprotiv, za nas je nepoznata i od nje ćemo se teže odbraniti, a da se i ne govori o izgradnji nekih mehanizama putem kojih bismo je ukrotili.

Četvrti argument sastoji se u isticanju opasnosti koju bi po našu privredu predstavljala konkurencija mnogo razvijenijih

privreda većine evropskih zemalja. Nerazvijena, tranzicionim procesima iscrpna, sankcijama i ratnim dejstvima (vazдушna agresija NATO pakta) osakaćena privreda Srbije ne može konkurentski da se nosi sa daleko snažnijim privredama koje, uz sve, nisu bile izložene tolikim udarima. Da bi se oporavila, ova privreda treba još prilično dugo da bude zaštićena i da u skrovitom ambijentu zagrađenog domaćeg tržišta prikupi snage za utakmicu na vetrometinama otvorenog evropskog ekonomskog prostora. Ovaj argument je, dakako, bio mnogo snažniji na početku stoleća, neposredno u vreme oslobađanja od sankcija i uspostavljanja redovnih odnosa sa faktorima u međunarodnoj zajednici. Tada je privreda zaista bila izranavljena i pitanje njenog izlaganja međunarodnoj konkurenciji bilo je otvoreno. No, nakon decenije izvlačenja iz sankcija i ostalih nepovoljnosti koje su dolazile spolja, možda bi moglo da se tvrdi da je (već) morala da se oporavi i da je dečije boljke morala preboleti. No, i ovo neće lako proći kao definitivna zaključak. Neće biti retka tvrđenja da privreda, uprkos protekloj deceniji, nije imala šanse da se oporavi jer je već na samom njenom početku bila surovo izložena žestokoj konkurenciji. U međuvremenu je trpela i druge nesumnjive udare i štete, posebno one po osnovu neodmerene aprecijacije i scenarija spržene zemlje koji joj je na taj način bio nametnut. Ovim se jasno pokazuje da se uzimanjem u obzir međunarodne konkurencije ulazi u područje silno izukršanih suprotstavljenih argumenata za koje se ne da sa razumnom izvesnošću utvrditi dokle sežu i kakva im je prava težina. Možda više nego na drugim područjima, ovde dolazi do izražaja nedovoljna eksplanatorna sposobnost i skućen domet ekonomske nauke. Sama žestoka suprotstavljenost faktički nepomirljivih argumanata rečit je dokaz za ovako artikulisan skepticizam prema ekonomiji kao nauci. Povrh toga, mora se priznati da su gotovo svi argumenti kvalitativne prirode, osenčeni aurom nijansiranih značenja koja mogu da se protumače na razne načine i jednostavno takve prirode da ne može da im se precizno odmeri prava težina. Složenost makroekonomske situacije koja se

ukazuje u ovoj dimenziji objektivna je činjenica života i jedan od onih primera u kojima se vide takva ograničenja ekonomske analize koja su inherentni deo privredne stvarnosti i takva će po svojoj prilici i ostati.

Peta okolnost koja ozbiljno ograničava mogućnost presađivanja propisa iz EU jeste *nedostajanje uslova za preuzimanje evropskih rešenja* oblikovanih ipak s obzirom na potpuno drukčiju raspoloživost brojnih činilaca od kojih zavisi delatna primena (tih tuđih) propisa. Za propise nije dovoljno da sadrže valjana rešenja i da budu dobro formulisani i široko obnarodovani. Za njihovu doslednu primenu mora da bude ispunjen poduži niz uslova. Propisi se grupišu i uklapaju u prirodnu hijerarhiju. To znači da uz zakone kao noseće pravne akte idu čitavi grozdovi propisa nižeg ranga – uredbe, pravilnici, sudske presude i tumačenja, ukazi, odluke organa različito pozicioniranih u administrativnoj hijerarhiji...Osmišljavanje, formulisanje i donošenje kolekcije pratećih akata nije mali, nije lak i nipošto jeftin posao. Potrebni su za to kadrovi, ustanove, sredstva i razne vrste specijalizovanih znanja i posebnih informacija. U stvarnosti mnogi od tih elemenata izostaju, pa donošenje osnovnih, nosećih akata ostaje bez rezultata ili čak može da produkuje više štete nego koristi. To su i razlozi zbog kojih su mišljenja o potencijalnoj korisnosti evropskog zakonodavstva široko izdiferencirana, a stavovi tako tipično suprotstavljeni. Onih preko 100.000 strana evropskih propisa i direktiva jedni vide kao veliku šansu a drugi kao ogromnu pretnju. Mali su izgledi da bi ovi sporovi mogli brzo da se okončaju.

Šesta teškoća i sa njom povezana kontroverza oko ulaska u EU proističe iz činjenice da mobilnost resursa nije čist blagoslov niti okolnost koja jednoj zemlji može samo da uveća razvojne šanse. Mobilnost znači i olakšavanje iseljavanja najsposobnijih kadrova, osobito onih mladih i na samom početku svoje izgledno duge radne i profesionalne karijere. Redovne su, i već su postale deo opštedruštvene rutine, informacije i analize

broja i kvaliteta kadrova koji su se iselili iz Srbije, kao i onih koji to još nisu učinili ali za to očekuju povoljnu šansu. Decenijama je u toku jedan posebno neugodan oblik negativne selekcije. Deo onih najsposobnijih nepovratno se iseljava, a to znači da se postepeno ali sistematski pogoršava kvalitet ljudskog materijala koji ostaje u zemlji. Najsposobniji odlaze a mi ostali ostajemo ovde. Ako je čovek krajnji izvor i konačni generator razvojnih impulsa i ako su u tom procesu oni najsposobniji u isti mah i najvažniji element, onda se zemlji kao celini ne piše neka izgledna ekonomska budućnost. Kao i sve druge kompleksne pojave, i ova ima više aspekata sa različitim pa i oprečnim implikacijama; to je kao poručeno da bude teren za suprotstavljena viđenja, pa tako i za izrastanje konstelacija u kojima se nemoć ekonomske nauke da dođe do definitivnih i neosporivih zaključaka iskazuje sa naročitom jasnoćom.

Sedmo moguće razmeđe, prava bifurkacija naučno izvođenih i obrazlaganih stavova ima ovoga puta nesporno teorijsku osnovu i povezano je sa *determinantama agregatne lične potrošnje, pa tako i odrednicama ukupne štednje u društvu*. Kad se Srbija nađe u okruženju mnogo razvijenijih zemalja i u ozračju daleko viših stadarda potrošnje, sva je prilika da će proraditi efekat ugledanja i da će se u ovdašnjem ambijentu, koji je ionako previše nagnut prema potrošnji, pojaviti novi impulsi u smeru njenog povećavanja i, po očitaj implikaciji, visoko verovatnog smanjenja agregatne štednje. S obzirom na napred istaknutu nedovoljnost, bolje rečeno odsustvo štednje, to je veoma destruktivna i razvojno disfunkcionalna tendencija. Procena siline efekta ugledanja uslovljena je u krajnjoj liniji čisto teorijskim stavom o tome šta su determinante potrošnje, posebno u specifičnoj situaciji u kojoj se našla Srbija. Prihvatanje Keynesove elementarne teorije agregatne potrošnje vodilo bi otpisivanju efekta ugledanja i proceni da uključivanje u svet visokih potrošnih standarda neće štetno uticati na potrošačke navike i štednju stanovništva Srbije. Međutim, Friedmanova teorija relativnog

dohotka ili Duesenberryjeva teorija životnog ciklusa vodi dijametralno suprotnim ocenama. Ovo je dobar primer razlika u mišljenjima impliciranih apriornim teorijskim stavovima posve nepovezanih sa kolekcijom empirijskih datosti u konkretnoj privredi koja je predmet razmatranja.

Ovaj poduži pregled činilaca koji govore za priključenje EU i protiv njega dobro ilustruje odsustvo čvrstih i definitivno dokazanih nalaza i ocena koje bi eventualno ponudila ekonomska nauka. Ispostavilo se da je približno jednak broj činilaca koji govore *u prilog* sa onima koji su jasno okrenuti *protiv* ulaska u EU. U jednom krupnom, istinski strateškom pitanju odlučivanja na doslovno najvišem, globalnom nivou ekonomska nauka ne daje orijentaciju koja bi epohalnu dilemu razrešila ili čak u traganju za rešenjem ponudila neku makar polovičnu orijentaciju. Na takvom istinski odlučujućem razmeđu sveukupnog društvenog razvoja ona je jednostavno bez toliko potrebnih spoznajnih nagoveštaja, a o *dokazanim* konkretnim preporukama da se i ne govori. Kad se ima u vidu da pitanje priključenja EU nije jedino u vezi sa kojim izostaju pouzdani i nedvosmisleni naučni odgovori – u seriji ovde razmotrenih akcionih nedoumica i strateških dilema to pitanje je čak šesto po redu – dolazi se do zaokružene predstave o ograničenim mogućnostima ekonomske nauke i o skućenim dometima saveta i preporuka koje se njenom primenom analitički utemeljuju i naučno obrazlažu.

4. Potreba polaznih apriornih stavova i rizici paradigmatiskih preokreta

Među dobro poznate i opšteprihvaćene epistemološke stavove na kojima se zasniva metodologija naučnog rada spada saglasnost da nikakvog empirijskog istraživanja niti iskustvenog sagledavanja stvarnosti ne može biti bez teorijske osnove koja mora da ima aprioran karakter. Iskustvo ne može da se objasni samo sobom. Za sređeno proučavanje iskustva potrebni su okviri i kalupi koje

može da pruži samo teorija. Čak i samo prikupljanje podataka podrazumeva nezaobilaznu, makar i implicitnu, teorijsku osnovu. Ko god se lati nekog podatka, pa ma on bio i sasvim jednostavan i upotrebljiv u najneposrednijoj primeni, automatski se i bez izuzetka prihvata i teorija koja iza tog podatka stoji i bez koje on ne bi ni postojao ili bar ne bi bio prezentiran u svojoj aktuelnoj formi. Apriorno postavljena teorijska konstrukcija predstavlja istraživački instrument bez koga, dakle, ne može biti zamišljeno nijedno iskustveno proučavanje, pa čak ni samo prikupljanje podataka za analizu ili tek za puku deskripciju stvarnosti.

Ovo je tačka na kojoj se već javljaju ozbiljni epistemološki problemi. Teorijske konstrukcije na kojima se temelje empirijska i sva druga proučavanja nisu jednoznačno određene niti pouzdano utvrdive. U tipičnim istraživačkim poduhvatima postavlja se pitanje izbora ovakvog ili onakvog apriornog teorijskog okvira, pa čak i izbor odgovarajuće paradigme koja za ovu potrebu može da bude provizorno definisana kao skupina onih doslovno bazičnih teorijskih postavki koja u daljem toku istraživanja opredeljuje – ili bar ograničava njihov izbor – i same teorijske konstrukcije u konkretnim istraživačkim zahvatima, a preko tih konstrukcija bitno utiče i na same konačne nalaze do kojih se u tim istraživanjima dolazi. Alternativno, ali, pre svega, i dopunski, paradigma se definiše kao „tipičan primer ili obrazac za nešto“ (*Oxford Advanced Learner's Dictionary*, p. 956), ili „obrazac ili model“ (*Collins English Dictionary*, p. 1063), kao „orijentacioni primer“ (*Musterbeispiel, Das grosse universal Lexikon* S. 530) ili najzad kao „skup pravila i metoda koji karakterišu neku nauku ili disciplinu“ (*Veliki rečnik stranih reči i izraza* Klajna i Šipke, s. 887). Bitna je činjenica da postoji određena sloboda, određeni manevarski prostor u izboru paradigmi, a potom i nešto šira sloboda u izboru apriornih modela koji služe kao okvir i podloga u izučavanju nekog segmenta ekonomske ili bilo koje druge stvarnosti.

Ovde su neki od dubokih korena različitih nalaza do kojih se dolazi u nauci generalno, a u ekonomiji ponaosob. Kad izbor različitih apirionih okvira, a osobito izbor različitih paradigmi koje su iza tih modela kao njihova temeljnija determinanta, dovede do izdiferenciranih, pa i inkompatibilnih nalaza, a u krajnjem ishodu i do oprečnih zaključaka, onda je to karakterističan ako ne i tipičan primer nasuglasica u ekonomskim razmatranjima, primer duboko usađenih sporova koji su i određujući činilac i simptom ograničenih spoznajnih moći ekonomske nauke, a svakako i nauke uopšte. Specifičnost je ekonomije kao društvene nauke da i sama spoznaja modifikuje i transformiše svoj sopstveni objekat, pa je problem paradigmatki uslovljenih neodređenosti u ovoj nauci utoliko više izražen. Primeri su doslovno na dohvat ruke: kad se neki segment ekonomskog sistema ili sistem u celini temeljno prouči i o njemu izgradi uverljiv, kod privrednih subjekata ozbiljno shvaćen ekonometrijski model, zbog ovih novih saznanja i informacija subjekti počinju da donose drukčije, za njih optimumu bliže odluke; to znači promenu njihovog ponašanja, pa time i promena strukture i funkcionalnih svojstava sistema. Proučavanje segmenta ekonomske stvarnosti promenilo je osetno samu tu stvarnost; proizlazi da je baš to proučavanje dezavuisalo samo sebe jer je, upravo zbog modelskog poniranja u prirodu objekta, on postao kvalitativno drukčiji u odnosu na ono što je bio pre proučavanja!

Rezultat paradigmatke neodređenosti može se, parafrazirajući rečeno, lako formulisati. Izbor *različitih* paradigmi moguć je i legitiman. Kad one dovedu do izdiferenciranih i disparatnih apiriono uobličjenih teorijskih modela, a ovi do različitih nalaza o prirodi i funkcionalnim svojstvima različitih međuzavisnosti u svetu stvarnih privrednih datosti, onda su i te razlike legitimne i u konstelaciji raspoloživih i poznatih paradigmi jednostavno se ne mogu prevazići. Sa tim razlikama se, do nekog eventualnog novog epohalnog naučnog prodora, mora živeti. One su izvor i osnova naučnih sporenja, znak i dokaz ograničenih

spoznajnih dometa nauke na zatečenom nivou njenog razvitka i memento neizbežno uslovnog karaktera zaključaka i tvrdnji do kojih dolazimo oslanjajući se na raspoloživi naučni instrumentarijum. Temeljnu, istinski noseću poruku celokupnog svog monumentalnog opusa K.Poper je sažeo iskazom da su *sva* naučna saznanja provizorna i privremena, da važe samo do pojave novih naučnih uvida kojima će biti demantovana i zamenjena. Ovaj problem je dodatno iskomplikovan i u neku ruku pojačan i produbljen poznatom pojavom opservaciono ekvivalentnih teorijskih struktura. Ova pojava znači postojanje spletova iskustvenih svedočanstava („empirijskih evidencija“) koji su kompatibilni sa različitim apriornim teorijskim specifikacijama. Međusobno suprotstavljene teorije nalaze potvrdu u istom skupu iskustvenih podataka. To što su vekovima pratili i pomno registrovali astronomi moglo je da se koristi kao empirijska potvrda Ptolomejevog geocentričnog sistema, a posle se pokazalo kao sasvim kompatibilno i sa radikalno preokrenutom spoznajnom shemom – sa Kopernikovim heliocentričnim sistemom.

Drugim rečima, to što se da podacima pokriti i empirijski izmeriti može da bude usaglašeno sa potpuno različitim teorijskim modelima i sa objašnjenjima koja se iz njih izvode. Na prvi pogled moglo bi se pomisliti da to i nije neki naročit saznajni problem: ako su različite teorije kompatibilne sa raspoloživom skupinom iskustvenih svedočanstava i ako ih podjednako dobro objašnjavaju, nema značaja koju ćemo teoriju odabrati kao eksplanatorni instrument. Može se, recimo bacanjem kocke, odabrati bilo koja. Ovaj se „izlaz“ ipak pokazuje kao varljiv i ne razrešava duboku spoznajnu prazninu koju stvaraju opservaciono ekvivalentne strukture. Neprihvatljivost „izlaza“ svodi se na dve bitne, principijelno determinantne okolnosti. Prvo, iz okolnosti da su alternativne strukture ekvivalentne na raspoloživim kolekcijama podataka – a ove se uvek odnose na neke vremenske intervale u prošlosti i uz to su još i sadržinski, tj. predmetno ograničene – nipošto na sledi da će ostati ekvivalentne na

skupovima podataka koji će biti prikupljeni u budućnosti ili takvih koji će proizići iz predmetnog širenja opservacionih aktivnosti i mase podataka kao njegovog prirodnog rezultata. Još manje ima razloga da se veruje da će biti kompatibilne sa svim budućim empirijskim svedočanstvima. Izraz *svedočanstva* ovde je svesno upotrebljen jer ono što u budućnosti može da dovede u pitanje i modele i paradigme ne moraju da budu goli (statistički) podaci u striktnom smislu, nego može da bude i bilo kakvo iskustveno saznanje o nekom elementu stvarnosti koji je predmet ispitivanja. Drugi razlog nemogućnosti stohastički postavljenog, tj. proizvoljnog izbora na skupu opservaciono-ekvivalentnih teorija jeste da one mogu da sadrže potpuno različite *implikacije u pogledu akcija* koje valja preduzeti ili *politika koje bi trebalo voditi*. A na tom, pragmatičkom planu alternativne teorije, ma koliko da su nerazlučive kad se radi o njihovom eksplanatornom potencijalu, mogu da budu veoma različite. A te razlike mogu da budu prepoznatljivije nezavisno od podataka koji su prikupljeni u prošlosti i na kojima se paralelene teorije pokazuju kao ekvivalentne.

Kad je posredi izbor one najdublje, opredeljujuće apriorno postavljene osnove za istraživanja kroz koja treba da se identifikuju – bar u nekom smislu – društveno poželjni pravci institucionalnih prilagođavanja i ekonomsko-političkih delovanja, javlja se i pitanje stabilnosti tih paradigmatških utemeljenja velikih istraživačkih poduhvata. Izgleda da nema opravdanja za insistiranje na istoj, nepromenjenoj paradigmi u poremećenom režimu nepredvidivih i po mnogo čemu haotičnih epizoda naglih i dalekosežnih preokreta u samom realnom sistemu koji je predmet opservacija i analiza. Na neophodnosti paradigmatških prilagođavanja – a reč je zapravo o pravom skoku sa jedne na drugu paradigmatšku armaturu – naročito uporno i ubeđeno, a čini se i ubeđljivo, insistira Mandel’brot (2006, *passim*, a posebno ss. 143-4, 165, 212). Kod Mandel’brota se paradigmatški preokreti postuliraju u nekoliko semantičkih slojeva. Prvo, pored normalnih

kolebanja ekonomskih i finansijskih varijabli, u ekonomskim sistemima javljaju se i vanserijske i vanstandardne turbulencije i strukturni lomovi kad prosto prestaju da važe uobičajene pravilnosti i zakonitosti koje su formulisane za relativno duge – mnogo duže od onih u kojima se javljaju razorni poremećaji – intervale normalnog funkcionisanja.

Duboki i u standardne konceptualne okvire neuklopivi strukturni preokreti javljaju se već na nivou posmatranja ekonomskih agregata i njihovog statističkog snimanja. Tretiranje kretanja ovih promenljivih kao kumulativnog izraza velikog broja sitnih odstupanja postalo je kod ekonomista neka vrsta uslovnog refleksa. Posmatrati ekonomska i finansijska kretanja kao sumarni rezultat velikog broja sitnih pomeranja analitički je veoma pogodno, jer tada važi zakon velikih brojeva (Feller 1994/1993/, ss. 248-67; Gnedenko 1976, ss. 195-218), a te merljive i merene veličine, shvaćene kao zbir velikog broja naglašeno malih komponenti i njihovih sitnih pomeranja ispoljavaju zahvalnu osobinu stohastičkog raspoređivanja prema normalnom zakonu verovatnoće, valjda najzahvalnijem probabilističkom modelu za dalja proučavanja. To je tek jedna epizoda u mnogo široj, reklo bi se univerzalnoj sklonosti uma i duha da se prihvate teorijskih konstrukcija koje su jednostavne za razumevanje i lake za dalje rukovanje a ne onih koje bolje aproksimiraju izukrštane, teško shvatljive i naizgled (a ponekad i stvarno!) haotične komponente stvarnosti sa kojom se spoznajno sukobljavamo u neravnopravnoj borbi. U ekonometriji je bilo obligatno, a dobrim delom je tako i ostalo, da se za stohastičke članove kao odstupanja od apriorno postuliranih modelskih međuzavisnosti – jednostavno kao „članak vere“ postulira i raspoređenost prema normalnom zakonu raspodele verovatnoća. Istraživači nisu imali dobrih postupaka za testiranje hipoteze o normalnoj raspoređenosti stohastičkih članova, a i da su imali teško bi se u to upuštali jer bi u slučaju verovatnog negativnog ishoda u mnogim istraživanjima bili u situaciji da ne znaju kako dalje da postupe. Postupci statističkog

ocenjivanja, testiranja i potonjeg odlučivanja bili su, a velikim delom i ostaju, toliko oslonjeni na pretpostavku normalnosti, da je u njenom odsustvu ostajalo obeshrabrujuće malo toga što je u daljem postupku analitički bivalo upotrebljivo.

Snažna, možda i kontroverzna ali epistemološki upozoravajuća, Mandel'brotova (ss. 212, 221-4) poruka jeste da u epizodama razornih turbulencija i strukturnih lomova u sistemu kao celini, pretpostavke koje se rutinski prihvataju i pravila koja se svakodnevno i univerzalno primenjuju jednostavno prestaju da važe, dok analitičke procedure i na njih naslonjeni algoritmi za obradu podataka i statistička istraživanja postaju jednostavno irelevantni i više nego varljivi. Mandel'brot smatra da se i na nivou statističke obrade mora napraviti svojevrsna revolucija koja je analogna sa revolucionarnim, tj. strukturno pozicioniranim i spektakularnim, lomovima u stvarnosti, pa za taj novi svet turbulencija i lomova predlaže nov metodološki instrumentarijum poznat pod imenom fraktalna analiza (Mandel'brot 2006163-72, 253-69). To je istovremeno i kontekst u kome u sam centar i naučno-istraživačkih poduhvata i, još i više, praktičnih odluka od kojih zavisi stanje sistema i njegov dinamički potencijal dolaze *pojedinačni događaji*. U rutinskim, standardnim statističkim analizama pojedinačni događaji faktički i ne figurišu – kakvi god da su oni se u kontinutelnim zakonima verovatnoće („zakonima raspodele verovatnoća“ ili „distribucijama verovatnoća“ up. Mališić i Jevremović 1991, ss. 7-10, odnosno Pauše 1974, ss. 31-46) tretiraju kao opcije sa nultom verovanoćom ili, matematičkim žargonom iskazano, označeni su vrednošću relevantne promenljive čija je verovatnoća dozirana tako da se javlja sa „merom nula“.

U situacijama velikih lomova i preokreta ta logika, pa i taj pristup merenju, prestaje da važi. Prvo, pojedinačni događaj prestaje da bude tek jedna od mogućnosti koje se utapaju u kontinuum preostalih alternativa i, gubeći se u tom kontinuumu, (p)ostaju beznačajne. Ako pojedinačni događaj znači moguće

ozbiljno oštećenje sistema ili čak opciju njegovog uništenja ili nestanka, onda on dobija posve nov karakter i, prestajući da bude tek jedan od mogućih ishoda, mora da dobije suštinski drukčiji tretman. Stvarnost se više ne posmatra kao kolekcija masovnih i u teorijskom smislu beskrajno brojnih događaja predstavljenih alternativama u kontinuumu različito verovatnih mogućnosti, nego kao pomno razmatranje jednog ograničenog broja potencijalno ostvarivih a vrlo važnih događaja koji kao izolovani i jedinstveni ishodi moraju da budu predmet specijalnih merenja i, pogotovo, izučavanja. Drugo, i jednako važno, u potpuno drukčijem svetu kvalitativnih obrta i epohalnih preokreta, sa fluktuacijama daleko prevazišlim granice koje su predmet standardnih analiza i u okviru tih standarda uzimaju se kao uobičajene, menja se bitno i verovatnoća alternativnih ishoda. Opcija ili alternativa katastrofe nije više tek jedan od ishoda kojih je kontinuum mnogo, pa u toj brojnosti, zbog verovatnoće sa merom nula, i gubi individualni značaj, nego je zaseban, vidno izdvojen događaj sa pozitivnom, moguće čak velikom verovatnoćom, događaj koji iziskuje i nalaže pojedinačni tretman.

Ukratko, ceo metodološki postupak praćenja i analitičke obrade iz osnova se menja pa se sa statističke analize masovne obrade prelazi na procenu verovatnoće pojedinačnih događaja i njihovu naučnu razradu kao posve novih, statističkoj analizi stranih, objekata praćenja. Jasno je da i karakter i metodologija tog izučavanja moraju da budu suštinski različiti u odnosu na klasičnu statističku analizu. Takođe je jasno da GEK, sa svojim bukvalno razornim učincima u najvažnijim segmentima privređivanja, pa i u sistemu kao celini, upravo uključuje i predstavlja prekomerne fluktuacije i spektakularna iskakanja iz „normalnih“ okvira, te stoga tačno odgovara scenariju globalnih poremećaja za koje Mandel’brot dokazuje da ne može da se uklopi u preovlađujuće paradigmatске okvire. Ekonomska i finansijska stvarnost je iz tih okvira uveliko iskočila i samim tim učinila ih irelevantnim i neupotrebljivim. Samo se po sebi razume

da ovako dalekosežna promena optike vodi potpuno novim i principijelno različitim empirijskim opservacijama, ali i njihovoj bitno izmenjenoj percepciji, koje ne mogu voditi zaključcima sličnim onima koji se izvode primenom tradicionalne analize. Put do naučne istine nije isti kakav je bio, nego se suštinski i mnogostrano menja. Teorija (mogućih) katastrofa temeljno se i kvalitativno razlikuje od standardne teorije masovnih pojava u kojoj nijedna pojedinačna takva pojava nema izdvojen tretman niti poseban značaj. Mandel'brot izričito i opetovano tvrdi da pridražavanje starih modela i algoritama može odvesti samo u naučnu zabludu, u rezultate koji ne mogu pomoći da se razume stvarnost a još manje biti upotrebljivi za iznalaženje racionalnih pravaca delovanja i, posebno, za formulisanje valjane osnove za ekonomsku i sve druge vidove politike. Različite paradigme daju silno izdiferencirane zaključke i u primeni na istu stvarnosnu konfiguraciju; razlike u nalazima mogu samo da se povećaju u slučaju paradigmatiskih preokreta koji su iznuđeni dubokim promenama u strukturi i funkcionisanju realnih sistema.

5. Teškoće i hazardi paradigmatiskih preokreta

Mandel'brotova upozorenja ne zadržavaju se na opisanom početnom nivou opserviranja i čisto statističke obrade iskustvenih informacija o turbulencijama zahvaćenim ekonomskim (i finansijskim!) sistemima, te tako o jednoj novoj, pre poremećaja nepostojećoj privednoj stvarnosti. Nezavisno od percepcije i od načina na koji se pojave statistički snimaju i mere, u sistemima dolazi do kvalitativne promene spletova i obrazaca međuzavisnosti, do transformacije funkcionalnih i stohastičkih veza koje iziskuju ne samo respecifikaciju modelskih relacija korišćenih u deskripciji sistema, nego i pravi paradigmatiski preokret, promenu one temeljne, najdublje analitičke osnove kroz koju se stvarnost zapaža a potom proučava. Ista paradigma ne može biti ispravna i upotrebljiva u epizodama kvalitativnih

promena i strukturnih lomova same stvarnosti sa kojom je pre tih lomova bila spregnuta. Ako krizna vremena i nizovi lomova i strukturnih obrta potraju duže, nije bespredmetno govoriti o potrebi sukcesivnog i repetitivnog prilagođavanja, tj. menjanja paradigmi. Kad se naglo, nepredvidivo i iz samog osnova menjaju sastavnice i odnosi u realnim sistemima, očevidno je da ni paradigme ne mogu ostati nepromenjene. Za nove konfiguracije u stvarnim odnosima i međuzavisnostima valja tražiti i graditi i nove bazične analitičke konstrukcije koje će paradigmatiski davati uslove da se u novim konstelacijama sagleda i ustanovi ono što sa starom metodološkom aparaturom više nije moguće.

Ovo je težak i teško izvodiv zadatak. Neće biti preterano da se kaže da je on na samoj granici izvodivosti, a da se u slučajevima posebno velikih poremećaja pomera i preko te granice. Kad se dogodi – ako se dovoljno pouzdano uopšte i može ustanoviti – da je ta granica pređena, velika skupina pojava može da se pokaže kao nepoznatljiva. Nauka možda dolazi u položaj ili da se otvoreno pomiri sa nemogućnošću da se sazna i čak percipira, odnosno formalizovano opservira jedan inače važan deo stvarnosti ili da se osloni na postojeće paradigmatске konstrukcije i metodološke okvire, uz očigledan rizik da na kraju stigne do saznajno defektnih i ekonomsko-politički neupotrebljivih ili čak hazardnih rezultata; hazardnih za slučaj da neki uvidi, eventualno ispravni u prethodnim a sada nepostojećim konstelacijama, budu primenjeni na nove spletove okolnosti za koje više nisu istiniti.

U vezi sa rizicima paradigmatских neusklađenosti postavljaju se mnoga pitanja na granici nerešivosti ili čak s one strane te granice. Kako utvrditi eventualne elemente nasleđenih paradigmi koji preživljavaju posmatrane strukturne lomove i, uprkos njima, ostaju na važnosti? U oblikovanju naučnog pristupa stvarnosti od očevidnog je značaja razlučiti ono što mora da se promeni od onoga što ne iziskuje kvalitativna prilagođavanja. Drugi problem je razvijanje dovoljno čestih i pravovremenih paradigmatских prilagođavanja u situacijama u kojima strukturni

preokreti takva prilagođavanja nalažu. Napor iznalaženja odgovarajućih i adekvatnih paradigmatičkih struktura, adekvatnih u smislu da su prilagođene novim konstelacijama unutar sistema koji su predmet proučavanja, može za izvesno vreme da se pokaže kao gađanje pokretne mete. Za neko vreme – a unapred se ne zna koliko bi moglo da potraje – turbulencije mogu bržim tempom da proizvode strukturne lomove nego što naučna misao može da kreira paradigmatičke pandane koji bi, s obzirom na promenljive i neugodno nove stvarnosne konstelacije, bili zadovoljavajući.

I ovo je kontekst u kome se nameće čudan izbor između mirjenja sa nemogućnošću saznavanja nekih istina, s jedne, i daljeg oslanjanja na stare paradigme, s druge strane, uz rizik dobijanja pogrešnih i akciono dezorijentišućih „naučnih uvida“. I u jednom i u drugom slučaju deficit znanja je krupna činjenica sa kojom mora da se pomiri i nauka i *svesna* – kako god da se protumači ovaj atribut – društvena akcija. Dobro je poznata činjenica da i teorija i empirijska analiza mnogo lakše i pouzdanije objašnjavaju intervale stabilnog i kontinuiranog razvoja privrede nego epizode njenih upadljivih iskakanja iz uobičajenih kolotečina i njenih obrta koji su najčešće nepredviđeni. Nije slučajno da se u teoriji ciklusa najteže objašnjavaju njihovi *obrta*, a indikativno je da prema merodavnim ocenama (Parkin and Bade 1988/1982/, s. 591) Velika ekonomska kriza 1929-33. nije na zadovoljavajući način objašnjena *nijednom teorijom*.

Posebnu teškoću, i to takvu koja se ne da lako prevazići, predstavlja odsustvo sigurnosti u pogledu adekvatnosti, tj. primerenosti s obzirom na uobičajena i turbulencijama neuzburkana kretanja, postojećih i široko prihvaćenih paradigmi. Za široke odsečke stvarnosti, za koje postuliramo razne vrste modelski formalizovanih veza, ne postoji sigurnost da li te veze zaista odražavaju bitne značajke stvarnosti ili su prosta proizvoljna konstrukcija analitičara koji bez nekakvih polaznih osnova proučavanju stvarnih tokova ne mogu ni pristupiti. Nisu li

mnoge međuzavisnosti prosto izmišljene, bez veze sa stvarnim odnosima koje treba da odraze? Nije li izgradnja i oblikovanje čitave mreže raznoraznih modela čisto nasilje nad stvarnošću, proizvoljna manipulacija kojom u stvarne odnose učitavamo ono što u njima ne postoji, imputirajući im svoje predrasude? Nije li to još jedan od tako brojnih slučajeva da se um opredeljuje za lagodne puteve na kojima lakše funkcioniše, na uštrb tačnijeg odslikavanja stvarnosti, što će reći na štetu naučne i praktično relevantne istine.

Takva upozorenja u literaturi nisu uopšte retka. Mandel'brot (2006, s. 234) upozorava da je naša percepcija krajnje selektivna i da je sklona da odabira elemente koji se uklapaju u neki poredak i ignoriše one koji sa njim nisu kompatibilni. Tako se ovakav ili onakav poredak učitava i faktički nameće skupini elemenata i pojava u stvarnosti koji možda ne ispoljavaju nikakav poredak, a posebno ne onaj koji je impliciran u našim modelima. Ista ideja artikulisana je u mnogo opštijem obliku u filozofskoj literaturi. Berberović (1999, ss. 126, 173, 238, 255, 275) kroz celu svoju opširnu studiju provlači i snažno naglašava ideju da su tobožnji zakoni koje uočavamo u raznim segmentima stvarnosti, uključujući čak i prirodu, *možda* pa i *često* naša fantazija i utvara, jedno nasilje nad stvarnošću koje nas održava u iluziji da poznajemo i razumemo nešto što je zapravo van dometa naših spoznajnih mogućnosti.

Može se, kao da sve ovo nije dovoljno, dodati još jedna komplikacija. Haotična kretanja ne mogu se razlučiti od uređenih i poretom generisanih sa onom lakoćom koju obično pretpostavljamo. U novijoj literaturi (Azariadis 1994/1993/, ss. 104-8) se pokazuje da su elegantna i analitički jednostavna kretanja kakva generišu naši modeli neposredna posledica pojednostavljenih, tako često linearnim relacijama premreženih modela, a za takva pojednostavljenja u stvarnim sistemima i njihovim strukturnim osobenostima nema opravdanja. On dalje pokazuje da postuliranje realističnijih, nelinearnih i umesno

komplikovanih relacija unutar modela, ima za rezultat generisanje tako komplikovanih kretanja koja se ne daju razlikovati od stohastičkih kolebanja, pa čak ni od haotičnih gibanja, uprkos tome što su ti modeli *strogo deterministički* i sasvim oslobođeni od bilo kakvih stohastičkih – a o haotičnim da se i ne govori – odstupanja. U vezi sa ovim Azariadis uvodi pojam „bizarnih uvira“ (*strange attractors*) sa jasnom porukom da je reč o mehanizmima koji generišu kretanja izvan uobičajenih obrazaca. U istom duhu razvijaju se čitave nove subspecijalnosti sa jakim naglaskom na kretanjima koja poprimaju svojstva haosa, nezavisno od toga da li je izvoriste neuređenih i modelski teško uhvatljivih kretanja svet stohastičkih poremećaja ili formalno dograđen svet determinističkih relacija. U naslovima studija (npr. Medio 1993/1992/) nimalo slučajno, i to sa razlozima koji su rigorozno obrazloženi, figuriše sintagma *haotična dinamika*.

Udarna poenta razmatranja tokom celokupnog ovog odeljka jeste da je za saznavanje stvarnosti potrebna *odgovarajuća*, tj. adekvatna paradigma. Dalja poenta jeste da je do ispravne paradigme teže doći nego što se to uobičajeno shvata. Ubrzane i skokovite promene – čak takve da se pri njima relativizuje vreme i da, posebno, jako poremećena tržišta dobijaju svoje posebno vreme, drugačije od vremena njegovog redovnog funkcionisanja – zahtevaju menjanje paradigme ritmom koji je van domena onog što je u nauci dostupno i ostvarivo. Relativizacija vremena nalikuje, i u mnogo čemu je analogna, odgovarajućim fenomenima relativnosti u fizici. Pokretna meta ne može da se dostigne i sa raskorakom stvarnosti i paradigme valja računati kao sa svojevrsnom kobi teške pustolovine na koju se svodi napor da se naučno spozna neki značajan odsečak stvarnosti. Ostaje ipak svest o potrebi onakvog paradigmatškog prilagođavanja koje je u domenu dostupnog i, s druge strane, potreba opreznog, skeptičnog odnosa prema postavkama koje se prekim putem kvalifikuju kao definitivne naučne istine.

Jedna važna praktična pouka ipak proizlazi iz ovih razmišljanja prožetih metodičkom sumnjom. U mnogim istraživačkim područjima koegzistira, iako sa različitim stepenom prihvaćenosti, više naučnih paradigmi. Neke su prikladnije za periode normalnog, „mirnog“ funkcionisanja ekonomskih sistema, dok su druge više okrenute neuravnoteženim, tranzitornim procesima unutar njih. Ove potonje su tako, ostajući daleko od kakvog epistemološkog ideala, ipak bolje prilagođene vrtložnim kretanjima koja pokadšto zahvate celu privredu. Kad je reč o aktuelnoj krizi, one njene aspekte koji najviše izražavaju njenu razornu nestabilnost čini se da bolje može da odrazi jedna odavno skrajnuta a sad donekle aktualizovana naučna paradigma poznata pod imenom austrijske škole. Zanimljivo sasvim skorašnje nastojanje da se neke komponente i aspekti krize sagledaju u svetlosti uvida koje nudi austrijska škola može se naći u nedavno prezentiranom radu B. Stojanovića (2010).

6. Institucionalna izgradnja i ekonomska politika: velika očekivanja i koreni razočaranja

Nema zemlje u kojoj očekivanja na planu institucionalne izgradnje i dalekosežnih mera i akcija ekonomske politike nisu znatno iznad onoga što vlasti i njene ustanove uspevaju da isporuče. Taj raskorak je, međutim, osobito velik u periodima radikalnih političkih preokreta, takvih u kojima javnost ima utisak da izlazi iz perioda lišavanja i političke represije u novo vreme posvemašnjeg oslobađanja i privrednog prosperiteta. Paradigmatičan slučaj takvog velikog političkog obrta jeste onaj koji je Srbija doživela oktobra 2000. kad se okončala deceniju duga vladavina jednog političkog direktorijuma koji su mnogi doživljavali kao nedemokratski i nazadan i čvrsto verovali da je bilo kakva alternativa bolja od one sa kojom su bili prinuđeni da žive. Fenomen neodmerenih nadanja i neosnovano velikih očekivanja nije retkost u društvenim zbivanjima, ali se u Srbiji

2000. godine stekao jedan niz okolnosti koje su ekonomsku zbilju zatekle na samoj granici nepodnošljivosti, a u tom je trenutku pomerile u novu konstelaciju koja se pokazala kao pogodan ambijent za razrastanje velikih, u prošlosti retko viđanih nada. Moćan činilac tih preuveličanih nadanja bila je okolnost da je bilo bezmalo očigledno da to što će doći posle prethodnog političkog aranžmana, koji je trajao dobru deceniju, *mora* da bude jako različito u odnosu na ono sa čim je ovdašnji svet živeo više od deset godina. A izgleda da je u ljudskoj prirodi da se za takve promene, samo zato što su krupne i dalekosežne, automatski poveruje da će neminovno biti i pozitivne i da će, štaviše, doneti neviđena poboljšanja. Mora se reći da su nerealna očekivanja dobrano podgrevali i tadašnji (dobrim delom i sadašnji) političari. To je jednim delom učinak političke konkurencije – jer čime stranke i lideri mogu da konkurišu nego obećanjima, pa makar se posle ispostavilo da su prazna i neostvariva – a drugim delom posledica usijanog entuzijazma i gotovo revolucionarnog oduševljenja koje obično prati krupnije promene i koje ni u Srbiji na prelomu milenijuma nije izostalo.

Ako se politički korpus zemlje za trenutak zamisli kao celina sa dva naspramna pola – pri čemu jedan pol predstavlja politički komesarijat kao vladajuća garnitura, a drugi pol tvori biračko telo i najšira javnost – mora se konstatovati da ni na jednom polu nije postojala motivacija za razložno, trezveno i objektivno sagledavanje razvojnih mogućnosti i dinamičkih tendencija koje bi iz njih mogle da proisteknu. I zbog konkurencije i zbog osećaja da su zakoračili u istoriju, političari nisu bili motivisani da stvarnost predstave onakvom kakva je bila i kakva je u neposrednoj pa i daljoj budućnosti jedino mogla da bude. Širokoj javnosti nisu ni mogli stavljati u izgled neki dovoljno realan scenario jer je ta javnost imala osećaj da je u politički obrt mnogo uložila, te da takvi (realno sagledani) izgledi ne bi bili primerena naknada za takav ulog. Uverenje da bi moralo da se dogodi nešto mnogo povoljnije od onoga što je u najbljem

slučaju moglo da se dogodi još više je bilo izraženo u samoj javnosti – prognoza o budućem razvoju koji se na praktičnom, zapravo najvažnijem planu i ne razlikuje mnogo od onoga sa čim se živelo u prethodnih deset godina bila bi u toj javnosti dočekana kao svojevrsna izdaja, kao prevara nakon godinama izgrađivane predstave, bolje rečeno iluzije, o jednoj nesavršeno povoljnijoj budućnosti. Još manje je bilo motivacije da se pošteno istaknu veliki saznanji problemi u razumevanju ekonomske stvarnosti i pratećem prognoziranju tokova sa kojima valja računati. A ipak najmanje je bilo interesa da se predoče verovatna politička ograničenja i defekti u upravljačkom sistemu za koje se ispostavilo da onemogućavaju realizaciju i onih skromnih razvojnih potencijala sa kojima je Srbija u tim epohalnim turbulencijama još raspolagala.

To što ekonomska politika i reforma institucija mogu stvarno da isporuče treba strogo razlikovati ne samo od euforičnih očekivanja u samom vremenu preokreta, nego i od onoga što se razložno može proceniti kao dostupno s obzirom na političku konfiguraciju društva, na odnose moći i raspoloživi, notorno skroman administrativni kapacitet. To je splet okolnosti u kome se prenatrpana očekivanja od nauke pokazuju kao posebno bezrazložna i čak nesmotrena a u kome se baš takva očekivanja neodmereno uvećavaju preko objektivno određenih i nesavladivih granica. Granice su mnogovrsne i počinju već sa lepezom nepovljinih resursnih raspoloživosti. Nema realnih resursa niti finansijskih sredstava. Posebno, nema sposobnih kadrova koji bi uspešno mogli da se uhvate u koštac za krupnim poslovima i teškim zadacima koje donosi novo vreme. Tu su zatim kod nas redovno ignorisana, da se ne kaže bagatelisana, ograničenja u samom upravljačkom sistemu, uključujući oskudan i nedelotvoran ekonomsko-politički instrumentarijum. Nema valjanih regulativnih mehanizama niti dovoljno (posebno dobrih!) instrumenata posredstvom kojih bi mogle da se preusmeravaju

i/ili koriguju nepoželjne tendencije koje bivaju generisane raznim ekonomskim automatizmima.

Posve su nerazumne tako česte sugestije da (nove ili dodatne) institucionalne mehanizme treba jednostavno stvoriti ili bitno prestrukturirati ako uopšte izostaju, odnosno postoje ali su beznadno defektni. Institucionalna izgradnja nije ni laka, ni jeftina ni lišena krupnih hazarda. Ona zahteva mnogo više ekspertskih, specijalizovanih znanja nego što to jedno nerazvijeno društvo može da osigura. Kad se, uprkos nedostajućim znanjima, krene entuzijastično i jurišnički u donošenje novih zakona, ubrzo se ispostavlja da izostaju očekivane koristi, ukoliko se već na pokaže da su manje od samih troškova reformisanja i nipošto retkih, visoko verovatnih šteta koje nova rešenja tako tipično znaju da izazovu. Zaboravlja se da se sve ono što se nameće kao sistemsko ograničenje pri vođenju EP unutar postojećeg institucionalnog aranžmana *takođe nameće*, ali u mnogo inhibitornijem obliku i mnogo većoj meri, i prilikom dogradnje privrednih i drugih ustanova i institucionalnog prilagođavanja u širem smislu. Dalja teškoća sastoji se u činjenici da zakone nije dovoljno napisati, provući kroz javnu raspravu (što je kod nas postala krajnje retka, gotovo egzotična praksa, znatno ređa nego u vreme samoupravnog socijalizma) i, posle svih tih prethodnih radnji, i u parlamentu izglasati (što je takođe komplikovanije nego što se najčešće zamišlja). Pravi izazov sastoji se u tome što te zakone i grozdove pratećih propisa treba i *primeniti*. A tek primena zakona zahteva tako mnogo od onoga u čemu zemlja tipično oskudeva: nove ustanove, posebnu i po pravilu jako razučenu informacionu osnovu, obučene specijaliste, i to često najvišeg ranga, realne resurse (smeštaj i nameštaj, opremu i aparaturu...za novoosnovane agencije i ostala tela) i, što je posebno važno ali i posebno izostaje, mnogo finansijskih sredstava u ambijentu u kome novca nedostaje na svakom koraku.

Kod nas se na sve strane razležu optužbe inspirisane tzv. neprimenjivanjem zakona. Najčešći, gotovo neizostavan podtekst

tih optužbi jeste da je izostajanje primene svesno i namerno, da je to plod diverzije i sabotaze, da se zakoni ne primenjuju *samo* zato što to neko neće, što postoje krugovi koji su u opstruiranju zakona našli svoju partikularnu i antisocijalnu računicu. Nema sumnje da u takvim optužujućim dijagnozama ima dosta istine, ali je isto tako nesumnjivo da su one daleko od toga da sadrže celu istinu. One izostavljaju, prosto previđajući ili u neobaveštenosti grubo ignorišući, nešto *mного važnije*: za primenu zakona, kako postojećih tako, još i više, onih novousvojenih trebaju široka specijalistička znanja i znatni, vrlo raznorodni resursi sa kojima je društvo daleko od toga da bude u potrebnoj meri opskrbljeno. U široj javnosti neprimenjivane zakona izaziva čuđenje; kod upućenih znalaca čuđenje bi trebalo da izaziva ako bi se ispostavilo da se ti zakoni, sve brojniji i komplikovaniji, u ovoj oskudici znanja i resursa uopšte primenjuju.

Uz sve, u kritikama sporosti ili izostanka reformisanja tako se često i sa tako mnogo gorčine naglašava ignorisanje nauke i izostanak sistematskog oslonca na nju. Pri tom se zaboravlja da i nauka ima svoja krupna, pokadšto nesavladiva ograničenja i svoje endemične slabosti. One su detaljnije raspravljene u prethodna dva odeljka, pa je dovoljno uputiti na tamo iznetu argumentaciju. Ali ovde treba skrenuti pažnju na jednu posebnu grešku u kritikama izostalog oslanjanja na nauku. Ta greška poprima oblike prave analitičke kratkovidosti. Nauka ne može da razvija svoje modele bez drastičnih simplifikacija. Apstrakcije i analitičke sredokraće su posvemašnji katalog pojednostavljujućih postupaka kojima nauka čini uopšte mogućim razmatranje važnih, saznanjano zanimljivih a praktično relevantnih problema. Ponekad nauka u svojim apstrakcijama i simplifikacijama ide čak i dalje nego što je baš neophodno; nauka tako sebi olakšava posao jer i u njoj prevladava zakon izbegavanja otpora i minimiziranja napora.

Na onom najvišem nivou apstrakcije – na kom se nauka najkomotnije oseća i koji posebno zabrinjavajuće razmere poprima u udžbenicima i popularnim monografijama (a mnogi od

onih koji za sebe drže da su naučnici, a tako se i predstavljaju, u svojim čitanjima ne idu dalje od udžbenika, pa ni njih pokadšto ne iščitaju valjano, pogotovo ne one najkvalitetnije) – stvari izgledaju neuporedivo jednostavnije nego što su u živoj privrednoj stvarnosti. Neupućen čitalac mora da se začudi zašto se EP ne zaputi trajektorijama koje sugerise „nauka“ kad su stvari tako prozračne a odnosi između njih začuđujuće (i zadivljujuće) jasni i neposredni. Stvarni sklop okolnosti bitno je drukčiji. Dok na onom (pre)visokom nivou apstrakcije, na kome su se tako komotno smestili naučnici, stvari izgledaju tako kristalno jasno, prave teškoće i hazardi locirani su na dugom putu od tih varljivo jednostavnih konceptualnih rešenja do praktične primene onoga što je ponuđeno kao *operativno* rešenje a što se kao takvo možda u konačnoj primeni neće ni potvrditi. Na tom dugom putu ispostavlja se da mnogo toga nedostaje. Nedostaju (ponovo) znanja, ovoga puta mnogo složenija i opsežnija od onih koje su „naučnici“ koristili u lagodnom oblikovanju svojih „rešenja“ i, verovatno još važnije i nepovoljnije, nedostaju raznovrsni realni resursi i, osobito, finansijska sredstva bez kojih jedva da išta novo može da bude implementirano. I to bez obzira na to da li „rešenja“ potiču iz naučničkih kabineta, uz ionako prečestu slabost da traže ono što nije dostupno, ili iz stvarnosti bližih i realnijih krugova ljudi koji su na sprovođenju EP praktično angažovani i kod kojih su veliki uzleti u sfere neostvarivog mnogo ređi i manje drastični.

Rezimirajući razloge trajne i gotovo uvek upadljive diskrepanacije između najavljivanih ciljeva EP i onoga što se po pravilu isporučuje, može se navesti sledećih šest tačaka. *Prvo*, ti ciljevi se tako često najavljuju ne zato što se računa sa njihovom realizacijom, nego zbog razloga koji realizaciji mogu čak da budu i suprotstavljeni, a koji sa njom imaju veoma malo veze. Ciljevi se preuveličavaju i nerazumno dimenzioniraju kao sastavnica i sredstvo političke konkurencije, jer obećanja ne koštaju mnogo a predstavljaju tipičnu monetu koja kola u političkim krugovima i procesima. No, postoje i dublji, strukturni razlozi za velike

diskrepanacije između ciljeva i onoga što u stvarnosti biva isporučeno. Basu (2003/2000/, ss. 177-8) je nakon detaljnije analize došao do zaključka da je politički sistem toliko komplikovan i u svojim reakcijama tako nepredvidiv da nisu retke situacije u kojima je celishodno davati *pogrešne savete* kako bi u procesu implementacije bilo što bolje aproksimirano ono što je zaista poželjno. Ako se ta na prvi pogled izopačena preokrenutost može prihvatiti za davanje saveta, utoliko pre bi mogla da se prihvati za postavljanje javno obnarodovanih ciljeva. Iako bi moglo da se navede nemalo argumenata za iskreno postavljanje ciljeva i njihovo dosledno izvršavanje, ipak ostaje kao nezaobilazna činjenica da uopšte nije očigledno da je sa stanovišta mobilizacije resursa, pa i sa stanovišta njihove alokacije, celishodno ili čak *jedino celishodno* kroz ciljeve artikulirati baš ono što bi trebalo da se i ostvari. Odnos između proklamovanih ciljeva i rezultata koji odista mogu da budu isporučeni mnogo je kompleksniji nego što to podrazumeva neposredna i donekle naivna predstava o poklapanju proklamovanih ciljeva i ostvarenih učinaka. I ovde je uputno podsetiti na prethodno naznačenu okolnost da je postavljanje ciljeva, uz ostalo, i rezultat političke konkurencije koja funkcioniše po svojim nimalo jednostavnim zakonitostima i koja valjda ni slučajno ne može imati za rezultat normativno shvaćenu istovetnost objavljenih ciljeva i učinaka koji u sprezi sa njima i u odnosu na njih treba da budu postignuti.

Drugo, zbog ograničenja same nauke pobrojanih u prethodna dva odeljka, u sistemu kao celini mogu jednostavno da izostanu znanja neophodna da se ciljevi realizuju onako kako su proklamovani čak i kad bi za postizanje takvog podviga i postojala politička volja. Ta naučna ograničenja mogu da budu, a često i jesu, čisto spoznajna – do svih potrebnih saznanja nikad neće biti moguće stići. No, pored tih temeljnih ograničenja mogu da se jave i svojevrsna sistemska ograničenja: nauka je često zarobljena okovima sopstvene paradigme, pa se neretko iz tih okvira ne izlazi; ponekad je to stoga što neka vrsta pogonskog

slepila sprečava naučnike da vide važne stvari izvan paradigme u koju su utamničeni, a ponekad i zato što im to nije isplativo. Naučnici su dalje od drugih, od posvemašnjih računčijskih kalkulacija, ali bi bilo nesmotreno potpuno ih isključiti iz mikro-ekonomski postavljenih obrazaca optimalnog ponašanja, obrazaca koji ne moraju uvek da ih vode objektivnim naučnim istinama. To je po svoj prilici kontekst koji je Mandel'brota (2006, s. 209-10) inspirisao da govori o „vetrovima mode“. *Treće*, jedno je raspolagati naučnim saznanjima i odgovarajućom ekspertizom u sistemu uzetom u celini, a nešto posve drugo imati ista ta znanja i ekspertizu na tačkama na kojima se formulišu politike i donose odluke. Pitanje alokacije znanja i njegovog transfera na punktove na kojima treba da bude praktično valorizovano, uključujući posebno tačke na kojima se donose odluke, nije tako jednostavan posao kako se često, i to zdravo za gotovo, uzima.

Četvrto, može se zamisliti situacija u kojoj sistem raspolaze sa neophodnim znanjima i čak da su ta znanja locirana na mestima na kojima su potrebna za donošenje odluka i formulisanje politika, ali da izostane politička volja za delanje shodno imperativima nauke i stručne ekspertize. Nauka redovno polazi od ciljeva i interesa kako se ispoljavaju na nivou sistema kao celine i operativno izražavaju javno dobro, a ti opšti interesi ne moraju da se poklapaju – a u opštem slučaju se neće ni poklapati – sa partikularnim interesima političkih delatnika od čijih konkretnih poteza scenario stvarnih događanja zapravo i zavisi. Može da zvuči čudnovato ali je široko rasprostranjena i univerzalno zastupljena pojava da naučnici i eksperti *slabije poznaju* ili čak uopšte ne znaju, pored ostalog i zato što za to nisu zainteresovani, puteve i načine optimalne realizacije parcijalnih interesa; oni se time po pravilu ne bave, a tajanstvene bogaze ne baš legitimnog *partikularnog* pribavljanja pojedinačnih koristi znaju slabije od subjektivnih nosilaca tih individualno lukrativnih a društveno štetnih aktivnosti. *Peto*, mogu na tačkama gde su neophodna i da postoje potrebna znanja i može da se desi da za

njihovu doslednu primenu i postoji politička volja, a da život ipak krene putevima koji se bitno razlikuju od onih trasiranih javno obnarodovanim ciljevima. To može da se dogodi, a tipično se i dešava, prosto zato što u sistemu nema mogućnosti da se realizuje ono što se želi i što je čak i naučno verifikovano; razlog nemogućnosti jesu razna ograničenja u upravljačkim mehanizmima i u instrumentarijumu ekonomske politike koja su raspravljena u prethodnim pasusima ovog odeljka. I, najzad, *šesto*, sistem je uvek izložen više ili manje brojnim i snažnim spoljnim udarima, a među njima uvek ima i takvih koji su principijelno nepredvidivi: može se EP postaviti dosledno i sasvim u skladu sa prethodno obnarodovanim ciljevima, može da bude postavljena i na najbolje uobličenu naučnu osnovu, pa da se zbog nepredviđenih spoljnih udara sistem uputi nekim posve različitim trajektorijama. EP je komplikovan i hazardan posao; ljudi iz nauke u ulozi savetnika i kritičara nikada svoju ulogu neće moći da odigraju na pravi način sve dok svu tu složenost u punoj meri ne uzmu u obzir. A da bi je inkorporirali u svoj kritičarski angažman i savetnički posao oni pre svega moraju da je razumeju.

7. Neke egzogene determinante odstupanja između proklamovanog i isporučenog

U prethodnom odeljku učinjen je pokušaj da se dokaže da odstupanje privrednih kretanja od onoga što je u oficijelnim dokumentima specificikvano kao društveni prioritet i ekonomsko-politički cilj ne mora da bude dokaz izostalog oslonca na nauku niti dokaz oslonca na nauku koja se tako očituje ali to nije u pravom smislu reči. Postavljanje ciljeva je jedna specifična društvena delatnost i, kao i svaka aktivnost koja podrazumeva složene interakcije između većeg broja različitih subjekata, ima svoje bihevioralne determinante. Izložena je, drugim rečima, množini stimulativnih podsticaja, suočava se sa mogućim sankcijama za ovakve ili onakve odluke, te, kao rezultat svega

toga može da pruži i prognoze i preporuke koje odstupaju od naučnih imperativa kako se uobičajeno shvataju. U meri u kojoj preovladavaju motivacioni impulsi koji su vannaučne prirode a prognoze i preporuke okrenu objektivno neistinitim propozicijama, moguće je govoriti o nenaučnom ili antinaučnom pristupu. No, u meri u kojoj se delikatan posao emitovanja saveta, preporuka i prognoza rukovodi nekim višim, metaekonomskim obzirima – kad se, primera radi, za učinke koje produkuje neka izrazito loša vlast daju nepovoljnije prognoze od onoga što se razumno u datom budućem periodu može očekivati, *a sve u znaku naučno zasnovanog uverenja da je i poželjno i moguće da se ta vlast zameni alternativnom i boljom* – akciono ispirisana orijentacija na pristrasno prognoziranje i delimično dramatisovanje dijagnostičkih nalaza ne mora se bezuslovno okvalifikovati kao antinaučno. Pokojni B. Horvat je iskreno govorio o *angažovanoj nauci* a ni ono što je eksplicitno postulirao niti kontekst u kome je to isticao nisu sugerisali da je reč o bilo kakvom sukobu sa naukom.

Pokojni A. Bajt je govorio da je prirodno da razni ekonomisti istupaju na javnoj pozornici sa različitim tvrdnjama, ali da su političari odgovorni za izbor svojih savetnika i da snose odgovornost za svoje odluke nezavisno od toga kako su bili savetovani. Odluka je uvek na političarima a ne na savetnicima. Savetnici se suočavaju sa svojom sopstvenom odgovornošću: odgovorni su pred naučnom javnošću za izostalo ili pogrešno razumevanje privredne stvarnosti ili za propuste u dijagnostifikovanju objektivno uočljivih a važnih tendencija u ekonomskim kretanjima. No, ovde valja ukazati na jednu teškoću koja u toj argumentaciji nije došla do izražaja. Za političare ne može da bude svejedno koja je brojnost različitih mišljenja među ekonomistima i kolika je sadržinska distanca između njihovih dijagnoza i preporuka. Što je veća brojnost i što je više naglašena heterogenost između različitih stavova, za političare je teži i izbor savetnika i konačno opredeljenje za odluku o nekom konkretnom

pitanju. Multiplicitet i heterogenost odluka ekvivalentna je postojanju šumova u informacionim kanalima. Vrednost informacije obrnuto je srazmerna zastupljenosti šumova. Multiplicitet i izdiferenciranost dijagnoza, prognoza i stavova o pravcima poželjnog delovanja EP čine sve pomenute odluke političkog direktorijuma skupljim, sporijim i hazardnijim. Nije smotreno niti opravdano očekivati isti kvalitet i broj odluka u jedinici vremena, u primera radi, dva ambijenta od kojih je prvi opterećen pomenutom heterogenošću i brojnošću stavova a drugi se karakteriše manje-više ujednačenim stručnim ocenama i pratećim evaluacijama politika i njihovih učinaka.

Politička ograničenja u prethodnom odeljku su već istaknuta kao smetnja društveno racionalnom – kako god da se definiše – odlučivanju i doslednom angažovanju nauke u trasiranju pravaca institucionalne izgradnje i njome omogućene i delmično uslovljene ekonomske politike. No, postoji još jedan važan aspekt međuzavisnosti (čiste, tj. one što se razrešava kroz parlamentarne i analogne interakcije) i ekonomske politike koji pokazuje tendenciju da se predvidivo ispreči postavljanju EP na strogo naučnu osnovu. Pravci bilo kako ustanovljenog *društveno racionalnog* angažovanja EP nikad se na podudaraju sa pravcima na kojima se maksimizira politička, tj. biračka podrška. Sve dok su dohodak i bogatstvo neravnomerno raspoređeni, u političkom procesu formiraće se redistributivni interesi, utoliko snažniji ukoliko su ekonomske nejednakosti veće. To je temeljni razlog fundamentalnog razilaženja između ekonomski tj. naučno utemeljenih viđenja poželjnih pravaca budućeg razvitka i onih tendencija na koje taj razvitak spontano ali snažno vuku sile većinskog odlučivanja u političkom poretku. To što je ekonomski opravdano pokazuje se kao suštinski različito u odnosu na ono što je politički celishodno ali i ono što politički sitem, takav kakav je, predvidivo generiše. U više navrata J. Buchanan je, što implicitno što eksplicitno, pokazivao destruktivne impulse većinskog odlučivanja na razvojni proces i njegovu dinamičku propulziju.

Jedna argumentacija u tom smislu sadržana je već u klasičnoj studiji koju je napisao zajedno sa G. Tullockom, i to već u uvodnom delu te studije, (2001/1962, pp. 3-39, posebno pp. 23-4 i, dodatno, 189-99).

Ideja je moćna a toliko jednostavna da se može lako demonstrirati već na jednom jednostavnom numeričkom primeru. U jednom društvu koje se sastoji od tri člana i koje raspolaže bogatstvom od 100 jedinica, neka je ono tako raspoređeno da jedan član poseduje 80, a druga dva po 10. Ako većinsko odlučivanje nije ograničeno čvrstim i bukvalno shvaćenim pravilima igre, dva siromašnija člana mogu da oforme većinsku koaliciju te da onom bogatijem koji politički predstavlja manjinu *uzmu sve*. Oni igru okončavaju sa po 50 jedinica bogatstva, a onome koji je njegov daleko najveći deo stvorio ne ostaje ništa. Lako je sagledati kakve bi porazne motivacione impulse generisalo takvo neobuzdano većinsko odlučivanje: niko ne bi bio motivisan na natprosečne učinke jer bi odmah došao pod udar većinske giljotine. Preduzetništvo bi se faktički ugasilo i život bi praktično stao. To su duboko razumeli i u potpunosti sagledali američki oci-osnivači i u sistem ugradili ustavne garancije koje pojedinca štite od terora većinskog odlučivanja. Oni su ustavnim ograničenjima koja štite pojedinca poklonili isto toliko pažnje koliko i samim demokratskim procedurama za regulisanje odnosa koji su od *opšteg značaja*.

Ta zaštita je u manjem ili većem stepenu ugrađena u sve društvene sisteme, ali je svuda daleko od toga da bude savršena. U političkim analizama nisu uopšte retke i ne predstavljaju nikakav kuriozitet propozicije po kojima ustavne odredbe prethode oblikovanju uobičajenih demokratskih procedura i važnije su u odnosu na njih. U ovom kontekstu od posebnog je značaja uloga prava i stepen njegovog uvažavanja u društvu. Posebno je važan smisao u kome se pravo uzima „kao izraz političke volje koja treba da ograniči, obaveže i umeri“ (Stanovčić 2006, ss. 54-9). Pravu se u „polisu“, tj. politički organizovanoj zajednici pripisuju

uloga instrumenta koji reguliše odnose u raspodeli: „šta, kako i koliko kome pripada“ (ss. 263-71). Sa dobrim razlozima se naglašava uloga „konstitucionalizma“, što će reći skupine pravila koja obavezuju *sve* i koja opredeljuju okvir unutar koga jedino mogu da se odvijaju *svi* politički procesi. Konstitucionalizam posebno obuzdava „žudnju za vlašću“ (Stanovčić 2003, s. 23), što znači da se ograničenja nameću ne samo na neke u hijerarhiji visoko plasirane i lako otuđene „centre moći“, nego i na sve oblike organizovanja koji bi primenom prinude mogli da otuđe ono što su pojedinci u zajednici legitimno stekli i pribavili. Konstitucionalizam, dakle, onemogućava i većinu da nadglasavanjem preraspodeljuje to što su članovi zajednice stekli unutar važećih, za sve obavezujućih i na sve jednako primenjivanih pravila igre. Među uslove koje treba da osigura konstitucionalizam spada nesumnjivo i zaštita „prava na radom stečenu svojinu“ (Stanovčić 2003, s. 118). Rad kao osnov „sticanja svojine“ može u ovom sklopu bez rizika iskrivljivanja osnovne ideje da se proširi na sve legitímne i društveno prihvaćene oblike sticanja materijalnog i finansijskog bogatstva – na preduzetništvo, investiranje, upravljanje stečenim bogatstvom, akumulaciju i učenje kao specifičan oblik akumuliranja ljudskog kapitala.

Normativni ideal je jedno a stvarni odnosi i njihova mnogobrojnim pritiscima izobličena evolucija nešto sasvim drugo. Ustavna načela se nikad sa potpunom doslednošću ne sprovode u praksi, a i samo razvijanje pravila i njihova tek delimično kontrolisana evolucija u vremenu vodi formiranju aranžmana kroz koje se putem političke prinude stvaraju i šire razni vidovi eksploatacije. Eksploatacija je ovde definisana kao politički izazvano i sa individualnim preferencijama i opredeljenjima *neusaglašeno*, njima neposredno *suprotstavljeno*, preraspodeljivanje dohotka i bogatstva u odnosu na konfiguraciju koja odražava prisvajanje u skladu sa radnim i drugim proizvodno relevantnim doprinosima. Ta konfiguracija je opredeljena i

celovito uređena opšteprihvaćenim pravilima kao izrazom i formalizacijom temeljnog, ustavno sankcionisanog društvenog konsenzusa. I sama eksploatacija regulisana je pravilima, ali formalizovanim kroz pravne akte nižeg ranga i tako strukturiranim da odstupaju od duha bazičnog, ustavno definisanog konsenzusa i taj temeljni konsenzus u mnogim svojim elementima direktno negiraju. Finansijskim i drugim materijalnim elementima motivisane, redistributivne sile su toliko moćne da ustavna konstrukcija uspeva u svim svojim segmentima da odoli tim moćnim pritiscima. Iz takvih redistributivno inspirisanih deformacija proističe krupno oštećenje jednog velikog moralnog načela i jednog fundamentalnog uslova za efikasno privređivanje. Moralno načelo je da svako treba da prisvoji ono što je prema ustavno definisanim opštim pravilima stvorio, odnosno doprineo, a načelo ima svoju milenijumsku tradiciju, još od rimskih vremena a verovatno i pre njih: *Suum cuiusque tribuere* – neka svakom pripadne ono što je po logici stvari njegov doprinos. Veliki preduslov efikasnog privređivanja jeste isto to: ako svako bude nagrađen shodno svom *ukupnom* (radnom i drugom) doprinosu društvenom proizvodu, biće osigurana maksimalna motivacija za sve proizvodno relevantne aktivnosti, te tako i za maksimalnu društvenu proizvodnju i njen optimalni rast u vremenu.

Većinsko odlučivanje je, zbog upravo navedenih politički izazvanih deformacija na *ekonomski utemeljenoj raspodeli rezultata privređivanja*, trajna pretnja i neprekinuta serija razornih udara na ono što ekonomisti podrazumevaju pod ekonomskom efikasnošću. Jer, upravo je istaknuto da je ekonomski racionalan aranžman onaj u kome svako prisvaja pun sopstveni doprinos društvenoj proizvodnji a ne rešenje koje se dobija kao rezultanta sila generisanih sistemom većinskog odlučivanja. Te sile su velika pretnja efikasnosti, one su smetnja za vođenje politika koje će maksimizirati rast društvenog proizvoda i blagostanja, nameću se kao trajna dinamička

ograničenja na razvojne tendencije u privredi i razlog su kontinuirane osujećenosti ekonomista i njihovih optužbi da stvari idu daleko mimo ekonomske logike i čak dijametralno suprotno njenim nalogima. Taj globalni udar na ekonomsku racionalnost je činjenica života i direktno proističe iz okolnosti da je ponašanje pojedinaca u procesima društvenih interakcija vođeno, pored ostalog, i destruktivnim redistributivnim porivima. Ekonomisti se često ljute na kreatore EP za takvo očigledno skretanje privrednih tokova sa linije elementarne racionalnosti, ali nisu u pravu kad odgovornost za tu globalnu destrukciju svaljuju na kreatore EP uključujući i ovlašćene zvaničnike. U pitanju su objektivne redistributivne sile koje u demokratski, tj. prvenstveno većinski strukturiranim sistemima niko ne može da ukloni. Uz sve, politički aktivisti i visoki dužnosnici *bolje znaju* kako uvećati glasačku podršku i kako redistributivno učariti u političkom procesu od naučnika i eksperata koji imaju pretenzije da ih savetuju.

U stručnoj literaturi detaljno su i uveliko opisane i snažne, dugoročne redistributivne tendencije i njihove upadljive posledice. Gotovo da nema zemlje u kojoj učešće javne potrošnje u BDP ne pokazuje izrazitu dugoročnu uzlaznu tendenciju. Sve je veći deo nezarađenog dohotka koji u društvima širom sveta biva prisvojen nezavisno od rada ili bilo kakvog proizvodnog doprinosa. Nema sumnje da je to izvor velikih alokativnih deformacija i naglašene neefikasnosti mnogostrano ispoljene na nivou sistema kao celine. Nije mali broj analitičara koji tvrde da je ovaj striktno ekonomski gubitak razumno odmerena i prihvatljiva cena za političku ravnotežu u društvu i za bitno uvećanu socijalnu sigurnost. Pažljivije analize pokazuju, međutim, da su, unekoliko haotični, redistributivni trendovi mnogo više naglašeni nego što se to obično pretpostavlja ili veruje. Poznato je da su oni u SAD daleko manje izraženi nego u većini drugih zemalja, posebno onih socijaldemokratski orijentisanih u zapadnoj Evropi i u zemljama u tranziciji. Pa ipak,

temeljne i tačne analize pokazuju da je taj proces i u SAD stigao do uznemirujućih i doslovno pogubnih razmera. Jedna nedavno objavljena studija socijalnih davanja i redistributivnih izopačenja u SAD (Browning 2008, posebno pp. 89-145) procenjuje da je teret socijalnog staranja (*the welfare system*) na godišnjem nivou dosegao zapanjujuću cifru od jednog triliona dolara. Reč je o američkom trilionu koji je definisan kao hiljadu naših milijardi, tj. 10^{exp12} , odnosno 10 dignuto na 12. stepen! Dijagnoza ovako alarmantnih empirijskih činjenica dala je nemalom broju angažovanih i uznemirenih analitičara povoda da sve učestalije govore o jednoj vrsti puzajućeg socijalizma. To podseća na one dobro poznate a u podavno minulim vremenima i veoma popularne doktrine prema kojima će se socijalizam najpre ukoreniti u najrazvijenijim zemljama! U svakom slučaju sve je veći broj lica koja se uključuju u proces nagrađivanja prema potrebama i sve je obimnija masa resursa koja se izdvaja upravo za te unekoliko socijalistički opredeljene i kolektivistički operacionalizovane namene.

Tolika masa preraspodeljenih sredstava sama je po sebi znakovita i šokantna, ali kad se u obzir uzme prava haotičnost u njenoj alokaciji, utisak postaje bukvalno traumatičan. Mnogo sredstava preliva se na namene za koje se već neposrednim zapažanjem i zdravorazumski može ustanoviti da su pogrešne i apsurdne. Neke druge namene ostaju za uzvrat nedovoljno finansirane iako je očigledno da bi morale da budu daleko više locirane na bilo kakvoj rang listi prioriteta. Sličan šokantan utisak čitalac dobija kad prouči takođe skorašnju analizu troškova iračkog rata (Stiglitz and Bilmes 2008) iz koga SAD jednostavno ne znaju kako da se izvuku a da ne izazovu takođe ogromne dodatne finansijske troškove i druge gubitke. Neefikasnost ove kolosalne državno posredovane redistribucije malo će koga moći da iznenadi: iskustvo prikupljeno u zemljama realnog socijalizma dovoljno je rečito i mnogostruko verifikovano da se izvede pouzdan zaključak da tako masivno i na širok front razvučeno

državno raspolaganje resursima mora preko svih zamislivih granica da bude neefikasno i rasipno. Makoliko da su im različite i namene i manifestacije, irački rat i američki sistem socijalnog staranja imaju jednu zajedničku fundamentalnu karakteristiku: to su dve potresne epizode destruktivnog nasilja politike nad poslovnim tokovima i celom privredom. Oba primera belodano odražavaju ogromne pritiske koji izviru iz političke sfere društvenog života i silno deformišu makroekonomske tokove, pomerajući ih na gro planu i u globalnom smislu daleko od konstelacija koje bi odražavale ekonomsku racionalnost i eventualni imperativ efikasne alokacije i upotrebe resursa. Te sile su i dokaz da analiza zasnovana isključivo ili čak pretežno na ekonomskim kriterijumima ne može u savremenom svetu ni objasniti niti pouzdano predvideti globalne ekonomske tendencije. Još manje ona može identifikovati dinamičke alternative i normativno postavljene pravce njihovog dugoročnijeg usmeravanja.

Ekonomisti moraju jednostavno da se pomire sa postojanjem sila nepojmljivo moćnih i tako usmerenih da ekonomske tokove skreću na aktivnosti i alternative koje su u svetlu ekonomskih kriterija destruktivne ako ne i bizarne; jedini način da ekonomisti razumeju i objasne to što se sa ekonomsko-teorijske tačke gledišta ukazuje kao spektakularno skretanje sa razumski objašnjivih i ekonomski celishodnih tokova razvitka jeste da odlučno iskorače van okvira svoje struke i odvažne se da se otisnu u široke i hazardne vode geopolitičkih, političkih i socioloških doktrina. Tek kad se u tako široko postavljenu analizu *ekonomskih tokova i njihovih dinamičkih tendencija* uključe te brojne i moćne *vanekonomske determinante*, ekonomisti će prestati da se čude, sagledaće granice do kojih mogu sezati specijalizovane analize isključivo izvedene iz njihove *striktno ekonomske* ekspertize i mnoge od pojava koje sa toliko gorčine kritikuju shvatiće kao predodređene vanekonomskim činocima, te tako i sagledati kao nezaobilazne i neminovne. Alternativa ovom

prosvেćenom multidisciplinarnom sagledavanju ovog objektivno krupnog i zamršenog problemskog kompleksa jeste da se nastavi sa ovim neprikladnim profesionalnim ęuđenjem; a stepen zaęuđenosti je prema teoriji informacija istinska mera našeg neznanja.

Razlozi za posvemašnje ekonomske neracionalnosti i apsurdne daleko prevazilaze individualna htenja i poteze zvaničnika – kako god da se formalizuju – osobenosti njihovog ponašanja. Saveti i preporuke ne mogu da budu valjani ako izviru iz jednog konceptijskog stanovišta koje je slepo za tako krupne činjenice privredne stvarnosti i za deformacije i ograničenja koji iz njih direktno izviru. To ne znači da su kritike i upozorenja ekonomskih analitičara zaludni i bespredmetni. Te kritike su deo zdravih, iako nikad dovoljno snažnih društvenih pritisaka upravljenih na ograničavanje – ako je već van sfere mogućeg eliminisanje – politički izazvanih i iz šireg društvenog okružja podržanih deformacija u alokaciji i upotrebi, pa čak i mobilizaciji oskudnih, trajno ograničenih i stoga uvek visoko vrednih resursa sa kojima u bilo kom trenutku raspolaže društvo. Mora se ipak dodati da ovakva kritika ne može da bude osobito delotvorna ako ne uvažava ta krupna društvena, dakle neekonomska ograničenja i ako u prostoru poželjnih alokativnih i mobilizacionih poboljšanja ne identifikuje baš ona koja su – baš s obzirom i na ta bihevioralna i upravljačka ograničenja – dostupna i ostvariva.

8. Protivrečni učinci kritike vlasti i paradoks potkopavanja superiorne opcije

U vezi sa kritikom javlja se i jedan paradoks koji bi malne mogao da se okarakteriše kao jedan poseban vid aporije. Kad je posredi institucionalna izgradnja i ekonomska politika, kritika je uvek upućena onima koji su ovlašćeni za sprovođenje odgovarajućih promena. To je vladajući politički direktorijum, garnitura koja je u datom vremenu uspela da se dokopa vlasti. U načelu i detalju

kritika može i trebalo bi da bude dobrodošla i društveno korisna jer, u meri u kojoj i sama nije dezorijentisana i usmerena pogrešnom putanjom, upozorava na greške i otkriva superiorne alternative, vršeći pritisak na vlast da popravi svoje delovanje i uspostavljaajući važan i opet društveno vredan deo mehanizma njene odgovornosti. Kritika, međutim, vrši i uticaj na širu javnost i u toj javnosti *pogoršava* reputaciju vlasti i slabi njene šanse na predstojećim izborima. Ovo je tačka na kojoj u razmatranje odnosa između vlasti i njene društveno valorizovane kritike postaje veoma važna jedna druga ključna a često zanemarivana kategorije ekonomske nauke. To su *alternative*. Prava društvena svrsishodnost kritike zavisi od toga da li društvo raspolaže sa valjanom *alternativom* aktuelnoj vlasti i, ako da, kakva je procena njenog kvaliteta. A u krajnjoj liniji od toga da li kritika doprinosi tome da se na vladajućoj poziciji u društvu učvrsti (naj)bolja opcija iz skupa onih koje su društvu u datom trenutku na raspolaganju. Ta alternativa može da bude vidno lošija od aktuelne vlasti, a prema preovlađujućim merodavnim ocenama, kao i onima koje to nisu, upravo to je kod nas slučaj, i to tokom čitave jedne decenije. Neposredno sledi zaključak koji je i neugodan i neočekivan: kritikujući vlast i njenu politiku, analitičari-profesionalci mogu objektivno da doprinesu porastu verovatnoće da se u društvu vlasti dokopa neka inferiorna opcija. Inferiorna ne samo prema kriterijima koji bi većinski možda bili okvalifikovani kao objektivni i celishodni nego i prema evaluacionim merilima samih tih kritičara!

Ovo je sklop koji zaslužuje dodatnu analizu i u kome dolazi do upravo pomenute svojevrstne aporije. Kritika svojim pritiskom, nametanjem odgovornosti i predlaganjem mera koje su bolje od onih koje preuzima vlast – proizvodi korisna društvena dejstva. Ta dejstva su, međutim, korisna samo u meri u kojoj ne ugrožavaju opstanak postojeće garniture na vlasti, tj. u meri u kojoj ozbiljno ne uvećavaju verovatnoću njenog izbornog poraza i dolaska alternativne ali lošije političke opcije. Tako se u

specifičnoj situaciji koja preovladava u Srbiji kod kritike javljaju dve kategorije dejstava koja su međusobno suprotstavljena: povoljna su ona koja na uobičajeni način deluju na vlast vaspitno i upozoravajuće, a negativna su ona koja uvećavaju verovatnoću njenog izbornog neuspeha i dolaska alternative za koju, kako je upravo istaknuto, i dobra većina najžešćih kritičara (ipak!) ceni da je inferiorna u odnosu na aktuelnu opciju koju kritikuju.

Ovo nije mali problem, utoliko više što ga aktuelni kritičari, po svemu sudeći, nisu ni svesni. Iako je prema nekim ocenama vidno bolja, postojeća vlast ne stoji za toliko bolje kod samog biračkog tela. To se najbolje pokazalo na izborima iz maja 2008. kad je ova vlast koju imamo, ta samozvana demokratska opcija, *izgubila izbore*. Ova politička grupacija ipak je vlast zadržala zahvaljujući, neki bi možda rekli renegadskom, prestrojavanju jedne manje stranke. Ta stranka je napustila svoje prirodne saveznike, političke činioce sa kojima je bila u onom drugom, suprotstavljenom bloku. Samo se po sebi razume da je to moralo da bude skupo plaćeno i da su posledice te cene vidljive i dan-danas. Koalicija koju imamo danas, *anno Domini* 2010, formirana je mimo nekih nepisanih ali zato ne i nevažnih političkih pravila. To se najbolje vidi kroz poređenje načina na koji je, posle nekih pola veka jednopartijske, makar i naizmenične, vladavine – u V. Britaniji morala najzad da bude formirana koalicija od (svega! – u odnosu na naše prilike reč je o sasvim malom broju) dve stranke. Treća stranka, sa najmanjim brojem glasova, jasno je dala na znanje i potencijalnim koalicionim partnerima i najširoj javnosti da *neće* ulaziti u koaliciju sa partnerom koji je dobio manje glasova izuzev ukoliko je *odbije* ona stranka koja je dobila najviše mandata. Očito se smatralo da nije politički u redu da se kroz koalicionu kombinatoriku zaobiđe stranka koja je na izborima dobila maksimalnu političku podršku. Taj način razmišljanja i odgovarajući obrazac ponašanja kod nas nije došao do izražaja.

Ovde je ponovo identifikovana jedna od ključnih tačaka na kojima preporuke naučnika – ako su doista emancipovani od uskih i naivnih *ekonomističkih* gledišta i ako su sposobni da sagledaju šire društvene uslovljenosti ekonomsko-političkih orijentacija – mogu silno da odstupaju od onoga što se u neposrednoj i širih društvenih uvida lišenoj optici ukazuje kao neporecivo optimalno. Ma koliko da nešto izgleda optimalno u striktnom, dakle uskom ekonomskom smislu, ono nije optimalno u širem kontekstu, tj. u takvom u kome se na pravi način uvažavaju šira vanekonomska ograničenja. Ne može biti optimalno traženje nečega što u datoj konstelaciji jednostavno nije dostupno niti ostvarivo. Ograničenja, čak i kad su vanekonomska, uvek tvore ključnu kategoriju koju ekonomisti nikad ne smeju ispuštati iz vida. Ignorisanje ovih mnogo širih ograničenja skopčano je sa rizikom da se, idući za rešenjima koja su optimalna sa uskog stanovišta ekonomske teorije i prateće eksplorativne analize, poremete neki spletovi političkih odnosa i širih socijalnih uslovljenosti, pa da dođe do katastrofalnih lomova na nivou globalnih regulativnih ustrojstava i društveno-ekonomskog sistema kao celine. Jasno je da posledice ovakvih lomova mogu da budu kataklizmične i teško uklonjive čak i na vrlo dugi rok.

Naravoučenije je neposredno i lako dokazivo: da bi se izbegli malne apokaliptični globalni poremećaji, a u tom kontekstu i nesagledive ekonomske štete i gubici, mora se voditi računa o brojnim društvenim uslovljenostima koje nisu ekonomskog karaktera ali uz ovakvu ili onakvu politiku mogu da dovedu do ogromnih sistemskih pomeranja sa ovakvim ili onakvim ekonomskim predznakom. Ako hoće da budu uspešni i korisni, ekonomisti moraju sagledati ograničenost sopstvene nauke i ekspertize, pa se truditi da ne padnu u zamku u koju je – ta priča je još uvek pomalo aktuelna – prema široko prihvaćenim tumačenjima pao N. Kaldor: modelirao je jednu stručno besprekornu poresku reformu, ali su se kao njena neposredna posledica javili masovni protesti i veliki društveni lomovi:

politički establišment nije mogao da se održi, vlada je pala, a u nastalim vrtložnjima ne samo da ništa nije unapređeno nego je uništeno mnogo toga što je pre te reforme postojalo i davalo kakve-takve rezultate. Pokušaj reforme, uz ignorisanje širih socijalnih ograničenja, doneo je umesto unapređenja štete koje se bez tih reformskih zaletanja ne bi ni pojavile. Ekonomisti koji svoje modele i normativne postulate razvijaju nezavisno od širokih političkih i društvenih okvira u kojima se odvijaju ekonomski procesi, te tako apstraktno i autistički ispredaju svoje zaključke, ne mogu ni u jednom društvu biti istinski relevantni; verujući da društvu nude neka nezaobilazna i logikom stvari predodređena rešenja oni zapravo, ignorišući bitna ograničenja, traže nemoguće i, umesto da budu deo rešenja, postaju deo problema. Neretko se i sasvim lako dešava da se ispreče kao smetnja u traganju za pravim, u datoj situaciji sprovodivim rešenjima, i to tako što se pretvaraju u svojevršne generatore informacionih šumova i, gore od toga, u činioce koji privredu i društvo u celini pokušavaju da usmere na neke društvenim konstelacijama neprimerene trajektorije na kojima bi udaranje o kratkoročno neotklonjiva socijalna ograničenja moglo da produkuje samo velike a nepotrebne štete. Olakšavajuća je okolnost da njihove preporuke, baš zato što su neostvarive, na mestima merodavnim za institucionalna prilagođavanja i ekonomsku politiku – i ne bivaju ozbiljno uzimane u obzir.

Neka ovde bude tek usput dodato da neka ograničenja mogu da budu veoma celishodna sa stanovišta delotvornosti i društvene racionalnosti EP, kako god da se ta racionalnost pojmi. Forumi i agencije koji su zaduženi i ovlašćeni za vođenje EP veoma često, gotovo tipično nisu svesni da je i njihov (upravljački) kapacitet ograničen. Oni stoga na sebe preuzimaju mnogo više funkcija i poslova nego što u razumnom roku i sa primerenom kakvoćom mogu da obave. Rezultat je nered, znatan gubitak potencijalnog društvenog proizvoda i širom celog sistema rasute ekonomske štete koje se ne daju u svojjoj brojnosti i

raznovrsnosti ni sagledati. Zato se kao veoma svrsishodna i blagotvorna pokazuje ona rešenja u institucionalnom sistemu koja jedan broj ekonomskih tokova i odnosa regulišu automatski i jednostavno uklanjaju upravljivost na nekim važnim tačkama u sistemu. Takav je i slučaj kad se na relevantnim tačkama prihvate, dovoljno čvrsta i jasno definisana, pravila, te tako onemoguću diskreciono odlučivanje. To se u izvenom stepenu dogodilo sa našom monetarnom politikom. Time što je u sistem ugrađena konvertibilnost dinara, makar i samo u tekućim transakcijama, iz ruku monetarnih i drugih vlasti izbijene su izvesne moćne upravljачke poluge. Štaviše, monetarnoj vlasti su nametnute neke konvertibilnošću uslovljene intervencije za koje bi inače morale da budu donošene posebne odluke, i to bez garancije da će biti donesene gde i kad treba. Primera radi, konvertibilnost je prosto primorala monetarnu vlast da pravovremeno i, kad treba, energično vrši sterilizaciju primarnog, pa tako i ukupnog, novca emitovanog po osnovu priliva kapitala spolja i po osnovu dodatnog inostranog zaduživanja. Tako je vlast bila faktički primorana da istrajno i kontinuirano kontroliše inflaciju. Stopa inflacije bila je, zahvaljujući tome, znatno niža nego što bi bila da nije bilo tog imperativa proisteklog iz konvertibilnosti.

I sterilizacija je, naravno, imala svoje troškove, posebno u obliku visokih kamata koje je NBS plaćala na vrednosnice emitovane radi sterilizacije. No, prema oceni jednog broja analitičara – a to su oni koji mnogo drže do stabilnosti i veruju da je malo pojava koje, osobito na dugi rok, mogu da budu toliko štetne kao što je to slučaj sa inflacijom – troškove održavanja inflacije u prihvatljivim okvirima bilo je razumno prihvatiti i podneti; u krajnjoj računici ti troškovi su daleko manji od koristi koje je privreda, i društvo u celini, imala od, makar i ne naročito impresivne, cenovne stabilnosti. Zanimljivo obrazloženje prednosti uklanjanja upravljivosti, tj. mogućnosti da se vodi ekonomska politika, nedavno je pružio J. Mencinger (2010). On snažno ističe da je Slovenija praktično ostala bez svoje

ekonomske politike, pa i bez svog državnog suvereniteta. Mnoge bitne stvari prelamaju se (i) za Sloveniju daleko od Slovenije, u Briselu i drugim upravljačkim punktovima EU. Podtekst Mencingerove argumentacije jeste da je za Sloveniju *dobro* to što nije u stanju da sama vodi mnoge delove svoje (ekonomske, a verovatno i drugih oblasti) politike. *Dobro* sa ekonomske iako možda ne nužno i sa neke nacionalne tačke gledišta. Za one koji Sloveniju ističu kao primer za ugled u smislu racionalnog vođenja ekonomske politike ovo bi moglo da bude veoma poučno: na nekim važnim tačkama Slovenija se pokazuje kao *ekonomski* uspešna ne zato što posebno mudro vodi ekonomsku politiku nego zato što tu politiku *uopšte ne vodi*.

Broj poruka koje bi trebalo da pošalje ovaj tekst i broj pratećih poenti dovoljno je mali da bi bezmalo moglo da se kaže da je obrnuto srazmeran obimu teksta. Noseća poenta je sadržana u tvrdnji da ekonomska nauka ima mnogobrojna svoja ograničenja i da je daleko manje čvrsta u svojim zaključcima i preporukama nego što se mnogima od nas čini i nego što bismo bili spremni da poverujemo. U empirijskom istraživanju privrede i u čisto teorijskom ekonomskom rezonovanju ima mnogo „otvorenih krajeva“ (*open ends*) na kojima se završava pozitivno zasnovano i strogo logičko rezonovanje, a nastupaju procene, poređenja koja nisu izvedena iz teorije i strogo subjektivna vrednovanja. Ovakvo ili onakvo opredeljenje na tim čvornim tačkama vodi veoma različitim, često dijametralno suprotstavljenim zaključcima. Ima i takvih tačaka u tim analitičkim sklopovima na kojima od ovakvog ili onakvog opredeljenja zavise čitave potonje teorijske konstrukcije, pa i čitave paradigme. Da li će se neko prikloniti, primera radi, slici sveta koju nudi klasična ekonomija ili austrijskoj formalizaciji ekonomskih procesa – a između njih, na „pristojnom“ rastojanju naći će se i kejnzijanska škola i neoklasična sinteza kao jedna

vrsta kompromisa koji ipak ostaje različit i osebujan – vrlo mnogo ća zavisiti od toga kako shvata i tumači kratak odnosno dugi rok.

Kad bi bilo dovoljno vremena za tzv. dugi rok, sistem bi se uravnotežio i stvari bi došle na svoje mesto. Kejnz i Hajek bi se usaglasili, razlike između klasične paradigme i austrijanaca bi po svoj prilici iščezle, a samim tim bi se na istim konceptualnim pozicijama našli i oni koji su se sa svojim kompromisnim konstrukcijama našli na doktrinarnim sredokračama – kejnzijanci i, osobito, neoklasična sinteza. No, postoji li dugi rok i ima li izgleda da se ikad dočeka to što on implicira? A upravo tu je veliko razvođe na kome se razilaze i danas aktuelne doktrine: po jednim spoljne parametarske i druge promene tako brzo menjaju ključne komponente sistema ka kojima bi on u svom prilagođavanju trebalo da se kreće – toliko brzo da ravnotežna konstelacija koju one podrazumevaju nikada ne biva dostignuta. To je hvatanje pokretne mete, i to mete što se brže pomera od teorijskog aparata i analitičkog instrumentarijuma koji treba da je „uhvati“, tj. uz puno razumevanje odrazi i formalizuje. Drugi pak dozvoljavaju da meta ne miruje, ali ipak tvrde da je vredno da se utanači u kom to pravcu u datom trenutku sistem nastoji da se pomera, pa odgovarajuće tendencije smatraju vrednim proučavanja i pored toga što priznaju da se on u skladu sa tim tendencijama ne može duže kretati i da zbog pokretne mete nikada neće stići tamo gde se *samo za dati trenutak* učini da se zaputio. Dodaju još i to da je dobro iznalaziti i te tendencije za koje se zna da se neće ostvariti: smatraju da se o tranzitornim procesima koji su ključna i univerzalna činjenica privredne stvarnosti može mnogo naučiti utvrđivanjem tačke na koju bi sistem stigao kad bi mu bilo dato dovoljno (beskonačno mnogo - ?) vremena. Ovakav ili onakav stav prema vremenu u ekonomiji i ova ili ona procena o tome šta u datom periodu može da se dogodi – koji procesi ili njihovi delovi mogu da se kompletiraju – ima za posledicu prihvatanje jedne ili druge krupne orijentacije (paradigme) u ekonomskoj nauci.

Neka na rastanku još jednom budu pomenuti poslovični *različiti aspekti* kompleksnih problemskih sklopova. Odabir jednog aspekta kao opredeljujućeg vodi u jednom pravcu, a okretanje nekom drugom kao najvažnijem vodi u posve drugu paradigmatiku orijentaciju. Stoga je Arrow (1974) i bio srećan kad je video da je sam sa sobom ispao kontradiktoran. Slične dileme i konceptijska razmeđa javljaju se i kod procene jačine uticaja raznih faktora na neki važan skup ekonomskih odnosa ili bitnih dinamičkih tendencija. Sve su to razlozi zbog kojih nauka često nije u stanju da dođe do jednoznačne i pouzdano identifikovane istine. Ali ni tu nije kraj enigmama sa kojima se ona suočava. Sve i kad bi mogla da utvrdi nesporne istine i kad bi joj na nekim tačkama bez pratećih sumnji to pošlo za rukom, otvorile bi se dalje dileme u pogledu toga šta je ostvarivo a šta nije. I dokle ekonomisti treba da idu i koliko treba da iskorače izvan svoje nauke da bi sa koliko-toliko izvesnosti utvrdili šta je moguće a šta ne. Tu se tek otvaraju nedoumice i pitanja na koja još nema odgovora, pa u vezi sa tim i polemike kojima se zadugo još neće sagledati kraj.

Mnogo je tačaka na kojima se da razabrati više razloga zbog kojih nauka nije u stanju da dođe do pozitivnih istina nego onih koji u tom hazardnom poslu olakšavaju ili pospešuju njena pregnuća. Neka za kraj bude istaknut još jedan, čini se zanimljiv, takav razlog koji u osnovnom tekstu nije dotaknut. U izgradnji institucija i vođenju ekonomske politike greške su bar toliko verovatne kao i celishodni, racionalni potezi. Iz pogrešnih poteza lako izrastaju neke nove institucionalne konfiguracije i u vezi sa njima interesi da se te konfiguracije sačuvaju i eventualno prošire i ojačaju. Tako se javljaju društvene snage zainteresovane i angažovane u konsolidovanju i učvršćivanju onoga što je nastalo kao posledica jedne znanstvene zablude. One su nosioci interesa da se početna pogrešna ideja iz koje je nastala skupina nepotrebnih i disfunkcionalnih ustrojstava širi i afirmiše kao tobožnja istina i kao orijentir za nove društvene akcije u

institucionalnoj izgradnji i ekonomskopolitičkom delovanju. Naučne zablude dobijaju svoja institucionalna uporišta. To je već fenomen lažne svesti koja je ovde od interesa kao zapreka u pregnućima nauke da dođe do pozitivnih istina. O lažnoj svesti je tako nadahnuto pisao još Marks, a malo je verovatno da će u doglednoj perspektivi iko drugi u raspravi tog krupnog pitanja biti ubedljiviji i dosledniji u ponuđenoj argumentaciji. Posle svega ostaćemo da živimo sa neveselom činjenicom da su u svetu u kome smo se našli naučne zablude mnogo verovatnija pojava od naučnih istina, a da su duboki i tačni naučni uvidi dovoljno redak fenomen da ih doživljavamo kao svetle trenutke u načnom razvoju i kao dragocene blokove u zdanju svekolike ljudske duhovnosti, kao sastavne elemente koje pomno čuvamo i visoko vrednujemo.

Literatura

1. Arrow, Kenneth J. (1974) *The Limits of Organization*, New York: W. W. Norton.
2. Atilgan, Kenan i Debora Klajn (2008), *Evropa se isplati*, Beograd: Fondacija KonradAdenauer.
3. Basu, Kaushik (2003/2000/), *Prelude to Political Economy – A Study of the Social andPolitical Foundations of Economics*, Oxford and New York: Oxford University Press.
4. Begović, Boris (2007), *Ekonomska analiza korupcije*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije (CLDS).i Boško Mijatović, red.,(2001), *Korupcija u Srbiji*, Beograd: CLDS.
Begović, Boris i ostali, red., (2007), *Korupcija u Srbiji pet godina posle*, Beograd: CLDS.
5. Berberović, Jelena (1999), *Filozofija i svijet nauke*, Sarajevo: „Svjetlost“.

6. Browning, Edgar K. (2008), *Stealing from Each Other – How the Welfare State Robs Americans of Money and Spirit*, Westport, Conn. and London: Praeger.
7. Buchanan, James M. and Gordon Tullock (2001/1962/), *The Calculus of Consent – Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
8. Feller, Villiam (1994/1993/), *Vvedenie v teoriju verojatnostej i ee prilozhenija*, Moskva: Mir.
9. Gnedenko, B.V. (1976), *The Theory of Probability*, Moscow: Mir Publishers.
10. Hiller, Brian (1995/1986/), *The Macroeconomic Debate*, Oxford UK&Cambridge US: Blackwell.
11. Madžar, Ljubomir (1982), *Teorija i modeli agregatne tražnje*, Zagreb: „Informator“.
12. Mandel’brot, Benua i Ričard L. Hadson (2006), *(Ne)poslušnye rynki – Fraktal’naja revoljucija v finansah*, Moskva, Sankt-Pererburg i Kiev: Izdatel’skij dom „Vil’jams“.
13. Mankiw, N. Gregory i Mark P. Taylor (2008/2006/), *Ekonomija*, Beograd: Data status.
14. Mališić, Jovan i Vesna Jevremović (1991), *Statistička analiza i slučajni procesi*, Beograd: Naučna knjiga.
15. Medio, Alfredo in collaboration with Giampaolo Gallo (1993/1992/), *Chaotic Dynamics Theory and Applications to Economics*, Cambridge and New York: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
16. Mencinger, Jože (2010), „Što si veći to si više država“, *Blic* br. 4859, nedelja 22. avgust, s. 11, izvadak iz *NIN*-a.
17. Parkin, Michael and Robin Bade (1988/1982/), *Modern Macroeconomics*, New York and London: Philip Allan.

18. Pauše, Željko (1974), *Vjerojatnost: Informacija* Stohastički procesi*, Zagreb: Školska knjiga.
19. Pešić, Vesna (2008), „Oktroisanje lažne srednje klase“, *Republika XX*, br. 420-1, 1-31 januar, 13-4.
20. Poper, Karl (2002/1963/), *Pretpostavke i pobijanja*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
21. Rose-Ackerman, Susan (2001), „Trust, Honesty and Corruption: Theories and Survey Evidence from Post-Socialist Societies“,
22. *Ekonomski anali XLIV*, br. 149-150, april-septembar, ss. 5-86.
23. Stamenković, Stojan *et al.*, (2010/2009/), „Ekonomska politika Srbije u 2010: Ka novom modelu ravnoteže“, referat na savetovanju Naučnog društva ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu
24. *Ekonomska politika Srbije u 2010 g. – Ka novom modelu makroekonomske stabilnosti*, objavljeno u istoimenom zborniku u redakciji B. Živkovića i S. Stamenkovića, 15-67.
25. Stanovčić, Vojislav (2003), *Vlast i sloboda*, Beograd: Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa.
26. _____(2006), *Politička teorija I*, Beograd: Službeni glasnik.
27. Stiglitz, Joseph E. and Linda J. Bilmes (2008), *The Three Trillion Dollar War – The True Cost of the Iraq Conflict*, New York and London: W.W. Norton&Company.
28. Stojanović, Božo (2010), *Savremena ekonomska kriza – „austrijsko objašnjenje“*, referat prezentiran na savetovanju *Poreklo i ishodi kriza* u organizaciji SANU i

Društva za privrednu istoriju, održanog 20. aprila 2010. godine.

Ljubomir Madžar

Economic Science and the Global Crisis

— Prospects and Hazards of a Paradigmatic Turnaround —

— *Summary* —

The ongoing crisis of the world economy has significantly affected many walks of social life and, among them, the standing of economic science and its present and potential role in designing institutions and formulating policies. The scientific circles and research centers are increasingly criticized for not having been able to predict the crisis and for not being capable of finding ready remedies to the manifold developments and manifestations of the crisis. The paper lays out some epistemological facts and methodological reasons because of which Economics cannot and will never be in the position of identifying hard and fast answers and unique solutions. The reasons for the peculiar ambiguity of economic diagnoses and the equally indecisive policy recommendations are deep seated and of a fundamental nature. Economic realities are exceedingly complex and the analysis of their various aspects naturally leads to widely differentiated and frequently contradictory findings. The weights to be attached to analytical implications of such various aspects cannot be determined on an objective, scientifically verified basis; as these weights depend on the subjective assessments of the researchers and ultimately turn out arbitrary and unpredictable, it is only natural for various approaches to come out with widely differing conclusions. Subjective valuations of various elements in the economic systems also play an important role: the stands on the degree to which employment is to be favored as opposed to

stabilization policies depends on how the two major social desiderata are valued by the concerned spectator. The influence of various factors on the observed set of economic and social phenomena cannot always be determined with sufficient precision and a number of important findings depend therefore on the subjective evaluation of their actual strength. Such open ends in economic reasoning and policy analyses give rise to predictably divergent research findings and hence to opposed views regarding the desirable directions of economic and social policies.

Turbulent changes accompanying the global economic and financial crisis bring forth the question of prevailing paradigmatic schemes which are used in studying economic phenomena. Such schemes are unavoidable because a number of *a priori* postulates have to be adopted as a precondition to any scientific venture. Even collection of data is necessarily based upon the acceptance of some prior theory which typically is not explicitly stated and the researchers may not even be aware of it. Spectacular and rather destructive turnabouts in major macroeconomic aggregates and even in some widely determinative patterns of social interactions make it necessary to rethink the validity of starting *a priori assumptions* which underly the very understanding of basic functional interdependencies. The question arises, and indeed takes on a fundamental importance, as to whether such a collection of far-reaching changes in the set of economic and social realities calls for an equally profound change in paradigmatic bases of economic thinking. The coexistence of competing paradigms is a well known and widely acknowledged fact reflecting the subjective and ultimately arbitrary *a priori* judgments about how wide segments of the observed reality are fundamentally structured. The multiplicity of paradigms is not a curiosity. But the crisis gave rise to the question as to whether the unexpected and literally huge changes in social realities should be taken as an additional basis for multiplication of paradigms. And if so, what components of the existing aprioristic scaffoldings

could perhaps be taken as invariant and incorporated into the new paradigmatic constructions? These epistemological questions are discussed to some length and pros and cons for such deep methodological jumps are adduced. The attention is called to the important fact that we are faced with multiplicity of paradigms to begin with and that not all of them could be equally conducive in the new era of wild fluctuations and major downturns in economic activity. The alternative to creating entirely new paradigms is clearly switching from the one presently used to another, also completely developed but for various reasons marginalized or simply neglected. As the far-reaching changes in realities unavoidably change the relative appropriateness of alternative paradigms, switching from one to another may turn out to be the right answer to the research queries and intellectual challenges of the time.

Another assemblage of controversial issue ties in with the views on what can be regarded as feasible within a given institutional framework and could have been done more efficiently and more in line with the social interests in the recent and occasionally more remote past. This is an area in which lively and yet variegated critiques of social policies naturally develop and illuminate these policies not only from various points of view, but also with various degrees of justification. Traditionally, economists display penchant for recognizing resource and technological constraints, typically ignoring less visible, yet severe constraints in regulating mechanisms, institutional order and even wider social arrangements such as value systems, collective memories and informal institutions. Ignoring such constraints is clearly detrimental as it amounts to asking for the impossible and to bypassing serious limitations in attempts to reaching officially accepted or implicit policy objectives. There is a paradox, a peculiar logical impasse in the critical propositions directed to contemporary economic and social policies. On the one hand, they are a part of the healthy pressure for these policies

to improve and to avoid the past mistakes. On the other hand, however, they weaken the ruling political directorate and increase the hazard of its failure in the coming elections. As the alternative political options, which would replace the one presently in power, might be vastly inferior to the actual one that is being criticized, the critiques turn out in fact counterproductive and working against what their real objective is. The present option is, namely, considered unequivocally superior to the available political alternatives even by the protagonists of such critiques. Such shortsightedness amounts to ignoring the alternatives, another standard item in the toolkit of professional economists. The tricky business of evaluating policies and critically examining its various segments comes out much more complicated and more hazardous than usually seen.

Key words:

Economic crisis, destructive fluctuations, chaos and order in macroeconomic movements, paradigms of economic theory, stabilization policies, institutional constraints in designing and implementing policies, controversies in economic analyses, rules vs. discretion in economic policies.